

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

TÜRKÇEDE EMİR VE İSTEK KİPİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EŞ ZAMANLI
GÖRÜNÜMÜ

Zeliha TUĞUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2013

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

TÜRKÇEDE EMİR VE İSTEK KİPİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EŞ ZAMANLI
GÖRÜNÜMÜ

Zeliha TUĞUZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ali TAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2012

Mersin Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zeliha TUĞUZ tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan **Türkçede Emir ve İstek Kipinin Tarihsel Gelişimi ve Eş Zamanlı Görünümü** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

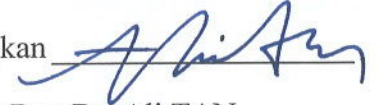
Başarılı

Başarısız

Başkan

Yrd.Doç.Dr. Ali TAN
(Danışman)

Üye

Yrd.Doç.Dr. Bülent ÖZKAN

Üye

Yrd.Doç.Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım

ÖNSÖZ

Yüzyıllar boyu bilim ve sanatın çeşitli dallarında değerli ürünler vermiş ulusların dilleri, ayrıntıya inen ve gelişmiş bir dil özelliği taşır. Türkçe de Türk insanının ve Türk toplumunun iç ve dış dünyasıyla ilgili en küçük ayrıntıları bile anlatabilecek kavramlara sahiptir. Türkçenin anlatım gücünün ve söz hazinesinin genişliğini varlıkları adlandırmada ve nitelemede olduğu gibi eylem türetmede ve eylem çekimlerinde de görebilmekteyiz. Bu çekimlerden biri olan emir kipi Türkçede, tarihteki en eski metinlerden günümüze değin, bütün kişi çekimlerinde işlevsel olarak kullanılmaktadır. Zaman zaman dil bilgisi alanında ortaya çıkan farklı görüşlerden dolayı bugün emir kipinin birinci kişi kullanımı istek kipine kaydırılmış, kullanımdan düşen istek kipinin yerini almıştır. Çalışmamız, bu sorunu ayrıntılı olarak ele almayı amaçlamıştır.

Birinci bölümde art zamanlı (diachronic) yöntemle tarihî Türk dili verilerine ulaşılarak o dönemlerdeki emir ve istek kipi transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Çağdaş Türk dilleri de ayrıntılı bir biçimde incelenerek emir kipinin çekimleri açıklanmıştır. Emir ve istek eklerinin, sözcüğe ekleniş şartları anlatılırken eklerin bütün şekilleri gösterilmiş; ünlü ve ünsüz uyumuna göre sözcüğe eklenişleri de verilmiştir. Bu bölümde kaynaklarda yer almasına rağmen 3. bölümde anlatılması uygun görüldüğünden emir ve istek kipinin kullanımı ve işlevlerine değinilmemiştir. Gerekli açıklamalardan sonra örnek eylem çekimleri verilmiştir. Örnek çekimler verilirken isimlere gelen ekler için “+”, eylemlere gelen ekler için “-” işareti kullanılmıştır. Her dönem ve lehçenin edebî değeri yüksek eserlerinden alınan emir kipinin yer aldığı örnek cümleler ve dizeler eğik yazıyla verilirken bu örnek metinler içinde yer alan emir çekimli eylemler kalın ve eğik yazıyla gösterilmiştir. Verilen bilgilerin derli toplu olması amacıyla açıklanan konudaki farklı görüşler veya detaylı bilgiler dipnotlarda verilmiştir. Bölüm sonunda yapılan değerlendirmenin ardından

verilen tablolarda tarihî Türk dillerinde ve Çağdaş Türk dillerindeki emir ve istek ekleri verilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış dil bilgisi kitapları, eş zamanlı (synchronic) yöntemle incelenerek dil bilimcilerin bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Dil bilgisi kitapları; emir- istek kipini birlikte ele alanlar, emir kipinin 1. kişi çekimine yer verenler, emir kipinin 1. kişi çekimini yok sayanlar olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Bölüm sonunda yapılan değerlendirmenin ardından verilen tablolarda Türkiye Türkçesi dil bilgisi ve dilbilim kitaplarında emir kipinin bütün çekimlerinin verilip verilmediği gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde ayrıntılı bir biçimde emir kipinin işlevleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde emir kipinin işlevleri ve bu işlevlerin hangi koşullarda ortaya çıktığı anlatılmaya çalışılmıştır. Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de vurgu ve bağlam büyük önem taşımaktadır. Emir kipi kullanıldığı halde cümlenin başka anlamlar ifade etmesi ancak bağlam ve vurguyla açıklanabilir. Bağlam olayı, o cümlenin söylendiği bütün içindeki işlevidir. Bu sebeple örneklerde verilen işlevi belirginleştirmek için öncesi ve sonrası cümlelere de yer verilmiştir. Hatta çoğu kez cümleden önce durum ya da olay açıklanarak örnek gösterilen cümle bütün içinde verilmeye çalışılmıştır ancak; bu bölümde yapılmak istenen, emir kipinin işlevlerinin kesin bir listesine varmak değil, bağlamsal koşullar elverdiği sürece, emir kipinin birçok işlevi üstlenebildiğini ortaya koymaktır. Çalışmamızda, tespit edilen işlevler alfabetik sırayla verilmiştir.

Sonuç bölümünde de “Türk Gramerinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993) kitabının *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine* bölümü temel alınarak sorunun kaynağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Dilcilerin “İnsan kendi kendine emredemeyeceğinden emir kipinin 1. kişi çekimi yoktur.” düşüncesinin dilbilgisel bir kıstas olamayacağından bu

düşüncenin emir kipinin 1. kişi çekimi olup olmayacağı konusunda bilimsel bir düşünce olmadığı açıklanmıştır. Taranan eserlerden de örnekler verilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Emir kipinin 1. kişi çekiminin incelenmesinde hareket noktasının sadece “işlev” olmaması gerektiği örneklerle açıklanmıştır.

Kaynaklar bölümünde doğrudan doğruya yararlanılan eserlerle birlikte çalışmada yararlanılan ancak dip notlarda adı geçmeyen eserlerin künyeleri de verilmiştir.

Bu çalışmada bana yol gösteren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Ali Tan’a, çalışmamızı BAP-SOBE TDE (ZT) 2011-2 YL koduyla geniş olanaklarla yürütmemizi sağlayan Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimine, maddi ve manevi katkılarından dolayı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumuna ve Türk Dil Kurumuna teşekkür ederim.

Zeliha Tuğuz

Mersin 2013

ÖZET

TÜRKÇEDE EMİR VE İSTEK KİPİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EŞ ZAMANLI GÖRÜNÜMÜ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin tartışmalı konularından biri olan emir ve istek kipinin hem biçimbirimsel hem de işlevsel açıdan ele alınan güncel tartışmalarına ilişkin yeni savlar üzerinde durularak çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Birinci bölümde tarihî Türk dillerinde ve Çağdaş Türk dillerindeki emir ve istek çekimleri açıklamalarıyla ve örneklerle verilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye Türkçesi üzerine yazılmış dil bilgisi kitapları incelenmiş ve dilbilgisi ve dil bilimi alanında çalışanlarının bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ayrıntılı bir biçimde emir kipinin işlevleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde emir kipinin işlevleri ve bu işlevlerin hangi koşullarda ortaya çıktığı anlatılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde sorunun kaynağı üzerinde durulmuştur. Taranan eserlerden de örnekler verilerek bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Emir kipi, emir çekimi, istek kipi, istek çekimi, 1. kişi çekimi

ABSTRACT

A DIACHRONIC AND SYNCHRONIC ANALYSIS OF TURKISH OPTATIVE AND IMPERATIVE MOOD

In this study, we question recent hypotheses and suggest solutions on one of the popular subject matters in Turkish grammar, which is the morphological and functional analysis of imperative and optative mood.

In the first part, imperative and optative conjugation in the former Turkish language and Contemporary Turkish languages are given with explanations and examples. In the second part, the books written on Turkey Turkish grammar are searched and linguistic and grammatical studies on this subject are presented. In the third part, focused on the functions of the imperatives in detail. In this section we try to explain the functions of the imperatives and the contexts where these functions emerge. In the conclusion, study focuses on the source of the issue.

Key words: Imperative, optative, mood, modality, 1st person conjugation

KISALTMALAR LİSTESİ

age	Adı geçen eser
AD	Ahmed-i Dā'î Divanı
bk	Bakınız
B	Batı
BK	Bilge Kağan
BM	Bulgatî'l-Müştak
c	Cilt
CC	Codex Cumanicus
Çev.	Çeviren
D	Doğu
DM	Ed-Dürretü'l- Mudiyye Fi'l- Lügati't- Türkiye
DK	Dede Korkut
DLT	Divanü Lügati't-Türk
FK	Fevā'idü'l-Kiber
FŞ	Ferhād ü Şirin
G	Güney
GT	Gülistān Tercümesi
HŞ	Hüsrev ü Şirin
IB	İrk Bitig
K	Kuzey
KB	Kutadgu Bilig
KE	Keşşü'l-Enbiyā
Kİ	Kitabü'l-İdrāk

KK	El-Kavānînu'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye
KP	Kalyanamkara Papamkara
KY	Kışsa-i Yūsuf (Yūsuf u Züleyhā)
KT	Kül Tigin
KTf	Kur'an Tefsiri
LM	Leylā vü Mecnun, Nevayî
LD	Lutfi Divānı
MÇ	Moyun Çor (Şine Usu)
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MM	Mu'înü'l-Mürîd
MN	Mecālisü'n-Nefā'is
MR	Mi'racnāme
N	Ali Şîr Nevāyî
nz.	Nezaket ifadesi bildir
nd.	Nadiren görülür
NF	Nehcü'l-Feradis
NHT	Nazmü'l-Hilāfiyyat Tercümesi
OY	Ongin Yazıtı
s	Sayfa
S	Sayı
SD	Sekkākî Divanı
ŞD	Şeybānî Dîvânı
T	Tercümân
TI	Tonyukuk I

TII	Tonyukuk II
TZ	Et-Tuhfetü'l-Zekiyye
Üİ	Üç İtigsizler
vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

TERİMLER

Bu çalışmada mümkün olduğunca Türkçe terimlerin kullanılmasına özen gösterilmiştir; ancak ulaşılabilen kaynaklara bakıldığında, terim karmaşasına yol açmamak amacıyla çalışmamızda yer alan terimler için *Gramer Terimleri Sözlüğü*¹, yazım kuralları konusunda ise Türk Dil Kurumu'nun *Yazım Kılavuzu*² temel alınmıştır.

ÇEVİRİYAZI

Bu çalışmada Türk dillerinin kendine has özellikleri mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır. Özellikle metinlerden seçilen örneklerde ayrıntılı bir çeviriyazı tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan çeviriyazı işaretleri şunlardır:

- A, I, U sırasıyla a/e, /i, u/ü ünlü değişimlerini gösterir.
- G, K sırasıyla g/ğ, k/ķ ünsüz değişimlerini gösterir.
- â inceltme işaretli /a/ ince /k/ ve /g/ den sonra gelen a için kullanılır.
- â Yuvarlak /a/ ünlüsü, /o/ sesine yakın bir söylenişi vardır.
- ä /a/'ya yaklaşan açık /e/ sesi
- à damaksıl /a/ sesi
- ā uzun /a/ ünlüsü. Arapça ve Farsçadan gelen sözcüklerde kullanılır.
- ć damaksıl /c/ sesi
- ğ kalın /g/ sesi (Ġ)
- ħ boğazdan söylenen /h/ sesi (ح)
- ħ gırtlaktan söylenen hırıltılı /h/ (ح)
- é /i/ ile /e/ arası kapalı /e/ sesi
- ē uzun /e/ sesi
- æ /a/ ile /e/ arası yarı ince /e/ sesi

¹ Korkmaz, Zeynep.(1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

² *Yazım Kılavuzu*.(2005). Ankara: TDK Yay.

- í damaksıl /ı/ sesi
- ĩ kısa /ı/ sesi
- î nispet /i^ʔsi
- ï kısa /i/ sesi (Nogay Türkçesi)
- ķ kalın /k/ sesi (ق)
- ŋ /ny/ sesi
- ñ /ng/ sesi geniz /n^ʔsi
- ş kalın /s/ sesi
- ś damaksıl /s/ sesi
- š /ş/ sesine yakın damaksıl /s/ sesi
- ó /o/ ile /u/ arası ünlü
- ō uzun /o/ sesi
- õ uzun /ö/ sesi
- û inceltme işaretli /u/, ince /k/ ve /g/ den sonra gelen /u/ için kullanılır.
- ū uzun /u/ ünlüsü. Arapça ve Farsçadan gelen sözcüklerde kullanılır.
- ú /u/ ile /ü/ arası ünlü
- ű kısa /u/ sesi
- ű kısa /ü/ sesi
- w Arap alfabesinde (ف) için kullanılır.
- z Arap alfabesinde (ذ) için kullanılır.
- ž Arap alfabesinde (ض) için kullanılır.
- z dış arası /z/ sesi
- ’ hemze (ء)
- ‘ ayn (ع)

İŞARETLER

- : ünlü uzunluğunu gösteren işaret
- // fonem parantezi
- + isim köküne veya tabanına gelen ek
- eylem köküne veya tabanına gelen ek
- < bu şekle gider
- > bu şekilden gelir

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
TERİMLER	ix
ÇEVİRİYAZI	ix
İŞARETLER	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE EMİR VE İSTEK KİPİ	3
I.1.TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE EMİR VE İSTEK KİPİ	3
I.1.1. Eski Türkçe Döneminde Emir ve İstek Kipi	3
I.1.1.1. Göktürkçede Emir ve İstek Kipi.....	3
I.1.1.1.1. Emir Kipi	3
I.1.1.2. Uygur Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	8
I.1.1.2.1. Emir Kipi	8
I.1.1.2.2. İstek Kipi.....	12
I.1.2. Orta Türkçe Döneminde Emir ve İstek Kipi	14
I.1.2.1. Karahanlı Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	14
I.1.2.1.1. Emir Kipi	14
I.1.2.1.2. İstek Kipi.....	20
I.1.2.2. Harezmi Altın Ordu Türkçesi.....	20
I.1.2.2.1. Emir Kipi	20
I.1.2.2.2. İstek Kipi.....	28

I.1.2.3. Kıpçak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	30
I.1.2.3.1. Emir Kipi	30
I.1.2.3.2. İstek Kipi.....	36
I.1.2.4 Eski Anadolu Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	36
I.1.2.4.1. Emir Kipi	36
I.1.2.4.2. İstek Kipi.....	42
I.1.3. Çağatay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	45
I.1.3.1. Emir Kipi.....	45
I.1.3.2. İstek Kipi	52
I.2. Çağdaş Türk Lehçelerinde Emir ve İstek Kipi	54
I.2.1. Altay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	54
I.2.1.1. Emir Kipi (Takılta Keber)	54
I.2.1.2. İstek Kipi (Küünzegegen Keber)	59
I.2.2. Azerbaycan Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	60
I.2.2.1. Emir Çekimi (Ämr Forması/ Şekli).....	60
I.2.2.2. İstek Kipi (Arzu Forması/ Şekli).....	62
I.2.3. Başkurt Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	63
I.2.3.1. Emir Kipi (Büyrük Hüykälişi).....	63
I.2.3.2. İstek Kipi (Teläk Hüykäleşe)	67
I.2.4. Çuvaş Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	70
I.2.4.1. Emir Kipi (Huşu Haklaneniyi)	70
I.2.4.2. İstek Kipi (Tillev Nakloneniyi)	72
I.2.5. Gagavuz Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	74
I.2.5.1. Emir Kipi (İzinnik Çalımı/ Forması).....	74

I.2.5.2. İstek Kipi (İstetişlik Çalımı).....	76
I.2.6. Hakas Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	77
I.2.6.2. Emir Kipi (Küsteğlîg/ Küsteceñ Nakloneniye)	77
I.2.6.2. İstek Kipi (Hımıstığ Nakloneniye)	80
I.2.7. Halaç Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	81
I.2.7.1. Emir Kipi	81
I.2.7.2. İstek Kipi	84
I.2.8. Horasan Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	85
I.2.8.1. Emir Kipi	85
I.2.8.2. İstek Kipi	87
I.2.9. Karaçay- Malkar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	87
I.2.9.1. Emir Kipi (Buyrukçu Turuş)	87
I.2.9.2. İstek Kipi (Tilekçi Turuş- Raziçi Turuş).....	89
I.2.10. Karakalpak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	89
I.2.10.1. Emir Kipi (Buyrık Meyli).....	89
I.2.10.2. İstek Kipi (Tilek Meyli)	92
I.2.11. Karay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	93
I.2.11.1. Emir Kipi	93
I.2.11.2. İstek Kipi	95
I.2.12. Kazak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	95
I.2.12.1. Emir Kipi (Buyrık Ray).....	95
I.2.12.2. İstek Kipi (Kalaw Ray).....	97
I.2.13. Kırgız Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	99
I.2.13.1. Emir Kipi (Buyruk İñgay)	99

I.2.13.2. İstek Çekimi (Tilek İnğay)	102
I.2.14. Kırım-Tatar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	105
I.2.14.1. Emir Kipi	105
I.2.14.2. İstek Kipi (İstek Meyli)	107
I.2.15. Kumuk Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	107
I.2.15.1. Emir Kipi (Buyruk Bağış)	107
I.2.15.2. İstek Kipi (Tilek Bağış).....	110
I.2.16. Nogay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	110
I.2.16.1. Emir Kipi (Buyruk Türkîmî)	110
I.2.16.2. İstek Kipi (Tilek Türkîmî, Niyet Türkîmî)	113
I.2.17. Özbek Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	114
I.2.17.1. Emir Kipi (Buyruk Mayli).....	114
I.2.17.2. İstek Kipi (İstâk Mâyli)	116
I.2.18. Saha Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	118
I.2.18.1. Emir Kipi (Soruyar Kiep)	118
I.2.18.1.1. Şimdiki Zaman Emir Kipi (Tuta Oñortoruu Forma)....	118
I.2.18.1.2. Gelecek Zaman Emir Kipi (Kelin Oñortoruu Forma)...	121
I.2.18.2. İstek Kipi	123
I.2.19. Şor Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	123
I.2.19.1. Emir Kipi (Glagoldıñ Kōñnülüg Formazı)	123
I.2.19.2. İstek Çekimi(Glagoldıñ Inagçı Formazı, Inagçı Nakloneniye)	126
I.2.20. Tatar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	126
I.2.20.1. Emir Kipi (Büyırık Figıl', Büyırı Nakloneniyesi)	126
I.2.20.2. İstek Kipi	

(Telāk Figıl', Telāk Nakloneniyeşe, Telāk Törläneşe).....	129
I.2.21. Tuva Türkçesinde Emir ve İstek Kipi	130
I.2.21.1. Emir Kipi (Tu'jaal Nakloneniyezi/ Dujaal Nakloneniyezi)	130
I.2.21.2. İstek Kipi (ÇöpşeereI Nakloneniyeziinge Tüüşkek).....	134
I.2.22. Türkmen Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	135
I.2.22.1. Emir Kipi (İşliging Buyruk Forması).....	135
I.2.22.2. İstek Kipi (İşliging Arzuv Forması)	138
I.2.23. Yeni Uygur Türkçesinde Emir ve İstek Kipi.....	139
I.2.23.1. Emir Kipi (Buyruk -Tälöp Mäyli)	139
I.2.23.2. İstek kipi (Arzu-Tiläk Mäyli, Halaş Mäyli)	141
II. BÖLÜM: TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA EMİR VE	
İSTEK KİPİ	147
II.1.1. Kişi Emir ve İstek Kipini Birlikte Ele Alanlar	147
II.2. 1. Kişi Emir Kipini Ayrı Olarak Ele Alanlar	161
II.3.1. Kişi Emir Kipini Yok Sayanlar.....	172
III. BÖLÜM: EMİR KİPİNİN İŞLEVLERİ.....	193
III.1. Acıma İşlevi	195
III.2. Açıklama İşlevi	195
III.3. Ahdetme İşlevi	196
III.4. Alay İşlevi	196
III.5. Azarlama İşlevi	197
III.6. Beddua İşlevi.....	197
III.7. Bıkkınlık İşlevi.....	198
III.8. Çaresizlik İşlevi.....	198

III.9. Dikkati çekme İşlevi	199
III.10. Dua İşlevi	199
III.11. Emir, Buyruk İşlevi.....	199
III.12. Gereklilik İşlevi.....	200
III.13. Güdüleme İşlevi	200
III.14. İncelik İşlevi.....	200
III.15. İstek İşlevi	201
III.16. Kabul Etme İşlevi.....	202
III.17. Küçümseme İşlevi.....	202
III.18. Kendi Kendine Telkin İşlevi	202
III.19. Korkutma İşlevi.....	202
III.20. Meydan okuma İşlevi.....	202
III.21. Öğüt verme İşlevi.....	203
III.22. Önemsememe İşlevi.....	203
III.23. Özendirme İşlevi	203
III.24. Rica İşlevi	203
III.25. Sitem İşlevi	203
III.26. Şart İşlevi	204
III.27. Şüphe, Kuşku İşlevi	204
III.28. Tahmin İşlevi	205
III.29. Tavsiye, Öneri İşlevi.....	205
III.30. Tehdit İşlevi	205
III.31. Teselli İşlevi.....	205
III.32. Uyarı, İhtar İşlevi.....	206

III.33. Ümit verme İşlevi.....	206
III.34. Yakarma İşlevi.....	206
III.35. Yaklaşma İşlevi.....	206
III.36. Yasaklama İşlevi.....	206
III.37. Yemin etme İşlevi.....	207
III.38. Yerme İşlevi.....	207
III.39. Yönlendirme İşlevi.....	207
SONUÇ	209
KAYNAKLAR	216

GİRİŞ

Türk dilinde eylemlerin basit çekiminde zaman kavramı taşımadan sadece geleceğe yönelik tasarıları, istekleri anlatan kipler, tasarlama kipleri olarak ele alınır. Genel olarak dört başlık altında ele alınan tasarlama kipleri, tasarının derecesine ve tarzına göre değişiklik göstermektedir (Şahin: 2003, 62). Bu tasarlama kiplerinden olan emir kipi için dil bilgisi kitaplarında birbirinden farklı bilgiler yer almaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun, Günay Karaağaç, Hanifi Vural, Tuncay Böler, Muharrem Ergin, Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Sadettin Özçelik ve Münir Erten'e 1. kişinin de kendi kendine emredebildiğini ve bu şekiller istek görevinde kullanılsalar da emir eki olduğunu özellikle belirtmiştir. İnsanın kendi kendine emir veremeyeceğinden emir kipinin 1. teklik ve çokluk çekimi olmadığı düşüncesine şiddetle karşı çıkmış, Türkiye Türkçesinde her kişi için emir eki olduğunu vurgulamıştır. Günümüz dil bilgisi kitaplarında emir kipinin 1. kişi çekimine yer verilmemesini, yabancı dil bilgisi kitaplarının etkisiyle ortaya çıkan yanlış düşüncelere bağlamıştır. **-(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** eklerinin emir eki olduğunu; ancak bu eklerin son zamanlarda düşen istek 1. kişi eklerinin yerini tuttuğunu, bu sebeple de istek ve emir şekillerinin birbirine karıştığını belirtmektedir. Türkiye Türkçesinde istek kipinin 1. kişi çekimlerin istek işlevindeki emir kipi olduğunun altını çizmektedir.

Zeynep Korkmaz, Jean Deny, A.N. Kononov, Emin Özdemir, Feyza Hepçilingirler, Mustafa Durmuş, Fatma Türkyılmaz, Erdoğan Boz, Gürer Gülsevin; **-(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** eklerinin sadece emir kipinde alınmasına da insanın kendisine emredemeyeceğinden emir kipinin 1. kişi çekimi yoktur fikrine de katılmamaktadır. Emir kipi Eski Türkçe döneminde bile hem emir hem istek görevini yerine getiren iki temel işlevli bir kip durumunda olduğundan **-(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** eklerinin yalnız emir değil

aynı zamanda istek eki olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle emir kipinin 1. kişilerinin istek kipi ile birleştiğini belirterek bu kipin hem emir hem de istek görevini karşıladığı görüşündedir.

Ahmet Topaloğlu, Berke Vardar, Fuat Bozkurt, Tahir Nejat Gencan, Tahsin Banguoğlu, Haydar Edizkun, Muhittin Bilgin, Ömer Demircan, Vecihe Hatiboğlu, Süer Eker, Oya Adalı, Süer Eker, Mehmet Hengirmen, Neşe Atabay, Sevgi Özel, İbrahim Kutluk, Sema Aslan Demir, Fevzi Karademir, Nurettin Koç, Raşit Keskin, eylemin yapılmasını emretmek için kullanılan emir kipinin, söz söyleyenin kendisine emredemeyeceğinden 1. kişi çekimi olmadığını belirtmiştir.

Çalışmanın sonucuna göre **-(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** eklerinin emir eki olduğunu; ancak bu eklerin son zamanlarda düşen istek 1. kişi eklerinin yerini tuttuğunu, bu sebeple de istek ve emir şekillerinin birbirine karıştığını; Türkiye Türkçesinde istek kipinin 1. kişi çekimlerinin istek işlevindeki emir kipi olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği üzere, emir kipinin 1. kişi çekimi Türkiye Türkçesinde sonradan istek kipine yönelmiş ve istek işlevi kazanmamış; eski dönemde de emir dışında istek işlevinde kullanılmıştır. Bu işlev ikiliği tarihî dönemlerden Türkiye Türkçesine kadar gelmiştir. Emir 1. kişi ekinin eski dönemlerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde emir gösterme ve istek bildirme gibi iki ayrı işlevi vardır. **-A** istek ekinin Türkiye Türkçesinde, 1. kişilerdeki kullanımı zayıflayınca, emir işlevinden ziyade istek işlevi ön plana çıkan **-AyIn**, **-Allm** ekleri istek kipinde gösterilmiştir. Çalışmamız, bu durumu ayrıntılı bir şekilde çözmeyi amaçlamıştır.

I. BÖLÜM: TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE EMİR VE İSTEK KİPİ

I.1.TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE EMİR VE İSTEK KİPİ

I.1.1. Eski Türkçe Döneminde Emir ve İstek Kipi

I.1.1.1. Göktürkçede Emir ve İstek Kipi

I.1.1.1.1. Emir Kipi

Emir kipi bir ya da daha çok kişiye verilmiş kesin bir emri belirtir. Dönemin emir kipleri şu şekilde gösterilebilir.

1. teklik kişi: -AyIn, -yIn, -Ayn	1. çokluk kişi: -Allm, -llm
2. teklik kişi: -Ø, -gII	2. çokluk kişi: -ñ, -ñlar
3. teklik kişi: -zU, -zUn, -çUn	3. çokluk kişi: -zU, -zUn, -çUn

Bu dönem için emir kipiyle ilgili en geniş bilgiyi Talat Tekin vermiştir. Tekin'e göre emir kipinin iki türü vardır: 1. Normal emir 2. Pekıştirmeli emir.

1. Normal Emir

Normal emir kipinin özel bir eki yoktur, eylem kök ve gövdesiyle bir ve aynıdır (Tekin, 2000: 180).

tabgaç birdin-yän tæg, kutañ öñdün-yän tæg “(Siz) Çinliler güney tarafından saldırın, (siz) kıtaylor doğu tarafından saldırın!” (TI G4).

sabımın tükäti eşid “Sözlerimi sonuna kadar işitin!” (BK K1).

2. Pekıştirmeli Emir

Pekıştirmeli emir **-gII** eki ile kurulur (Tekin, 2000: 180).

yiçä işig küçüg birgil “Yine (bana) hizmet et!” (MÇ D5).

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik işi eki olarak **-(A)yIn** eki kullanılmıştır. Metinlerde sıkça rastlanan bir çekimdir (Tekin, 2000: 180).

bän äbgärü tüş-äyin “Ben karargâha ineyim.” (TI K6).

Bu çekimde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir.

anı yoglat-ayın “Onun cenaze törenini yaptırırım.” (TI K7).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

türük bodun ölür-äyin urugırat-ayın “Türk halkını öldüreyim, dölsüz bırakayım.” (KT D 10).

2. Teklik Kişi Çekimi

Bundan sonraki dönemlerde de yaygın olduğu gibi 2. teklik kişi çekiminin özel bir eki yoktur. Eylem kök ya da gövdesi herhangi bir ek almadan kullanılır.

bu süg elt “Bu orduyu sevket!” (TI K8).

tılıg sabıg alı olor “Habercileri ve mesajlarını alıp otur.” (TI K8).

içikdük üçün täñri öl temiş ärinç “(Türk halkı yeniden) bağımlı olduğu için Tanrı öl demiş herhalde.” (TI B3).

Bu çekim eksiz olabildiği gibi **-gIl** eki ile de kurulur³.

sabımın tükäti eşidgil “Sözlerimi sonuna kadar iyice işitin!” (KT G1).

³ **-gıl** büyük olasılıkla *yap*-eyleminin emir formu olan *kıl*-eyleminden gelmiştir (Erdal, 2004: 350). Bu, İngilizcede kullanılan “Do come!” kullanımına benzer bir kullanımdır, bir bakıma iki emir yapısının birlikte kullanımı gibidir. (Erdal, 2004: 351)

-gII eki emri pekiştirir, anlamına kuvvet katar. Ancak olumsuzluk eki kullanılıcaksa **-gII** tercih edilmez, çekimin eksiz hali tercih edilir. **-gII** nadiren olumsuzluk eki olan **-mA** ile kullanılmıştır (Erdal, 2004: 350).

*yälmä kargug ädgüti **urgul*** “Atlı muhafızları ve gözetleme kulelerini iyice yerleştir!” (TI K10).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*Uduzuğma uluğı şad erti **ayğıl tidi***. Sevk eden üsleri “Şad” idi. “Sözcüm ol!” dedi. (TI B5).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir çekimi genellikle **-zUn** eki ile sağlanır.

*eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz **kalma-zun** tiyin* “Atamızın, babamızın zapt ettiği topraklar, sular sahipsiz kalmasın diye.” (KT, D-19).

Ek, eylemlere doğrudan bağlanır ve kalınlık incelik uyumuna uyar. (Gabain, 2007: 79).

*türük budun **yok bolma-zun** tiyin* “Türk halkı yok olmasın diye.” (KT D11).

*kögmen yir sub idisiz **kalma-zun** tiyin* “Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye” (KT D20).

Kitabelerde **-çUn** şekline de rastlanır.

*(türük budun) **budun bol-çun** tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye.” (KT D11).

*(türük budun) **budun bol-çun** tiyin* “(Türk halkı) millet olsun diye.” (BK D10).

3. teklik eki olan **-zU** ekine metinlerde nadiren rastlanır.

*äñri **yarlıkazu*** “Tanrı lutfetsin!” (TII D3).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-IIIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AIIIm** getirilir.

*usar idi yok **kış-alım*** “Mümkünse tamamıyla yok edelim.” (TI G4).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

öñdün kagañaru sü yori-lım “Doğuya, (Türk) hakanına karşı sefer edelim.” (TI K5).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

täñri bilgä kaganta adrıma-lım azma-lım “(Biz de) kutlu Bilge Kağan’dan ayrılmayalım.
(OY Sağ 3).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Bu dönemdeki Türk yazı dilinde 2. çokluk kişi ekleri **-ñ, -ñlar** olarak gösterilmiştir.

türük oguz bağları eşidiñ “(Siz), Türk ve Oğuz Beyleri, işitin!” (KT D22).

bunı körü biliñ “Bu (yazıtları) görün ve (iyi) öğrenin!” (KT G12).

käntü bodunum tidim udu käliñ tidim “(Ey) benim kendi halkım, dedim, ardım sıra gelin dedim.” (MÇ D2).

2. çokluk kişi emir eki, hem kalınlık incelik hem de düzlük yuvarlaklık uyumlarına da uymuştur.

anı körüp ança biliñ “Onu görün ve öylece öğrenin!” (BK D33).

siz taşık-ñ çikig taşgariñ timiş “Siz sefere çıkın, Çik’leri (de) çıkarın, demiş.” (MÇ D10).

sü bariñ... altun yışda oloruñ “(Siz), askerler, gidin... Altay Dağlarında oturun!” (TI K7).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-ñ** kullanılmıştır.

sü yorılım tedäçi, unamañ “(O), orduyu sevk edelim diyecektir, onaylamayın! (TI K11).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi 3. teklik kişi çekimiyle aynı ekleri alır. Bu ekler **-zU(n)** ve sınırlı sayıda örneği olan **-çun**’dur. (Gabain, 2007: 79).

sü başı İnel kagan tarduş şad bar-zun tidi “Ordu komutanı olarak İnel Kağan ile Tarduşların Şadı görev yapsınlar dedi” (TI K7).

türk sir bodun yerintä idi yorımazun “ Türk Sir halkı ülkesinde hiç ilerleme kaydetmesin! (T I G4).

I.1.1.1.2. İstek Kipi

1. kişi veya kişilerin bir eylemi gerçekleştirmek isteğinde olduklarını belirtir. Ekler ünlü ile biten eylem kök ya da gövdelerine eklendiğinde önses ünlüleri düşer (Tekin, 2000: 182). Talat Tekin “istek kipi” terimi yerine “gönüllülük kipi” terimini kullanmıştır.⁴

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik işi eki **-(A)yIn**’dır. Kişinin bir eylemi gerçekleştirmek isteğinde olduğunu belirtir. Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir.

türük budunug ölü-eyin urugsırat-ayın tir ermiş “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (BK D9).

ben saña ne ay-ayın tidi “Ben sana (daha) ne söyleyeyim dedi.” (TI K8).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

türük budunug ölü-eyin urugsırat-ayın tir ermiş “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim, der imiş.” (KT D10).

igid-eyin tiyin sakıntım “Besleyeyim diye düşündüm ...” (BK D35).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

män taşık-ayın “Ben (ordum ile) yola çıkayım.” (MÇ D 10).

Ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn** getirilir.

ıdma-yın tiyin süledim “Göndermeyeyim diye asker sevk ettim.” (BK, D-34).

sü yortı-yın “Ordu (ile) yürüyeyim.” (MÇ D 5).

⁴ “Gönüllülük kipi” terimini sadece Talat Tekin kullanmıştır (Tekin, 2000: 182).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekimi eki **-(A)İIm**'dir. Kişilerin bir eylemi gerçekleştirmek isteğinde olduklarını belirtir (Tekin, 2000: 182). Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AİIm** getirilir.

türük sir budun yirinte idi yorımazun usar idi yok kıl-alım tir men "Türk Sir halkı, ülkesinde asla gelişmesin, mümkünse tümüyle yok edelim, derim." (TI G4).

ol üç kagan ögleşip "altun yış üze kabış-alım" timiş "Bu üç kağan birbirine akıl danışıp „Altay dağları üzerinde buluşalım!" demişler." (T I D3).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

ol sabıg eşidip begler kopun yan-alım arıg ubutı yig tidi "O sözü işitip beyler hep birlikte dönelim, temiz, edebî üstün dedi." (TII B1).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

yarış yazıda tiril-elim timiş "Yarış yaylasında toplanalım demiş" (TI K9).

az tiyin ne basın-alım teg-elim tidim "Az diye ne zayıf görelim, hücum edelim, dedim" (TII B4).

Ünlüyle biten eylemlerden sonra **-İIm** getirilir.

üçegün kabışıp sülelim edi yok kışalım temiş "Üçümüz birleşip ordu sevk edelim (onları) tümüyle yok edelim demişler." (TI D5).

öñdün kagangaru sü yori-lım timiş "Doğu kağanına karşı sefer edelim demiş." (TI K5).

I.1.1.2. Uygur Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.1.1.2.1. Emir Kipi

Tasarlanan bir hareketin emir şeklinde yapılmasına işaret eden ve altı kişi için de ayrı bir şekil ekine sahip olan emir kipi, Uygur Türkçesinde şu şekilde gösterilir (Öner,

1998: 186). Ayrıca bu eklerin 13.yy'dan sonra ayrı alanlarda gelişen tarihî lehçelerde de çok fazla değişiklik göstermeden devam etmiştir.

1. teklik kişi: **-Ayn, -AyIn, -yIn, -yAn, -AyAn**

2. teklik kişi: **-Ø, -gIl, -gIn**

3. teklik kişi: **-zUn, -sUn (>-zu/-zü; -su/-sü; -sun/-süni)**

1. çokluk kişi: **-AlIm, -AlAm, -Ilm**

2. çokluk kişi: **-ñ, -ñlAr**

3. çokluk kişi: **-zUnlAr, -sUnlAr, -sUlAr**

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde, ünsüz ile biten eylemlerden sonra, **-AyIn(>-yın/-yin: -yı/-yi; -ayı/-eyi; -ay/-ey)**, **-Ayn** gelmektedir (Öner, 1998: 186).

kim taluyga barayın tesär kiriñlär oğlum teginkä eş boluñlar “Kimler okyanusa gideyim derlerse gelsinler ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar.” (Hamilton, 1998: 21).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür *amtı birlä barayın* “Şimdi ben de (onunla) gideyim.” (Hamilton, 1998: 25).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-yIn** gelmektedir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

men amtı ög kañ köñliñ bertmäyın “Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım.” (Hamilton, 1998: 16).

“N” ağzında da nadiren **-AyAn**, ünlü ile biten eylemlerden sonra **-yAn** gelir. Yaygın olmamakla birlikte, bu çekimden sonra kişi zamiri de gelebilir (Öner, 1998: 186).

bart-ayın män “kırayım” (KP 9,7).

2. Teklik Kişi Çekimi

Yaygın olan eksiz kullanımının yanında 2. teklik kişi çekimi **-gII**⁵ eki ile de yapılabilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. Ayrıca yaygın olarak *ân-gil* yerine *ânîl* kullanımı da vardır.

korkma ädgüti ökün ayınma ädgüti yalbar “Korkma, iyice nedamet getir, ürkme iyice yalvar!” (IB 19).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekimi **-zUn, -sUn** ekleriyle sağlanır⁶. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

yarlıg bolzun tıdmazun “Kral buyruğu (izni) çıksın, bana engel olunmasın.” (Hamilton, 1998: 20).

könlüg berzün “Arzusunu yerine getirsin.” (Hamilton, 1998: 14).

astiramati bahşı sözler az turzun indirayakošta kentü kin kiñürü sözlegey biz “Sthiramati Hoca söyler: “(Bu hususlar) az dursun! İndrayakoşa’da bizzat sonra genişleterek söyleyeceğiz.” (Üİ 108a, 8-9).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-IIIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AIIIm, -AIAIm** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. **-AIIIm** şekli daha çok n ağzında görülmektedir (Gabain, 2007: 79).

⁵ **-gII** eki Eski Türkçede 2. teklik kişi çekiminde vurgu amaçlı kullanılırken “Oğuz Kağan metninde **-gII** eki birkaç kez 3. teklik kişi emir çekiminde kullanılmıştır (Erdal, 2004:350).

⁶ Nadiren isim olarak da kullanılır: yrlıka-zunın “mağfiretiyle” (Manishaica II 8,16); yarlıka-zu “buyursun”(Gabain, 2007: 79)

ädgü yawlaq bulsar birlä bulalım tep “İyi de kötüyü de bulursak, birlikte bulalım dedi.” (Hamilton, 1998: 25).

Tapınalım udunalım biziñä asağ tusu kıliñ “Tapınalım saygı gösterelim. Bizi yararlandırın.” (Hamilton, 1998: 35).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekimi **-ñ** ile sağlanır. Bu ek 2. teklik kişi nezaket ifadesi için de kullanılır (Gabain, 2007: 79). Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

amtu köñülçä aliñ barça poşı beriñ “Şimdi siz onları gönlünüze göre alın, ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin.” (Hamilton, 1998: 18).

amtu siz katabıñ birlä barıñ barıñ yerçi boluñ tep “Şimdi siz gayret edin onunla gidin.” (Hamilton, 1998: 28).

kırzkün tep yarlıg kadı ol ödün tegin içgärü kirdi “Girsin diye emretti o zaman prens içeri girdi.” (Hamilton, 1998: 33).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-ñ** gelmektedir.

men amtu ölür men siz yalñus-kıya kalır siz täñrim kırkmañ busañmañ “Şimdi ben ölüyorum, siz yalnız kalıyorsunuz. Haşmetlim korkmayın, üzülmeysin.” (Hamilton, 1998: 21).

yetti kün munta eniñ biziñä nom.. nomlañ “Burada yedi gün kalın, bize yasayı vaaz edin.” (Hamilton, 1998: 35).

karı üpgük yıl yarumazkan ätdi ödmäñ körmäñ ürkütmäñ “Yaşlı ibibik kuşu (yeni) yıl sabahı ortalık ağarmadan öttü; heyecanlanmayın, bakmayın, onu ürkütmeyin!” (IB 21).

-ñlar şekli ise nezaket olarak değil; sadece çokluk ifade etmek için kullanılmıştır (Gabain, 2007: 79).

köñlin bertmüñlär “Onun gönlünü kırmayın.” (Hamilton, 1998: 14).

kim taluyqa barayın tesär kiriñlär oylum teginkä eş boluñlar “Kimler okyanusa gideyim derlerse gelsinler ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar.” (Hamilton, 1998: 21)

Dönemin önemli yazılı kaynaklarından biri olan Irk Bitig’de bu çekime sıkça rastlanmaktadır.

ança biliñlär ädgu ol “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (IB 1).

ança biliñlär añıg yablak ol “Öylece biliniz: (Bu fal) çok kötüdür.” (IB 36).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi **-zUnlAr** ile sağlanır; ancak bu ekler 2. kişiye saygı ifadesi olarak da kullanılır (Gabain, 2007: 79). Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

teginig esän tükäl kälürzünlär “Prensi sağ salım getirsinler.” (Hamilton, 1998: 21).

I.1.1.2.2. İstek Kipi

Uygur Türkçesi ile ilgili kaynaklarda istek kipine rastlanmamıştır. Sadece Gabain, emir kipi çekim eklerinin yerine daha hafif bir anlam ifade eden **-ğay** eki olduğunu belirtmiştir (Gabain, 2007: 79).

bar-ma-ğay sin “Gitmeyeceksin!” (KP19,3).

yara-ğay “Olsun! iyi!” (KP18,6).

Değerlendirme

Eski Türkçede emir kipi incelendiğinde hem Göktürkçede hem de Uygur Türkçesinde işlek bir emir kipinin varlığı dikkat çeker. Tablo 1 ve Tablo 2’de bu durum net bir şekilde görülmektedir. Göktürkçe metinler incelendiğinde örnek alınan metinler siyasi ve askeri bir söylemi olan yazıtlar olduğu için emir kipi daha kuvvetli bir anlam taşır. Manist ve Budist Uygur metinlerinde ise emir kipinin geçtiği yerler bağlam çerçevesinde

incelendiğinde sadece emir kipinin 1. kişi çekimlerinin değil, bütün çekimlerinde istek anlamının daha baskın olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, Göktürkçe bir metinde *eşidiñ* sözcüğü net bir şekilde emir bildirirken Uygur metinlerinde *eşidiñ* sözcüğü istek bildirmektedir. Bağlam konusu bir kenara bırakılırsa morfolojik olarak bakıldığında tarihsel süreç içinde birbirini tamamlayan ve tutarlık gösteren emir kipinin varlığından söz edilirken istek kipi için aynı durum söz konusu değildir.

Göktürkçede sadece Talat Tekin *gönüllülük kipi* terimini kullanmış ve sadece 1. kişi çekimi olduğunu belirtmiştir. Bu çekimler için de farklı bir yapı göstermemiş, emir kipinin 1. kişi çekimlerini aynen vermiştir. Bu bilgiler dışında Göktürkçede istek kipine rastlanmamış, istek anlamını ifade etmek için gelecek zaman ekinde faydalanılmıştır. Örneğin *tägmä-çi män* “dokunmak istemiyorum” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Gabain, 2007: 82) Uygur Türkçesinde de istek ifadesi için gelecek zaman ekinde faydalanılmıştır. Gabain, **-GAy** ekinin gelecek zaman anlamının yanında muktedir olma ve nezaketle talep etmeyi (temenniye) ifade ettiğini belirtmiştir (Gabain, 2007: 81). Emir kipi gibi ayrı bir istek çekimi olmadığı için **-GAy** ekini çekim tablosuna koyulmaması uygun görülmüştür.

Tablo 1: Eski Türkçede Emir Kipi

Tarihi Dönemler	1.teklik kişi	2.teklik kişi	3. teklik kişi	1.çokluk kişi	2. çokluk kişi	3. çokluk kişi
Göktürkçe	-Ayn, -yIn, -AyIn,	-Ø, -gIl	-zUn, -zU, -çUn	-AG	-In(-Iz), -Un(Uz)	-sIn(lAr), -sUn(lAr)
Uygur Türkçesi	-Ayn, -AyIn, -yIn, -yAn, AyAn	-Ø, -gIl, -gIn	-zUn, -sUn	-AlIm, -AlAm, -Ilm	-ñ, -ñlAr	-zUnlAr, -sUnlAr, -sUlAr

Tablo 2: Eski Türkçede İstek Kipi

Tarihi Dönemler	1.teklik kişi	2.teklik kişi	3. teklik kişi	1.çokluk kişi	2. çokluk kişi	3. çokluk kişi
Göktürkçe	-(A)yIn	-	-	-(A)lIm	-	-
Uygur Türkçesi	-	-	-	-	-	-

I.1.2. Orta Türkçe Döneminde Emir ve İstek Kipi

I.1.2.1. Karahanlı Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.1.2.1.1. Emir Kipi

Karahanlı Türkçesinde emir çekiminin kişilere göre ayrı ayrı çekimleri vardır (Hacıeminoğlu 2003, 190). Dönemin önemli eserlerinden özellikle Kutadgu Bilig, Divanü Lügati't- Türk ve Divan-ı Hikmet, emir kipinin çekimleri bakımından çok zengindir. Aynı eserde ekin bütün şekilleri ve işlevlerinin birlikte kullanıldığı açıkça görülmektedir.

1. teklük kişi: -AyIn, -yIn, -Ay, -AyI, yI, -eyim	1.çokluk kişi: -Allñ, -Allm, -lIm
2. teklük kişi: -Ø, -gIl, -gIn, Ünleme Edatları	2. çokluk kişi: -ñ, -ñlar
3. teklük kişi: -sU, -sUn, -sUnI	3. çokluk kişi: -sUAr, -sUnAr

1. Teklük Kişi Çekimi

Karahanlı Türkçesinde, 1.teklük kişi ekleri olan -AyIn, -yIn, -Ay, -AyI, yI, -eyim eklerinden sadece bir tanesi tercih edilmemiş, bütün şekilleri de kullanılmıştır.

Ünsüz ile biten eylemlerden sonra -AyIn kullanılmıştır.

negüke yorır men bu yirde kuruğ/ ligke barayın kılayın tapuğ “Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum; hükümdarın yanına gideyim, hizmetine gireyim.” (KB, 467).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

bu ay toldı aydı maña berk kişen/ bu bir kaç neñ ol kör bireyin nişan “Ay-Toldı dedi ki benim için bağ ve köstek olacak birkaç şey vardır; bak onları belirteyim.” (KB, 702).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

mini emgetür til idi ök telim/ başım kesmesüni keseyin tilim “Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor; başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim.” (KB, 166).

Ünsüz ile biten eylemlerden sonra **-AyIn** şeklinin yanı sıra **-AyI** şekli de kullanılmıştır.

turayı barayı ajunuğ kezeyi/ vefahğ kim erki ajunda tileyi “Kalkayım, gideyim, dünyayı gezeyim; dünyada acaba vefalı kimse var mı, arayayım.” (KB, 6565).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

kişi kızlıkı boldı kayda tilegü/tilep bulğu erse tileyü köreyi “İnsan nadir oldu, onu nerede aramalı; aramakla bulunacaksa bir arayıp bakayım.” (KB, 6566).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

vefa kaçtı boldı ceфа toldı dünya/ vefa kimde erki men azrak kolayı “Vefa kıtlaştı, dünya ceфа ile doldu; vefa acaba kimde vardır, ben ondan biraz isteyeyim.” (KB, 6568).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-yIn** kullanılmıştır.

yana saknu aldı ayur iyemeyin/ iyeklikte yas ol anı kımayın “Fakat birdenbire durup düşündü “Acele hareket etmemeliyim; çünkü acele etmek zararlıdır, bunu yapmayayım.” dedi.”(KB, 5648).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

kalı seymeyin kör bu edgü kişig/ kalı ögmeyin men bu edgü kişig “Bu iyi insanı nasıl sevmeyeyim, bu iyi işi nasıl övmeyeyim.” (KB, 933).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

ilig tıñlar erse anı sözleyin/ yok erse bu sözni özüm kızleyin “Hükümdar dinlemek lütfunda bulunursa onu da söyleyeyim; eğer münasip görmese sözüm bana kalsın.” (KB, 2947).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Ay** ekinin kullanımı da oldukça yaygındır.

bu ūkruġ negü teg ötey öz özün/ muniñ ūkri sen kıl saña ay tüzün “Bu ihsanlara ūkürden ben acizim; ey asil, bunun ūkrünü sana karşı yine sen eda et.” (KB, 1033).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

bu yañlıġ meļikni buğunlar seyer/ yüzini körey tip adınlar iyer “Böyle bir hükümdarı halk sever ve yüzünü göreyim diye herkes ona koşar.” (KB, 47).

2. Teklik Kişi Çekimi

2 teklik kişi çekimi eksiz olabildiği gibi **-gII**, **-gIn** ve **Ünleme Edatları** ile de yapılabılır (Hacıeminoğlu 2003, 190). 2. teklik kişi çekiminde eksiz kullanım, gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi oldukça yaygındır.

kızıl til kıılır kıısġa yaşlıġ sini/ esenlik tilese kıatıġ ba anı “Kırmızı dil senin ömrünü kısaltır, selamet dilersen onu sıkı tut.” (KB, 964).

kıatıġlan usandır usa bas kıçe/ kıçe az öküşüġ ne bilgey aça “Gayret et, düşmanı rahat bırakma, gece baskını yap; gece gücünün farkına kim varacak?” (KB, 2361).

yaķınıġ yıratmak tilese özüñ/ negü kıolsa birme iriġ tut sözüñ “Yanıdakini kendinden uzaklaştırmak istersen ona istediğini verme, onunla kaba konuş.” (KB, 4278).

2. kişi çekiminde, emir ekinin daha vurgulu kullanımı **-gII** ekiyle sağlanmaktadır.

tilin arsık il bol küdezgil özüñ/ tokışķa iyinmegü kesgil sözüñ “Sözle oyala, sulh ol, kendini koru ve savaşa acele etme; işte bu kadar.” (KB, 2363).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

negü tir eşitgil yaġı sançmış er/ keçürmüş közün körmüş er “Düşmanlarını yenmiş, görmüş geçirmiş, başında tecrübeli yiġit ne der, dinle!” (KB, 2367).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

özüm *kalısa yalñuz kara yir katın/ mañar **ıdğul** anda öküş raħmetin* “Kara yeraltında tek başıma kalınca orada da sayısız rahmetini bana ulaştır.” (KB, 395).

-gIl ekinin yanı sıra **-gIn** ekine de metinlerde rastlanmaktadır.

*ilig aydı ay toldı koğğul bu söz/ bu söz **sözlemegin** aya köñli tüz* “Hükümdar “Ay Toldı, bu sözleri bırak.” dedi. “Ey temiz kalpli, böyle sözler söyleme.” (KB, 1080).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*yori bar **okığın** anı sen maña/ tapuğka köründür ay ersig toñ* “Haydi aslanım, yürü git, sen onu bana çağır, huzuruma getir.” (KB, 573).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

*işidgin negü tir büğü bilge teñ/ bu söz işke **tutğın** aya kızgu eñ* “Dinle, hakim alim buna benzeterek ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar insan.” (KB, 333).

-a/-e ünleme edatları ile de 2. teklik kişi çekimi yapılır.

*negü kim kerekiñ aniñdın tile/ aniñda adım yok saña küç **bile*** “Neye ihtiyacım varsa ondan dile, bil ki sana yardım edecek ondan başka güç yoktur.” (KB, 1280).

Bu kullanım, kalınlık incelik uyumuna göre yapılır.

*köñüldin birü kıldı edğü du’a/ ay edğü du’a sen belanı **yığa*** “Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi dua, sen bütün belaları def et.” (KB, 1265).

*negü tir eşit emdi bilge öge/ biligsiz ukup emdi boynuñ **ege*** “Hükümdara yol gösteren alim ne der, dinle; ey bilgisiz, bunu anla ve buna itiraz etme.” (KB, 1754).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekimi **-sU**, **-sUn**, **-sUnI** ekleri ile yapılır. Eski Türkçe döneminde görülmeyen **-sU** eki bu dönemde yaygın olarak kullanılmaktadır.

*bayusu buğun hem itilsü ilim/ aniñ şükri **kılsu** meniñ bu tilim* “Halk zenginleşsin ve yurdum düzene girsin; ben de için Tanrıya şükredeyim.” (KB, 5853).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*maña bütsü mindin tiyü **bilmesü**/ yime yarlıg eşitip kite **turmasu*** “Bana güvensin ve bunu benden sanmasın; fermanı da duysun ve isteğe itiraz etmesin.” (KB, 3179).

***esürtmesü** devlet sını ay kadaş* “Ey kardeş, saadet seni sarhoş etmesin; ayrılınca *ağıldukta şeksiz közüñ tolga yaş* hiç şüphe yok, gözün yaşla dolar.” (KB, 6137).

Uygur Türkçesinde görülen **-sUn** eki, bu dönemde de varlığını korumuştur.

*anı kan küçemiş bolur belgülig/ ayu bir kan **alsun** añar ülgülig* “Belli ki onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.” (KB, 6008).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*eşitsü ayayın özün bilmişin/ ilig me **keçürsün** hata bolmışın* “Kendi bildiğimi söylerim, hükümdar dinlesin, yanlış bulduklarını affetsin.” (KB, 1920).

*nü **kılsun** er at bir ikindi bile/ yaya kılma mini seyinçim tile* “Hizmetçilerin ilişkilerini yola koy, beni onlarla meşgul etme, ben de biraz nefes alayım.” (KB, 5851).

Diğer ekler kadar olmasa da **-sUnI** eki de metinlerde görülmektedir.

*tariğçi tariğka irig **bolsuni**/ yime yilkıçı igdiş **öklitsüni*** “Çiftçiler çiftlikte gayret etsin, hayvan besleyenler de onları çoğaltsın.” (KB, 5590).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*atım edgü bolsun özüm **ölsüni**/ tirig ölgü ahır atım **kılsuni*** “Kendim öleyim, adım iyi olsun; her diri nihayet ölecektir dünyada adım kalsın.” (KB, 5607).

Bütün eylemlerden sonra ekin son ünlüsü düzdür.

*hacib aydı aşnu maña **kelsüni**/ köreyin anı men mini **körsüni*** “Hacip “Önce o bana gelsin; ben onu bir göreyim, o da beni görsün.” dedi. (KB, 509).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-IIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Allñ**, **-Allm** getirilir.

baralım timekle adın yok sözüm/ neteg ayğa barma tiyü bu özüm “Gidelim demekten başka, benim bir sözüm yoktur, ben sana nasıl gitme diyebilirim?” (KB, 3489).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

yori kel kirelim maña ay sözüñ/ nelük eyre keldi yana bu özüñ “Haydi gel, girelim, neden tekrar buraya geldiğini anlat bakalım.” (KB, 4975).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

küdelim körelim yime ay ağı/ negü ol ahır hal öd öğlek tağı “Bekleyelim görelim, ey cömert, sonu ne olacak ve zaman bize daha neler gösterecektir?” (KB, 4924).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi eki olarak sıklıkla **-ñ** eki kullanılır.

ķayu sü bolur bolsa başsız boşañ/ uş ol sü buzuldu ilig kiç yaşañ “Hangi ordu başsız kalırsa, onu bırak, o ordu bozular; ey hükümdar sen çok yaşa!” (KB, 2302).

Edebî metinlerde ünlü uyumuna uyan **-ñlAr** ekine de rastlanmaktadır.

sözümni tutuñlar ħalı tutmasa/ yarın kelge barça bu kün bütme “Sözümü tutunuz, eğer tutmazsanız bugün ummadıklarınızın hepsi yarın başınıza gelir.” (KB, 4867).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi eki **-sUnlAr**’dır.

ayıñlamasunlar sini ħalk ara/ atıñ artamasun muni keç köre “Çok dikkat et, halk arasında seni kötölemesinler, adın lekelenmesin.” (KB, 4463).

Bu ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

atım bilmesünler mini körmesünler/ tilep bulmasunlar sözümni keseyi “Adımı bilmesinler, beni görmesinler ve arayıp da bulmasınlar; sözümü keseyim.” (KB, 6600).

Edebî metinlerde **-sUnlAr**'ın yanında **-sUlAr** eki de kullanılmaktadır.

köñül inçliki birle öğretsüler/ biligsizler andın ma öğrensüler “Gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensinler.” (KB, 5554).

I.1.2.1.2. İstek Kipi

Karahanlı Türkçesinde istek kipiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁷

İstek ifadesi için genellikle gelecek zaman ekinden faydalanılmıştır.

I.1.2.2. Harezmi Altın Ordu Türkçesi

I.1.2.2.1. Emir Kipi

Harezmi Altın Ordu Türkçesinde emir kipinin diğer dönemlerde olduğu gibi kişi çekimlerinin tamamı mevcuttur.

1. teklik kişi: **-yım, -(y)AyIn, -AyIm, -GAyIn, -GAyIm**

2. teklik kişi: **-Ø, -GIl, -GIa, -Gul, -GIn, -GUn**

3. teklik kişi: **-sUn -sU**

1. çokluk kişi: **-Allñ, -All, -Allm, -GAllm, -Gallñ, -geli, -gelim, elimiñ**

2. çokluk kişi: **-ñ, -ñIz, -ñUz, -IñIz, -UñUz**

3. çokluk kişi: **-sU, -sUlAr, -sUnlAr**

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi ekleri oldukça çeşitlilik gösterir. Bunlar; **-yım, -(y)AyIn, -AyIm, -GAyIn, -GAyIm** ekleridir. 1. teklik kişi ünsüzle bitiyorsa **-AyIn** ekini alır. Bazı kaynaklarda en çok kullanılan şeklin **-(y)AyIn** olduğu belirtilmiştir (Argunşah, 2010: 131).

⁷ bk Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri, 2010; Hacıeminoğlu, 2003.

1. teklik kişi çekiminde ünsüzle biten eylemlerden sonra getirilen **-AyIn** eki, kalınlık incelik uyumuna uyar ve bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

*eger mundın artuğ **bileyiñ** tēseñ/ murād maqşuduñni **bulayın** tēseñ/ idi zıkrın aygıl açılğay saña/ yaşıñ tinmegey hiç **küleyin** tēseñ* “Eğer ‘Bundan daha fazlasını bileyim, istek ve arzularıma ulaşayım, güleyim.’ dersen gözyaşın hiç dinmesin. Allah’ı zikret, o zaman bunlara ulaşırısın.” (MM 36).

*erte aşın bērdi aña özin yuluğ bērdi aña mēn saña yuluğ **bolayın** tēdi* Sabah (ertesı gün) yemeğini verdi, ona kendisini kurban verdi, “Ben sana kurban olayım.” dedi. (ME 104-8).

Ünlü ile biten eylem kök ve gövdelerinden sonra 1. teklik ve çokluk kişi emir eklerinin başında tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde örnekleri görülen anorganik bir /G/ türemesi Harezmi Türkçesi eserlerinde de görülmektedir (Ata, 2002: 78).

*kēçmeyin varaka vefāt kıldı hadıçe resülğa aydı imdi kēlip tēse nē **okuğayın** tēgil.* “Aradan (uzun) süre geçmeden Varaka öldü, Hatice Resul’e dedi: “Şimdi gelip oku derse ne okuyayım, de.” (KE 194r4, 17,19)

Ünlü ile sonlanan eylemlerde /G/ türemesi ile ekin **-GayIn** yanında **-yIn** şeklinde geldiğini gösteren örnekler de vardır.

*Meniñ ęlimde ęrmes iđidin destūr **tileyin** tēdi* “Benim elimde değil, sahipten dileyeyim, dedi.” (KE 20v1).

El-Kavânînü’l-Küllîye Li-Zabti’l- Lügati’t- Türkiyye’de **oķı/u-** eyleminin 1. teklik kişi emir kipi çekimi **oķuğayın** (KE 194r4, 17, 19) ile birlikte tek yerde **oķayın** (53v5) şeklinde geçmektedir. **Yēyeyin** (KE 134v11) örneğinde görüleceği üzere çok az örnekte eylem kökü ile ek arasına bazen /y/ ünsüzü girmektedir (Ata, 2002: 79). Hüsrev ü Şirin’de üç örnekte **-AyIn** ekinden sonra **men** kişi zamiri de 1. teklik kişi emir kipi çekimine dâhil olmuştur (Ata, 2002: 79). Emir kipi 1. teklik kişi için **-AyIn/ -GayIn/ -yIn**

yanında **-AyIm** şekli Hüsrev ü Şirin’de vardır. Ünlü ile sonlanan eylemlerden sonra **-GayIm** da Hüsrev ü Şirin’de gelebilmektedir (Ata, 2002: 79).

Bazı eserlerde az sayıda örnekte **-eyim** ve **-geyim** yer almaktadır.

üç işdin birini ihtiyâr kılsañız men taķı siziñ fermānıñızķa boyun bēreyim “Üç işten birini iradenizle seçseniz ben bile sizin fermanınıza boynumu (başımı) vereyim.” (NF 366 13-14).

men bu kuşñı anıñ birle yēgeyim “Ben bu kuşu onunla yiyeyim.” (NF 138 2)

2. Teklik Kişi Çekimi

Emir kipi 2. teklik kişi çekimi için eserlerde geçen örneklerin çoğu eksik emirdir.

zarüretsizin bir namāzñı kazā/ kıılır bolsa yetmiş kıata ol zinā/ ana birle beytü'l-ħarām içre ér/ biliñ kılmıştı tēg eşit kırķ sına “Bir kimse zorunluluk yokken bir vakit namazını kazaya bırakırsa, annesi ile Beytülharam içinde yetmiş kez zina etmiş gibi olur. Bunu yapmış gibi bilin. Dinle, bunu snamaktan kork.” (MM 162).

Eksiz çekimin yanında **-GII -GIIA, -GUL, -GUn** şekilleri de vardır⁸.

köñül nefis beyāñı eşit tiñlegil/ bu ekkisi bir neñ munı añlağıl/ fesādñı tilese bolur atı nefis/ şalāħñı tilese köñül soñlağıl “Gönül ve nefis konusunda anlatılanları dinle. Bu ikisi bir şeydir, bunu anla. Fesadı istersen bunun adı nefistir, huzuru istersen adı gönüldür. Böyle bitir.” (MM 351).

-GII eki diğer eklerden daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

ķorkmağıl yetmākdin ab yāmā ğarķ bolmaķdın “Yok olmaktan (kaybolmaktan) veya boğulmaktan korkma.” (ME 120-3).

⁸ 2. teklik kişi eklerinin bu kadar çeşitli olması Harezmi bölgesine yerleşen değişik Türk boylarının ağızlarını yansıtmaktadır (Toparlı vd. 2008:75).

sol yaniňga tutgyl eşleriňni sol yaňa başlağyl eşleriňni sol yannı tutgyl aşāblarıň birle “Sol yanında tut arkadaşlarını, sol taraftan götür arkadaşlarını, dostlarıyla birlikte sol tarafı tut, muhafaza et.” (ME 122-3).

-GUI şeklinde düzlük yuvarlaklık uyumunun her zaman uygulanamadığı tespit edilmiştir. Örnek: *küygül, okuğul, sürgül, urğul, uruşgul*... (Argunşah, 2010: 132).

êşit ay bu yolda kadem urğuçı/ taşavvuf içinde kurağ kurğuçı/ ‘amel zühd ü takvā vera’ mēnde tēp/ osal bolma bolğul tutuş sorguçu “Ey bu yolda yürüyen ve tasavvuf içinde meclis kuran kişi! Dinle! Amel, züht, takva ve vera bende diye gafil olma; sürekli sorgulayıcı ol.” (MM 356).

-GIIA şeklinin /a/ ünlüsü ile genişlemiş biçimiyle örnekleri daha yaygındır.

namāz içre secde tilāvet bile/vācib bolsa hāli revān kılğıla/ kılur bolsa şulbj bile niyeti/ kēçer êkkisindin yakjın bilgile “Namaz içinde tilavet secdesi vacip olduğunda hemen yapılmalıdır. Niyet sağlamaştırılmak istendiğinde bu iki secde yerine getirilmelidir.”(MM 114).

2. teklik kişi emir eki **-GII** yanında Türkmen Türkçesindeki gibi **-GIIn** olarak da geçmektedir.

ilāhij yahtu kılğıl cānımızni/ halāldin şaklağın jīmānımızni. “Tanrım! Canımızı parlak, aydınlık et imanımızı fesattan koru.” (Ata, 2002: 80).

2. teklik kişi ekinin **-GUI** şekli güneybatı Türkçelerinden Türkmen Türkçesinde edebî dildeki **-GIIn**’ın yanında diyaleklerde geçen **-GUn** şekli ile paralellik göstermektedir (Amansarıyev, 1970: 354).

bu yol içre sēn mēnliki kıoya-sen/ sēniň birle anı muhāl bulsa-sēn “Bu yolda benliğini atmalsın. Kendi benliğine onu bulman imkânsızdır.

özün̄din üzülgün açıl̄sun hayāt/ tirig érken evvel kerek öl̄se-sèn “Kendinden geç, hayat açıl̄sın; daha diri iken öl̄men gerekir.” (MM 269).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki genelde **-sUn**'dur. Harezmi Türkçesinde emir kipinin 3. teklik kişi ekleri düzlük yuvarlaklık uyumunun dışındadır; ancak kalınlık incelik uyumuna uyar (Argunşah, 2010:132)

arıt̄gu bu tilni k̄amuğ̄dın oza/k̄edin bolsa hamd ü senāğa sezā/ ayıt lā ilāhe arunsun tiliñ/ bu illallah andın b̄erür hoş meze “Her şeyden önce bu dili arıtmalıdır, sonra hamt ve senaya layık duruma gelir. “La ilahe” dediğinde dilin arınır, “İlallah” ise dile hoş bir lezzet verir.”(MM 16).

bu yağı tutur s̄āñā tağı s̄āniñ cuftuñgā ançak çıkarmasun sizlärni uçmağ̄dın “Bu sana ve karına düşmandır, sakın o sizi cennetten çıkarmasın.” (KTf 25,6).

tañrı tirig tutsun yā p̄ādişāhlik b̄ersün saña tirig tutsun tañrı seni tağı erklandürsün tağı rahmet kulsun “Tanrı canlı tutsun ve sana padişahlık versin. Tanrı seni canlı tutsun ve güçlendirsin, rahmet etsin.” (ME 107-8).

Bu çekimde **-sUn** yanında Karahanlı Türkçesinde mevcut olan **-sU** şekline rastlanmaktadır; ancak bu biçim nadiren kullanılmaktadır.

sèn-ök-sèn yaratğan bu yér kök kün ay/ bu küz kıy yaz kerek bolsu⁹ yay “Bu yeri, göğü, güneşi, ayı, güzü, kışı, baharı ve yazı yaratan sensin.” (MM 3).

Bazı kaynaklarda **-zUn** şekline de rastlanmıştır.

ölgen koylarnı tirgüzüñ kim tirgüzse bu yér suw aña bolsun “Ölen koyunları diriltin. Kim diriltirse bu yer ve su onun olsun.” (KE 47r18).

⁹ **-sU** biçimine MM’de 12/2, 133/2, 115/2 dizeleinde rastlanmıştır. Bu ek, sadece bol- eylemiyle kullanılmıştır.

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AIIñ** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

aniñ 'ayratına aytdılar biz säñä üküş mal bäräliñ altun kümüş ağu barçın tedilär “Onun karısına dediler: Biz sana çok mal verelim; altın, gümüş, mücevher ve kumaş.” (KTf 139b 13).

Ünsüzle biten eylemlerde 1. çokluk kişi için **-AIIñ** yanında **-AII** şekli de görülmektedir.

olardın nerse kotalı tédiler “Onlardan bir şey isteyelim dediler.” (KE 221v12).

çıkalıñ sen ol teñriñdin kolğıl biz öz teñrimizdin kotalıñ kayusı terkreğ berür ermiş köreliñ tédiler “Çıkalım, sen o tanrıdan dile, biz kendi tanrımızdan dileyelim; hangisi daha çabuk verirmiş görelim, dediler.” (KE34v10).

biz säñä üküş mal bäräliñ altun kümüş tedilär “Biz sana pek çok mal, altın, gümüş verelim dediler.” (KTf 139b 13).

Bazı kaynaklarda, ünlü ile biten eylem kökünden sonra nadiren **-geli** şekli tespit edilmiştir.

emgendük açduğ azuğñı keltür yégeli “Zahmet çektik (bitkin düştük); yemeği getir, yiyelim.” (KE 129v7).

idris aydı kelğil ta'ām yégeliñ aydı yemes-men ferişte erdüğün bilmedi “İdris ‘Gel, yemek yiyelim.’ dedi. ‘Yemem.’ dedi. Melek olduğunu anlamadı.” (KE 20r8).

Bu ek ünlü ile sonlanan eylem köklerine geldiği zaman ekin başındaki ünlü düşmekte ve ek **-IIñ** şeklini almaktadır.

ilgeri barıp añlalıñ téseler ferıştelər otluğ topuzlar birle urup kavdılar “İlerleyip anlayalım deyince melekler ateşli topuzlar ile vurup kovaladılar.” (KE 184r11).

Ayrıca yine ünlü ile biten eylem köklerine 1. çokluk kişi emir eki teklik 1. kişi çekiminde olduğu gibi bir /G/ türemesi ile de gelebilmektedir (Ata, 2002: 79).

tañrı te'ālāka şefi kılp yalbarıp tañrıdın nacāt tilegeliñ tēp meşveret kıldılar “Yüce Tanrı’ya şefaât edip, yalvarıp Tanrı’dan kurtuluş dileyelim diye danıştılar.” (NF 292 12).

Ekin diğer bir şekli, Eski Türkçede yer alan fakat bu dönem eserlerinde sıklıkla rastlanmayan **-Allm**’dır.

ve-liķin bu da'vı kıılığlı tēlim/kēliñ aytıñ emdi kıanı n'ētelim “Sürekli olarak bu davayı güdenler! Gelin söyleyin şimdi, hani, ne yapalım?” (MM 368).

Eserlerde ekin **-gelim** şekline nadiren rastlanmaktadır.

bir altunğa habbe ya taş su alıp/ helāl körse kâfir revān tēgelim “Bir altın için buğday tanesi veya bir tas su alıp bu işi helal görse buna hemen kâfir diyelim.” (MM 247).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde **-ñ** şekli ünlü ile sonlanan eylem köklerine doğrudan gelmektedir.

yūsuf birle ibn yāminni soruñ isteñ “Yusuf ile İbn Yamin’i sorun, isteyin.” (KE 101r14).

aydı māni adın āmgātmāñ silkmāñ teb āğār māni bir adıñ silkäsiz kıamuğ andamım etim sōñükündin adrılut teb “‘Eziyet etme, beni yine silkeleme, eğer beni yine silkelersen bütün vücudum kemiklerinden ayrılacak.’ dedi.” (KTf 27,12).

peygāambar 'as medīne halkıña aydı kim mekkedin kelgenlerni ağırlañ “Peygamber As. Medine halkına ‘Mekke’den gelenleri ağrılalım.’ dedi.”(NF 27-2).

Eserlerde ünlü ile biten **külçire-** eyleminde 2. çokluk kişi emir eki tek yerde **külçireyiñ** (3273) şeklinde /y/ kaynaştırma ünsüzü ile gelmiştir (Ata, 2002: 81).

Bu ek ünsüzle biten eylem köklerine eklendiğinde eylemin kök ünlüsünün niteliğine göre düz veya yuvarlak bağlayıcı ünlüleri araya girer.

*on êkki farîza **alıñ** bu sebağ/ bilip munı mü'min kerek turğı sağ* “Bu ders on iki farzdır; inanan kişiler bunu bilmeli ve uyanık olmalıdır.” (MM 66).

*kêçip nūr u zulmet hiçābın **körüñ**/ elim suw sağıngan bulur ol serāb* “Aydınlık ve karanlık engelini geçip görünüz; çünkü çok su düşünen serap bulur.” (MM 325).

*ölgen koylarını **tirgüzüñ** kim tirgüzse bu yer suw aña bolsun* “Ölen koyunları diriltin, kim diriltirse bu yer onun olsun.” (KE 47r18).

Ekin diğer şekli **-ñIz/ -ñUz**'dur. Bu şekil diğerlerine oranla daha az kullanılmıştır.

*biliñ oşbu kaç beyt érür tég nişān/ **eyü bilmeñiz** kim bu muñlak beyān* “Bilin ki, bu birkaç beyit bir nişan gibidir. Bu mutlak beyandır diyemezsiniz.”(MM 312).

Ünsüz ile sonlanan eylemlerden sonra **-ñIz/ -ñUz** şekli, **-IñIz/ -UñUz** şeklinde gelmektedir.

*ey yārānlarım biliñ āgāh boluñ eger maña salavāt aytur bolsañız mundağ **aytıñız** kim* “Ey dostlarım! Bilin, bilgili olun; eğer bana salavat getirirseniz bu şekilde söyleyiniz.” (NF4 7-8).

Ekin 3. şekli ise Eski Türkçede **-ñ** yanında kullanılan ve bu dönem metinlerinde çok seyrek olarak geçen **-ñIAr**'dır.

*sorsalar ol üç qayu turur ayğul bir Allāh turur ikrār **qulıñlar** lā ilāhe illā'llāh Yunus resūlu'llāh* “O üçü hangisidir diye sorarlarsa de ki 1. Allah'tır, ikrar edin Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Yunus onun elçisidir.” (KE 152v5).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

*sizlär ikägü bu tayaqñı yergä **kämişiñlär** birin birin bu tayağ üsküñgä **barñlar*** “Siz ikiniz bu asayı yere atın ve birer birer o asaya doğru gidin.” (KTf 28b 35).

menim resūlumğa durūz senā aytıñlar “Benim peygamberime selam ve övgü söyleyiniz.” (NF 10-8).

Bu çekimde, diğer bir seyrek kullanım **-nIzAr** şeklindedir.

işkâ ewmäklik kılmañızlar ahistâlik kılıñlar “İşte acele etmeyin, ağır davranın.” (KTf 52,8).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi eki **-sUnlAr**'dır. 3. teklik kişi emir ekinde olduğu gibi **-sU**, 3. çokluk kişide ekin **-sUlAr** şekline de gelebilir.

barğul sāni kâfirler bilmäsünlär “Tedbirli ol, dikkatli git ki seni kâfirler tanımasınlar”. (KTf 9b 6).

I.1.2.2.2. İstek Kipi

Harezmi Türkçesinde iki çeşit istek kipi bulunmaktadır¹⁰.

1. Tip İstek Kipi

Asıl ek **-y/ -Ay**'dır. Bu ek **-GAy** ekindeki **/G/**'nin düşmesi ile meydana gelmiştir. Fakat ekin işlevi **-GAy**'da olduğu gibi gelecek zamandan çok istek ve emir anlamı taşımaktadır (Ata, 2002: 81).

1. teklik kişi: -y men, -Ay men, -Ay	1. çokluk kişi: -y-miz, -ay-miz
2. teklik kişi: -y sen	2. çokluk kişi: -y-siz
3. teklik kişi:-	3. çokluk kişi: -

Verilen bu örneklerin dışında Orta Asyada bulunan Kur'an tefsirinde¹¹

birläşävüz örneğine rastlanmıştır.

anıñ 'awratı birlä birläşävüz “Onun hanımı ile birlikte olalım.” (KTf 139b 12).

¹⁰ Kaynakların bazılarında bu dönem için dilek istek kipi gösterilmemiştir. (Bozkurt, 2005) Ata, diğer çekimlerde olduğu gibi açıklamalar yapmamış, sadece tablo ile göstermiştir (Ata, 2002: 82).

¹¹ *Orta Asya Tefsiri, Anonim Tefsir* ya da *Müellifi Mechul Kur'an Tefsiri* adlarıyla bilinen ve Harezmi Türkçesinin önemli kaynaklarından biri olan, Leningrad'daki Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı Kod.332'de 2475 numarada kayıtlı olan Kur'an tefsirinden bahsedilmektedir.

2. Tip İstek Kipi

İkinci tip istek kipinin eki **-A**'dır. Sadece Hüsrev ü Şirin'de tespit edilmiştir (Ata, 2002: 82).

1. teklik kişi: -A men, -Am	1. çokluk kişi: -A biz
2. teklik kişi:-	2. çokluk kişi:-
3. teklik kişi: -A	3. çokluk kişi:-

Bunların dışında MM'de görülen istek kipi **-GA** ekidir. **-GA** ekinin ünsüzü daima tonludur. Tonsuz ünlülü örneğe rastlanmamıştır. (Toparlı vd, 2008: 78).

1. Teklik Kişi Çekimi

Harezmi Türkçesinde istek kipi bazı kaynaklarda da sadece 1. teklik ve 2. teklik-çokluk kişi çekimi olarak verilmiştir (Argunşah, 2010: 132). Teklik 1. kişi ekleri **-GA men** olarak tespit edilmiştir.

tewe uy kerek aṭ katır yā ḥimār/ alur berge-mèn tēr yarın kün sañar/ ya münse ya işletse bilgü ḥarām/ neçe kılsalar kün mu 'ayyen qarārñ “Bir kişi deve, sığır, at, katır ya da eşiği ‘Yarın sana vereyim.’ diyerek gün belirleyip aldığında bu hayvanlara binse ya da onları çalıştırsa bil ki bu haramdır.” (MM 245).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

yarın tutğa-mèn rüze tēp bilmeki “Bil ki, kişinin kendi kendine ‘Yarın oruç
bu niyet érür bil kişi öz özin tutayım.’ diyebilmesi niyettir.” (MM 166).

2. Teklik Kişi Çekimi

Teklik 2. kişi çekiminde **-GA sen** eki kullanılır.

nē mēnlık saña yer bulup yetge-sēñ/ özüñni unutma yana bitge-sēñ/ laṭif tēp imin bolma ḳaḥḥār idi/ eger ḳahrı belgürtse ol n 'ētge-sen “Benlik seni bir yere götüremez. Kendini

unutma ki tekrar dirileceksin. Allah bağışlayıcıdır diye emin olma. Eğer O Kahhar Allah kahrını gösterirse ne yapacaksın.” (MM 51).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Çokluk 2. kişi çekimi **-GA siz** ile yapılır.

kuduğka çukurğa tüşüp bolmasa/ boğaz yerge bolsa bıçak türge-siz “Kuyuya ve çukura düşmüş olanlar (hayvan) hariç boğazını bıçaklayabilirsiniz.” (MM 142).

I.1.2.3. Kıpçak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.1.2.3.1. Emir Kipi

Bu çekim, tasarlanan bir hareketin emir şeklinde yapılmasına işaret eder ve altı kişi için de ayrı bir şekil ekine sahiptir.

1. teklik kişi: **-AyIm, -ğAyIm**

2. teklik kişi: **-Ø, -ğIl, -ğUl, -kIl, -kIn, -ğIn**

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

1. çokluk kişi: **-Allm, -ğAllm, -Allk, -All¹²**

2. çokluk kişi: **-ñ, -ñIz, -ñAr**

3. çokluk kişi: **-sInAr, -sUnAr**

1. Teklik Kişi Çekimi

Eski Türkçedeki 1. kişi teklik emir eki **-AyIn**, Kıpçak Türkçesinde **-AyIm** şeklinde gelişmiştir.

niçe yitse küçüm köñlüñ alayım/ ahammül cevriñe dāyim klayım “Gücüm yettiği kadar gönlünü alayım, eziyetine sürekli dayanayım.” (GT 133b 6-7).

Ayrıca ünlü ile biten eylemlerde yardım /y/ sesi yerine ekin başına /g/, /ğ/ sesi türemesi ile **-ğAyIm** şeklindedir. 1. teklik kişide **-AyIm**¹³ şeklinin yanında görülen

¹² Codex Cumanicus'ta **-All** biçimine rastlanmıştır. (Argunşah, 2010:234)

-**ğAyIm**, Kitabü'l-İdrâk'ta "emr-i mütekellim" için verilen eklerdir (Karamanlıoğlu, 1994: 116).

kur'ân-nı men okıgayım. "Kuran'ı ben okuyayım." (GT 137b 3-4).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

im maga berse men-d-agar bereyim kim maga bermezse men-d-agar bermen "Kim bana verirse ben de ona veririm, kim bana vermezse ben de ona vermem." (CC 21 13-14).

2. Teklik Kişi Çekimi

Emir kipinin 2. teklik kişi çekimi, bütün eylemlerin üzerine kurulduğu temel olarak nitelendirilmiştir. (KK 6a). Bu çekimin eki, yaygın olan eksiz kullanımları dışında, genelde **-ğİl**'dir. **-ğİl** ekinin "tekit" ya da "istirahat" için kullanıldığı belirtilmiştir (EH 121). Emirde tekit için kullanılan ekin, **-ğIn**, **-kIn** olduğu; **-ğİl**, **-kİl** şeklinde olmadığı özellikle belirtilmiştir (TZ 72a). Ayrıca bu eserde, *kelsen e, kelseñiz ne(e)* örnekleri de pekiştirme olarak gösterilmiştir. "Tekit" in açıklandığı bölümde "*al! al!*" örneği ile eylemin emir şeklinin tekrarlanması da vardır (Karamanlıoğlu, 1994: 117).

Kaynaklarda emir kipinin 2. teklik kişi kullanımında özellikle konuşma dilinde pekiştirildiği belirtilmiştir. Eylem baskın harflerden¹⁴ biri ile bitiyorsa **-kıl** eklenir. Ek; baskın harflerine benzeyen **ğ** (ب), **n** (ن), **l** (ل) ve bütün kalın sıradan harfler olduğunda **-ğıl** biçimine dönüşür. Bu harflerin bulunmadığı köklere **-gil** eki getirilir. (KK8b). Bu şekiller Codex Cumanicus'ta da sıklıkla görülmektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 117).

Teñrini söwgil barça üstünde! "Tanrıyı her şeyin üstünde sev!"

Teñriniñ atı bile ant içmegil! "Tanrının adıyla ant içme!"

¹³ El-Kavânînu'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de öncelikle emir kipinin 1. teklik kişi kullanımının Arapçanın aksine çok yaygın kullanıldığı belirtilmiş ve ekin **-yIm** olduğu açıklanmıştır. Bu kullanımda eylem kökünden sonra sürekli olarak **-A** ekinin getirildiği de belirtilmiştir. (Toparlı vd. 1999:8)

¹⁴ Baskın harfler yedi tanedir: **k** (ق), **z** (ظ), **h** (خ), **s** (ص), **d** (ض), **ayn** (ع), **t** (ط). Türkçede /z/ olmadığından bunlar altıya düşer. (KK 8b)

Ulu künni awırlagıl! “Ulu günü ağırla!”

Atañı anañni hõrmetlegil! “Annene, babana saygı göster!”

Kişini õltürmegil! “İnsanları öldürme!”

Ogur bolmagıl! “Hırsızlık yapma!”

Hersek bolmagıl! “Sefih olma!”

Yalğan tanıklık bermegil! “Yalan yere tanıklık etme!”

Õzge kişiniñ nemesi suhlanmagıl! “Başkasının malına hasetlik etme!”

Sewgil seniñ karındaşıñ seniñ kibi! “Kardeşini kendini sevdiğin gibi sev!” (Tekin, Ölmez, 1995: 42).

Genel olarak 2. teklik kişi çekiminin eksiz olduğu, bu kullanımın dışında var olan ekin ise pekiştirme görevinde kullanıldığı söylenebilir.¹⁵

kel benim (menüm) kaçumda “Gel benim yanıma.” (DM 19b 12).

şeker, leymü şatın (sağın) al bizğa iştir “Şeker, limon satın al; bize içir.” (DM 23a 10).

Codex Cumanicus ve Kitabü'l-İdrâk'ta yuvarlak ünlülü eylemlerde ekin -**ğUI** şeklinde; Et-Tuhfetü'l-Zekıyye'de -**ğun** şeklinde olabildiği belirtilmiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 117).

oturğul dostlar birlen ferāğat/kaçan körseñ 'aduvlarıñ ara ħarb “Düşmanların arasında savaş gördüğünde dostlarıyla otur.” (GT 165a 6-7).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi ekleri -**sIn** ve -**sUn**'dur. Eylemde yuvarlak ünlü varsa ekin ünlüsü -**U**; yoksa -**I** olur (KK 7a).¹⁶

¹⁵ El-Kavânînü'l-Küllıye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de pekiştirme ekinin kuralı açıklanmakla beraber aslında bu kullanımları bir kurala bağlamanın zor olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple ekler konusunda işitmenin ön planda olduğu açıklanmıştır. k ve k'nin ünlüsünün -**I** olmasındaki kural da eylem kökünde yuvarlak ünlü bulunmadığı sürece kullanılıştaki yaygınlığa göredir. Kökte yuvarlak ünlü varsa ekin ünlüsü -**U** olur. Bu kural da işitmeye dayanır. (KK 9a)

bu gedā-yı mübezzir munça nî'metni az müddet içinde zāyi' itti sürüñ ileyimden kitsin “Bu mürif köle bunca nimetimi kısa sürede ziyan etti, önümden sürün gitsin.” (GT 21b 7-8).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar; ancak bazen düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz.

ni bilsün aç ve müflis hālını ol “O, aç ve iflas edenin halini ne bilsin.” (GT 172b 4).

Codex Cumanicus'ta ses uyumuna uyarak, Kitabü'l-İdrâk'ta yuvarlak ünlülü, Et-Tuhfetü'l-Zekiyye ve El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de ise dar ünlülü şekilde kullanılmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 17).

vezîrlerden bir 'akıl vezîr ayttı sulţân yaşı uzun bolsun bu miskiñ aytur “Vezirlerden bilge bir vezir “Bu zavallı, Sultanın yaşı uzun olsun diyor.” diye söylemiş.” (GT 9a 4-5).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi ekleri olarak **-ġAIIIm** -**AIIIm**, **-ġAIIIm**, **-AIIk** ve **-AII'**dir. **-ġAIIIm** şekillerine kaynaklarda rastlanmakla beraber dönemin önemli eserlerinde ünlü ile biten eylemlerde kullanılan 1. kişi emir şekilleri yaygındır.¹⁷

barıp anda tüşelim kim sizge savuk zahmet birmegey “Soğuk size eziyet vermesin diye varıp orada kalalım.” (GT 90b 13).

-AIIk şekli **-AIIIm** şekliyle birlikte verilirken Kitabü'l-İdrâk'ta ve El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de Arapça emir kipinin 1. kişi çekimi olmadığı halde, Türkçede bulunduğu ve çok kullanıldığı özellikle belirtilmiştir. Ayrıca emir kipinin anlatımında emrin ya 2. kişi (muhatap) ya da 3. kişi (gaip) çekimi olduğu söylenmesine rağmen açıklamanın sonunda 1. kişi emir çekimleri “emir kipinin 1. kişisinde pekitme” olarak gösterilmiştir.¹⁸ Dönemin dil bilgisi kitaplarında ekin aslında **-AIIk**¹⁹

¹⁶ El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de Türkmenlerin genelde **-U** ünlülerini tercih ettiği belirtilmiştir. (Toparlı vd. 1999:7)

¹⁷ bk. Nehcü'l-feradis'in Dil Hususiyetleri, Türkiyat Enstitüsü, Tez nr.441, s.49, fihrisrs.4,8.

¹⁸ bk. Et-Tuhfetü'l-zekiyye 51a, Besim Atalay

olduğu, Türkmenlerin **-AIIIm** biçimini kullandıkları belirtilmiştir (KK 8a). Eserin ileriki bölümlerinde **-AIIk** biçiminin, geniş zaman ifade ettiğine işaret edilmiştir. (KK 15a).

meni körüp ayttı ni yatur sen yatası yir degül tür kitelim “Beni görüp “Ne yatıyorsun? Burası yatacak yer değildir, gidelim.” diye söyledi.” (GT 136b 11-12).

tañ bile tabīb izdelim²⁰ kilip mu’ālece kılsun “Sabah doktor çağırılım gelip tedavi etsin.” (GT 133a 2-3).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde kural, eylem kök ve gövdesine genizden bir **-ñ** eklenmesidir.

ay bahādurlar biliñ kildim bu kün meydāne men “Ey yiğitler bilin bu gün meydana geldim ben.” (GT 11a 4).

Bu ek; eylemde yuvarlak ünlü varsa yuvarlak, yoksa dar-düz ünlülü olur.

koyuñ kullar şafında olturayım “Bırakım kullar tarafında oturayım.” (GT 29a 13).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

ol dilrübā bu ‘uşşāk qanı bilen körüñ kim barmaqları uçını ‘unnāb-reng kılmış O gönül kapan (sevgili) aşıkların kanıyla parmaklarının ucunu hünnap rengi (kırmızı) yapmış, görün. (GT 154b 4-5).

2. çokluk kişi eki olan **-ñ**’ye eylemin son ünlüsüne göre yuvarlak ya da düz ünlü ile birlikte **-z** de eklenebilir²¹.

ya’ni ay dāvūdñ ehli kılıñız şükriñi “Ey Davut’un ehli, şükrediniz.”(GT 2b 13).

¹⁹ El-Kavânîñü’l-Küllîye Li-Zabti’l- Lügati’t- Türkiyye’de 1. çokluk kişi çekimi şu şekilde açıklanmıştır: 1. çokluk kişide kural kökte baskın harfleri k (ك), z (ع), h (ح), ş (ص), d (ض), ayn (ع), t (ط) bulunduğu **-lık** ekinin getirilmesidir. Kökte bu harfler yoksa ek **-lik** şekline dönüşür. Örnek: *yat-alık* yatalım, *ye-lik* yiyelim, *kel-elik* gelelim... (Toparlı vd. 1999:8)

²⁰ Ünlü ile biten bir eylemde eylemin ünlüsü ile ekin ünlüsü kaynaşmış olarak metinde izdelim örneği tesbit edilmiştir (Karamanlıoğlu, 1989: LXVI).

²¹ El-Kavânîñü’l-Küllîye Li-Zabti’l- Lügati’t- Türkiyye’de, Türkçede tensiye (ikilik) eki olmadığı halde 1. /ñ/nin tesniye, hem /ñ/ ve hem de /z/’yi eklemenin çokluk belirtisi olduğunu söyleyenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu /ñ/nin zamir olan *sizin* artığı olduğunu ve *tur-siz* demenin uygun olduğunu söyleyenin de yanlış olduğu belirtilmiştir (KK 7a).

Bu kullanım saygı gösterir (KK 6a). **-ñ** ve **-ñiz** şekilleri arasındaki fark belirgin değildir. Et-Tuhfetü'l-Zekiyye'de bir topluluğa emirde **-ñiz**'deki /z/ sesinin düştüğü, Kitabü'l-İdrâk'ta ise "siz"den gelen /z/ sesinin **-ñ** ekine eklenirse tekit için kullanılmış olduğu belirtilmiştir. Codex Cumanicus'ta nadir olarak **-ñler** kullanımı da vardır. (Karamanlıoğlu, 1994: 18).

El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de iki heceden fazla olan eylemlere gelmediği söylenen **-ğII** ekinin, T. Kowalski²²'de Tercümân'a gönderme yaparak sadece olumlu eylemlerde kullanıldığını belirtmesine rağmen Codex Cumanicus, BM ve El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'deki örnekler buna uymamaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 18).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde kural 3. teklik kişi eklerine **-IAr** ekinin eklenmesidir.

ayağın bağlap kal'a burcından handak-ka bıraşsun-lar "Ayağını bağlayıp kale burcundan hendeğe bıraksınlar." (GT 48a 4-5).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

'âlimlerge ol kadar ni'met birgil kim dağı tilemesünler "Alimlere o kadar nimet ver ki artık istemesinler." (GT 71a 12-13).

Ek düzlük yuvarlaklık uyumuna genellikle uymaz. Hatta bazı metinlerde **-sIn** şekline hiç rastlanmamıştır.

zâhidlerge hiç ni'met birmegil kim zâhid kıalsunlar "Zahidlere hiç nimet verme ki zahid kalsınlar." (GT 71b 1-2).

El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l- Lügati't- Türkiyye'de 3. çokluk kişi çekiminde sadece **-sInIAr** eki verilmiştir. Örnek: *ur-sınlar* (Toparlı vd. 1999: 8).

²² bk T.Kowalski, Karaimische texte im dialekt von Troki, s.LVI

I.1.2.3.2. İstek Kipi

Kıpçak Türkçesinde işlek bir istek kipine rastlanmaz. İstek ifade edilmek istendiğinde bu dönemde de olduğu gibi emir, şart ya da gelecek zaman kipinden yararlanır. Bu bakımdan Eski Anadolu ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, bir -A istek ekinin varlığı şüpheli olmakla beraber nadiren bazı örneklerde istek ifadesi sezilmektedir. (Karamanlıoğlu, 1989: LXXI).

yā ilāhi sen murādın bir aña/ kim bu miskînni du'a birle aña “Allah’ım! Bu zavallıyı dua ile ansın diye sen ona isteğini ver.” (GT 178b 2).

Bazı kaynaklaragöre de Kıpçak Türkçesinde, kimi eserlerde nadiren -A²³ olarak kullanılmaktadır. Örnekleri çoğunlukla 3. teklik kişiye aittir: *aña, atalar, bolmaya, içmeye, kéte, ola, oldura, tutam, yana, yaza men, yitüre...* (Argunşah, 2010: 235).

I.1.2.4 Eski Anadolu Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.1.2.4.1. Emir Kipi

Eylemin ifade ettiği hareketin emir yoluyla tasarlandığını anlatan bir kiptir. Her kişi için ayrı ek kullanılmıştır.

1. teklik kişi: -AyIn, -AyIm, -AyUm, -yIn	1. çokluk kişi: -AIUm
2. teklik kişi: -Ø, -gII	2. çokluk kişi: -ñ, -Uñ, -ñUz, -UñUz
3. teklik kişi: -sUn	3. çokluk kişi: -sUnlAr

1. Teklik Kişi Çekimi

Eski Anadolu Türkçesinde 1. teklik kişi²⁴ çekiminde yaygın olarak -AyIn kullanılır.

²³ Kıpçak Türkçesinde istek kipi işlek değildir. İstek yerine daha çok emir, gelecek zaman ve koşul kipleri kullanılır. Seyrek olarak -A biçimindeki istek kipinin kullanıldığına tanık olunur. (Bozkurt 2005: 310)

²⁴ Hatice Şahin, emir kipinin 1. kişileri için çekim söz konusu olmadığını belirtmiştir (Şahin, 2003: 62).

göstereyin bunlara olsun ‘*tyyān/ kim nedür hāli züleyhā nā-tüvān*’ “Gücü kuvveti olmayan Züleyha’nın durumu nasıldır; bunlara açıkça göstereyim.” (KY 19a 708).

*pādişāha eyitdi eger destūr olursa ben bunu **diñdüreyin*** “Padişaha ‘Eğer izniniz olursa ben bunu dindireyim’ dedi.” (GT 12b).

*sākī baña bir tolu şun illā tolungar tolungar/ ol tolu toptolu şun uçdan **içeyin** beglere* “Ey Saki, bana dopdolu bir dolu sun, ikram et. O doluyu dopdolu sun, ucundan içeyim beyler.” (AD 32 5).

1. çokluk kişi çekiminde ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** yanında **-Ayım** eki de getirilir.

*pencereden biñ dīnār çıkardı didi ki derviş etegüñ aç derviş eyitdi kim etek kıandan **getüreyim** ki gönlegüm yokdur* “Pencereden bin dinar çıkardı ‘Derviş eteğini aç!’ dedi. Derviş ‘Gömleğim yok ki (gömleğimin) eteğini nereden getireyim?’ dedi.” (GT 14a)

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*ol nişf-ı mehri **bağışlayayım** diye yā er aña in’ām ihsan fazl eyleye dağı haqqından artuq vire* “O mehrin yarısını bağışlayayım diye (söyler) ya da kocası ona bolca hediyeler bağışlar. (NHT 141b-13).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

*söz çok cihānda dā’i veli işbu luţfile/ gelsün bu şi’re bir **göreyim** kim cevāb ider* “Dünyada söz çok Dai, fakat lütfedip görelim bu şiirime bir cevap veren varsa gelsin.” (AD 296 7).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyUm** eki kullanılan eklerden biridir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar; ancak düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz.

*didi iy oldu sultān-ı hūbān-ı cihān/ **söyleyeyüm** sözümi size ‘tyān* “Dedi, ey dünya güzellerinin sultanı oldu. Size sözümü açıkça söyleyeyim.” (KY 35b 1429).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi genel itibariyle eksizdir.

imdi diñle kıřřa-i yūsuf imām/ kamu kıřřadan ol yigdür be-nām “Şimdi imam Yusuf’un hikayesini dinle. O, bütün hikâyelerden üstündür.” (KY 3a 65).

Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

lutf u terahhum it bana göster yüzünü kim/ bir aydur yanaram oda intizârdan “Beni bağışlama lütfunda bulunup yüzünü göster ki ateşe şikayeten bir aydır yanarım.” (Timurtaş, 1994: 151).

ve ışk tarıķını şöyle bilir sa’dî ki baĝdâdda tâzî dilârâmuñ ki vardur gönlüni aña baĝla ve cemî’-i âlemden göziñi baĝla “Sadi aşk yolunu şöyle bilir ki Bağdat’ta genç bir gönül süsleyen var ki gönlünü ona bağla ve bütün dünyadan gözünü bağla (dünya nimetlerinden uzaklaş).” (GT 57b).

hul’ lafz düşürmek içündür ulu katında mubârât lafzı daķı böyledür fikr eyle bil “Hul sözü, düşürmek (ücret vererek karısını nikâhtan düşürmek), büyüklerin huzurunda, katında mubarat/ayrılma) da böyledir; bunu böyle bil.” (NHT 5b-18).

Bu çekim eksiz olabildiği gibi -gII²⁵ ekiyle de sağlanabilir. -gII eki genel olarak

2. teklik kişi emir eki olarak değerlendirilirken bu ekin 3. kişi için de kullanıldığını gösteren O. Fikri Sertkaya aslında -gII ekinin 2. teklik kişi emir eki değil eksiz emir biçimini pekiştirmeye yarayan bir edat olduğunu belirtmiştir.²⁶

şah eytdi sen dilegil yâ emîr/ ben vireyüm saña tâc(u) taht(u) yir “Şah dedi “Ey kumandan sen dile, ben sana taç, taht, toprak vereyim.” (KY 28a 1084).

²⁵ Kalm ünlülü tabanlara (كَلِمَة) ince ünlülü tabanlara (كَلِمَة) biçiminde gelen 2. teklik kişi emir ekinin ünlüsü daima esre ile yazılmıştır.

²⁶ bk O. Fikri Sertkaya, *Bolsingül Tep Dediler*, I. Uluslar arası Türk Dili Kongresi, Türk Dil Kurumu Eylül 1988 Ankara.

*ben öldüğümde mîrâsumı **algıl** eger ben cinâyet eylesem 'ākûlem **olğil*** “Ben ölünce mirasımı al, cinayet işlersem bana akıl hocası ol.” (NHT 105b-18).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki **-sUn**'dur. Eski Türkçede **-zUn**, Orta Türkçede **-sUn** olan emir kipi nazallaşarak **-sUñ** şeklini almıştır (Bilgin, 1996: 42).

*üftâdelerüz dôsta lâyük nemüz olsun/**olsun** reh-i ışkunda fidâ cân ü ser iy dos* “(Aşk yolunun) düşünleriyiz, sevgiliye layık neyiz olabilir ki? Canımız, başımız aşkının yoluna feda olsun ey yar!” (Timurtaş, 1994: 149).

*şâh buyurdu etmegi **yisün** habbâz/ ağuluydu yimedi anı habbâz* “Şah buyurdu ekmekçi ekmeği yesin. Zehirliydi, ekmekçi onu yemedi.” (KY 21a 789).

Bu ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*eger sizden birüñüz fârsî bilürse **gelsün** ki sevâb hâsıl ola* “Eğer sizden biriniz Farsça biliyorsa gelsin, sevap kazansın.”(GT 57b).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi eki **-AlUm**'dur. Günümüzde bu ek **-AlIm** şekline dönüşmüş ve istek kipinin 1. çokluk kişi çekimi yerine kullanılmaktadır²⁷(Timurtaş, 1994: 129).

*sevdüm cihânda cân ü gönlden kara gözi/ bir **görelüm** ne gamzeler eyler kara gözi* “Dünyada, canı gönülden bir kara göz sevdim. Bir görelim (o) kara gözü ne gamzeler eyler.” (Timurtaş, 1994: 167).

²⁷ Emir ve istek çekimi arasında Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de bir anlam yakınlığı vardır, arada büyük fark yoktur. Her iki çekim hemen hemen aynı anlamı kazanmıştır. Örneğin Şeyhi ve Ahmed-i Dâi'nin eserlerinde, özellikle 1. ve 3. kişi emir ve istek çekimi birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu kullanılıştaki aruz ölçüsü kullanımının da önemli bir etkisi vardır. Bazen dize içinde iki şekil de anlamca birbirinden farksız olarak kullanılmıştır:

Gelsün ki senden öğrene cûd ü semâhati
Gizleyem direm n'ideyin (Timurtaş, 1994:129).

başlayalum söze āgāz idelim/ bu üçüncü meclisi *yād idelim* “Başlayalım söze başlangıç yapalım. Bu üçüncü meclisi yad edelim.” (KY 14a 515).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

bir şālīh kişi oğluna eytdi gel varalum fülān vā’iz naşīhat ider naşīhatın işidelüm tā ki anuñ vā’zından devletlenüp müstefīd olavuz “Bir Salih kişi oğluna ‘Filan hoca nasihat eder, gel gidelim, nasihatını dinleyelim ki onun vaazından kısmetimizi alıp faydalanalım.” (GT 29a).

Edebî metinlerdeki bazı örneklerde ek, düz olarak görülmektedir.

bir laṭīfe söyleyelim bunda ben/ kim anı hem ‘ışkıla diñleyesen “Bir hoş söz söyleyeyim burada ben, ki onu da aşk ile dinleyesin.”(KY 7b 262).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Bu çekimin ekleri **-ñ, -Uñ, -ñUz, -UñUz**’dur. Edebî metinlerde yaygın olan ekler ise **-ñ, -Uñ**’dur.

şarf ‘akdın eyleseler ödünleşseler ödeseler bayık işbu revā degül añlañ “Sarf sözleşmesi yapsalar, ödünleşseler, ödeseler, bu iş besbelli ki uygun olmaz, anlayın.” (NHT 52b-10).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

eytdi baña her ne kim gerek kılūñ/ gerekise koñ gerek öldürüñ “Bana “Her ne gerekiyorsa yapın, ister bırakın, ister öldürün.” dedi.” (KY 27a 1036).

2. çokluk kişi çekiminde yardımcı ünlünün eke katılması 14.yy için erken sayılmakla beraber metinlerde ek nadiren de olsa **-(y)üñ** olarak görülmektedir (Karahana, 1994: 101).

bir ‘acāyib kışsa olsa söyleyüñ/ anuñla gönümümüzi egleyüñ “Bir acayip hikâye olsa da söyleyin, onunla gönümüzü eyleyin.” (KY 3b 84).

Metinlerde daha nezaketli kullanım olduğu belirtilen **-ñUz**, **-UñUz** şekline de rastlanır.

arpa buğda şapı birle gizleñüz/ ol küllisi kızlık için gözleñüz “Arpa, buğday sapı ile gizleyin, hepsi kıtlık için, bekleyin.”(KY 25b 986).

eger vidā’ güninde guşşadan ölmezsem maḥabbet içre beni munşif şaymañuz “Ayrılık günü eğer üzüntüden ölmezsem, aşk konusunda beni hakikatsiz saymayın.”(GT 55a).

ger artuḳ oldu ise ya elden ya dilden uş/ iy dostlar helāl idiñüz hoş rızāyla “Elimden delmez de borçlu kalırsam ey dostlarım hoş görün, helal edin, rıza göstereyin.”(AD 13 38).

Yardımcı ünlü bazı örneklerde yuvarlak ek ve kök ünlüsüne rağmen düzdür.

beñzemez dir bu vilāyet kavmına/ varıñuz hoş görıñüz anı yine “Bu yerin, ilin halkına benzemez der; varın yine hoş görün onu.” (KY 31b 1224).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi eki **-sUnlAr**’dır.

diñleyenler tā ki bulsunlar murād/ anlayanlar cānı gönli ola şād “Dinleyenler isteğine kavuşsun, anlayanların canı, gönlü şad olsun.”(KY 1b 13).

hārünü’r-reşid erkān-ı devlete ayitdi bunuñ cezāsı ne ola kim eyitdi dilin kessünler kim eyitdi depelesünler “Harun Reşit devletin ileri gelenlerine sordu: ‘Bunun cezası ne olmalı?’ Kimi ‘Dilini kessinler!’ dedi, kimi ‘Dövsünler!’ dedi.” (GT 22a).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

göksi güzel kaba tağlara gün değende/ big yigitler cilasunlar birbirine koyulan çağda “Güzel göğüslü koca dağlara gün ışığı değdiğinde koç yigitler birbiriyle kapıştığı zamanda ağlasınlar.”(DK D11 6).

I.1.2.4.2. İstek Kipi

Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde istek kipi **-A**'dır²⁸. Özellikle Karahanlı Türkçesinin gelecek zaman eki olan **-GA**, Batı Türkçesinde hem fonetik hem semantik değişmeye uğramış; gelecek zaman fonksiyonu zayıflayarak istek fonksiyonu kuvvetlenmiştir.²⁹ Eski Türkçedeki **-GA**, **-GAy** gelecek zaman ekinden gelen ve tarihî gelişimini henüz tamamlamamış, işlev olarak durulmamış olan **-A** istek eki Eski Anadolu Türkçesi döneminde istek dışında gelecek zaman, geniş zaman, emir, şart, anlamlarında da kullanılmıştır. Ayrıca her zaman açık ve net bir anlam da taşımamaktadır. Dönemin edebî eserleri incelendiğinde verilen örneklerde bu bulanıklığı sezmemek mümkündür (Özmen, 2001: 336-337).

1. teklik kişi: -A-m	1. çokluk kişi: -A-vUz
2. teklik kişi: -A-sIn, -A-sAn	2. çokluk kişi: -A-sIz
3. teklik kişi: -A	3. çokluk kişi: -A-lAr

1. Teklik Kişi Çekimi³⁰

Eski Anadolu Türkçesinden sonra 1. çokluk kişi çekimi, Osmanlı Türkçesinin sonunda ise 1. teklik kişi kullanımdan düşmüş; bunların yerine emir 1. teklik ve çokluk kişi çekimi geçmiştir (Ergin, 1988: 294-295).

ıurdu yirinden didi kim ben gidem/ bir nişān virūn kim anda ben virem “Kalktı yerinden, dedi ki, ben gideyim. Bir nişan verin ki ona vereyim.”(KY 43a 1698).

ve eger görem ki gözsüz öninde kuyı ola eger dınmayam günāhdur “Gözü olmayanın, körün önünde bir kuyu olduğunu görürsem ve umursamazsam günahtır.” (GT 23b).

²⁸ Bu ek şekil olarak Eski Türkçedeki **-GAy** ve daha sonra **-GA** ekinden inkişaf etmiş olmakla beraber anlam bakımından gelecek ve şimdiki zamanla alakası yoktur (Timurtaş, 1994:129).

²⁹ bk. M.Mansuroğlu, *Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri*, 171-183.

³⁰ Günümüzde emir kipinin 1. teklik kişi çekimi kullanılmamaktadır. **-AyIn** eki **-AyIm**'a dönüşmüştür ve istek 1. kişi eki olarak kullanılmaktadır. İstek kipinin 1. kişi eki **-A-m** günümüz yazı dilinde unutulmuş durumdadır (Timurtaş, 1994:129).

*ya'nî bir şahş eyitse ne 'avrat kim **alam** ol boş olsun yâ ne kul kim alam âzâd olsun* Yani bir kişi 'Alacağım kadın boş olsun; alacağım köle özgür olsun.' derse." (NHT 142a-15).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi **-A-sIn**, nadiren de olsa **-A-sAn** ekleriyle sağlanır.

*geh gül-istânda teferrüc **idesün**/ geh yüzüñi gül yüzüne **süresin*** "Gâh gül bahçesinde gezintiye çıkasın, gâh yüzünü gül bahçesine süresin." (KY 47b 1875).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*iy dost bahâr vaktına degin gel üstüme güzer kıl tâ ki toprağumda çemen bitmiş **göresin*** "Ey dost, bahar vaktine kadar gel üzerimden geç ki toprağında çimen bittiğini göresin." (GT 66a).

Ek düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

*şart eyleseler girü virmegi ol gişi kim gelse bize müsülmân olup bulardan bulara revâdur tâ **bilesin*** "Geri vermeyi şart koysalar, o kişi Müslüman olup gelse bunlardan uygun olduğunu bil, bilesin." (NHT 112b-17).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki olan **-A** genelde yardımcı eylemle kurulu birleşik eylemlere gelmekle beraber günümüz Türkçesine göre oldukça yaygın bir kullanım alanı vardır.

*'âşıkam yanaram (uş) pervâne-vâr/ **gele** zühre burcına mâhum benim* "Aşığım, yanarım pervane gibi, benim ayım (ay yüzlü sevgilim) Zühre yıldızına gelsin." (KY 44b 1756).

*pâdişâh eyitdi gâyet **kerem ola*** "Padişah: 'Oldukça cömert olsun!' dedi." (GT 12b).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*aña talâk virse er mehrinüñ nısfın virmek vâcibdur meger 'avrat '**afv eyleye** yâ atası ere '**afv eyleye** ya'nî **bağışlaya** mâlik katında* "Ona talak verirse erkek mihrinin yarısını vermek

vaciptir. Tabii kadın affederse veya babası affederse yani bağışlarsa sahip (Allah) huzurunda.” (NHT 141b- 6,7).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekimi için **-A-vUz** eki kullanılmaktadır.

bizüm için geldiler anlar yine/ pes şoravuz onlaruñ maqsūdı ne “Bizim için geldiler onlar yine, sadece sorarız onların amacı nedir?” (KY 31b 1225).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

biz daħı geminüñ hālel irmiş yiri vardur ol araya koyavuz “Biz de geminin açıklık bir yeri vardır, onu oraya koyarız.” (GT 43b).

-A-vUz eki düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz.

ger felek küplerini nüş ediben boş idevüz/ dehr meyhānesine var süci vām eyle bugün

“Felek küplerini içip boşaltalım, dünya meyhanesine git suci, borç et bugün.” (AD 120 3).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi eki olan **-A-sIz**, kalınlık incelik uyumuna uyar.

bizi mışra iletesiz dir kamu/kim göresiz yūsufu şāhdur ulu “Herkes ‘Yusuf’un büyük bir şah olduğunu göresiniz diye bizi Mısır’a götüresiniz.’ der.” (KY 44a 1742).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

daħı maşlahat oldur ki bunı uyur koyasız durup gidevüz “İş budur ki, bunu uyurken koyup, kalkıp gidelim.” (GT 45a).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde genellikle 3. teklik şekli tercih edilirken Eski Anadolu

Türkçesinde özellikle çoğul şekil olan **-A-IAr** tercih edilmiştir.

kul gibi kapuñda turalar kamu/ sen kılasın bunlara nāz iy ulu “Hepsi kul gibi kapıda dururlar, ey ulu, sen bunlara naz edesin, (lütfedesin).” (KY 5b 179).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*bir vech ile üstine töhmet bıraǵdılar ǵasd itdiler ki yoǵ yirde **depeledeler*** “Bir sebeple töhmet altında bıraktılar, bile bile yok yere dövdüler.”(GT 11a).

I.1.3. Çaǵatay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.1.3.1. Emir Kipi

Eylem kök ve gövdesine kişi ekleri getirilerek oluşturulur. Tasarlanan hareketin emir olarak yapılmasını bildirir.³¹

1. teklik kişi: **-(A)yın, -(A)yIm, -y(in)**

2. teklik kişi: **-Ø, -gIl, -gIn, -kIl, -kIn**

3. teklik kişi: **-sUn, -dék**

1. çokluk kişi: **:(A)Il, -(A)Ilñ, -(A)Ilm**

2. çokluk kişi: **-ñ, -ñlar, -Iñ, -Uñ, -ñIz, -ñızlar, -IñIz, -UñIz (nd.) -UñUz**

3. çokluk kişi: **-sUnAr, -dékler**

alayın “alayım” *ayläy*

al/ alǵıl/ alǵın *aylä*

alsun/ aldék *aylädék*

alah *ayläliñ*

aliñ(iz)/ aliñlar *ayläñ(iz)*

alsunlar *aylädékler* (Akalm, 1998: 237)

1. Teklik Kişi Çekimi

Çaǵatay Türkçesinde yaygın olarak **-AyIn** eki kullanılmaktadır.

³¹ Eckman’a göre emir sadece 2. ve 3. kişilerde mevcuttur (Eckman, 1988: 118).

yetse cāniñ çıkkaalı bir kubbe sunayın didiñ/ yetti uş irninge cānım va'de kiltürgil be-cāy
 “Canın çıkar gibi olunca bir öpücük sunayım dedin; işte canım dudağıma geldi, vaadini yerine getir.” (SD TK 19a 3).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

nisār-ı hāk-i pāyınğa ten ü cān u köz ü yüzdi/ kiçip cān oynayın başka saçıp dürler tökeyin
zer “Ayağının toprağına saçmak için ten, can, göz ve yüzden geçeyim can feda ederek başına inciler saçıp altınlar dökeyim.” (SD TK 8b 7).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

başıñğa min şafā bireyin dir kılıç bile cevr itmes idi mihr için imdi şafā kılur “Kılıç bile başına bin sefa vereyim der, aşk için cevr etmezdi, şimdi sefa sürer.”(LD P19 10b).

-(A)yIm şekli Şerefe'd'din ‘Ali Yezd’nin *Zafernâme* gibi birkaç eserde görülmektedir. Bu ek de kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. (Eckmann, 1988: 117).

didiñ ki bakayım saña lutf eyle bak ayım/ ol va'de vefāsığa bigim niçe bakayım. “Bakayım sana dedin, lütfedip bak, ey ay gibi güzelim, o zaman vefasına beyim nasıl bakayım.” (LD P80 41a).

2. Teklik Kişi Çekimi

Çağatay Türkçesinde emir kipinin 2. teklik kişi çekimi eksizdir.

açıp ol genc kuflın bu kilidim/ naşbim eyle ni kim bar ümidim “O hazinenin kilidini bu kilidim açıp; ümidimde ne varsa, nasibim eyle.” (FŞ 45b 3).

Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

uyaldurma çemen servin bağışla/ kıyāsen bendeî āzād itrsin “Utandırma, çekindirme, bahçedeki serviği bağışla; bir köle azat ettiğini var say.” (LD P103 52b).

*ol ay yañım cefā kılsa vefā irmiş bu kün bildim/ ilāhî **bākî tut** dāyim anıñ tig mihr-bānımnu*
 “O aya benzeyenim cefā kılsa, vefā olduğunu bugün bildim. Allah’ım onun gibi vefā gösterenimi daim kıl.” (SD TK 20a 8).

Bu çekim, eksiz olabildiği gibi **-gIl, -gIn** ekleriyle de yapılabilir.

*dür-efşānlıkka kıklım fāş **kılgıl**/ tilimni dağı gevher-pāş **kılgıl*** “Kalemimi inci saçmak (güzel yazmak) için ortaya çıkar; dilimi de güzel söz söyleyen yap.” (FŞ 45b 9).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*yüz **açgıl** köz sini toyğunça körsün/ niçe bolğay bu közüm muntazır aç* “Seni bekleyen sana aç olan gözüm ne yapsın; gözünü aç, göz seni doyuncaya kadar görsün.” (LD B30 15b).

*nevāyî tilbelikni ber-țaraf kıl/ yana bir laħza söz başığa **kılgıl*** “Ey Nevayi, Deliliği bırak, tekrar bir süre söz başına gel.” (FŞ 46a 22).

2. teklik kişi çekimindeki ekler ünlü uyumuna uyduğu gibi ünsüz uyumuna uyduğu için **-kIl, -kIn** şekli de kullanılmaktadır.

*bu serv u kadd u şekl ü şıve birle/ **ayıtkıl** rāst kimmiñ dil-beri sin* “Bu servi boy, güzellik ve konuşmanla doğru söyle kimin sevgilisisin?” (LD P105 53b).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*seniñ ‘adlında kalmadı şabādın özge gammāzî/ velî ol fitne kılğusu anı **başkıl** süleymānā*
 “Senin adaletinde saba rüzgârından başka gammaz kalmadı. Ey Süleyman, fitne o kılmaktadır, onu da bas.” (SD TK 6a 5).

*gam **yigil** ey miskîn köñül çün çāre yok halk itküçi / sekkākîniñ toprağını gam birle taħmîr*
eyledi. “Ey miskin gönül gam ye (gamlan), çünkü çare yok. Yaratıcı, Sekkākî’nin toprağını gam ile yoğurdu.” (SD TK 22b 3).

-**Ar** ile biten eylem kök ve gövdeleri, emir çekiminin 2. teklik kişisinde bazen

-**U** eki alırlar.

éy şâbâ, âvâre köñglüm isteyü her yan baru / vâdi vü tağ u beyâbânlarını bir bir ahtarü
 “Ey saba rüzgârı, avare gönlümü takip ederek her tarafa git; vadileri, dağ ve çölleri bir bir dolaş.” (Eckmann 1959, XXIV,1.).

-**çI** eki bazen emre nezaket tonu vermek için 2. teklik kişiye getirilir. (Eckmann, 1959: 118).

éy vâdî-yî eymen içre koyçı, it men sañga, öz kaşîngda koyçı “Ey Yemen’deki çoban, ben senin köpeğimin, (beni daima) karşında (yanında) tut (bulundur)” (LM 93b 14).

içmegen bolsañg, Şeybânî, barçı ol meyhâneğa “İçmediysen ey Şeybani, o meyhaneye git.” (ŞD, 94b 4)

Bu çekimde kullanılan eklerden biri olan -**dék** eki, genel olarak Nevâyî’nin eserlerinde bulunur.

istegünçe bâde içdék zehr devrân bezmide “Feleğin meclisinde şarap isteyeceğine zehir iç.” (FK 50a7)

Nevâyî’den başka Yusuf Emîrî’nin Dehnâme adlı eserinde de -**dék** şekli kaydedilmiştir. (Eckmann 1959,271b:5)

bitidék émdi târîhîni kâtib “Kâtip, şimdi (onun) tarihini yaz.” (Eckmann, 1989: 119)

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki -**sUn**’dur.

kim bizni fîrâkında munuñ tig kınağunça / çıksun dağı salsun itige yâr kaşında “Bizi ayrılığında bu şekilde kınayacağına ortaya çıksın ve bizi huzurundaki itlere (parçalayıp) atsm.” (SD TK 16b 5).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

şeh alsa dağı kılsun tâc-ı târek/kul alsa hem aña bolsun mübârek “Şah alsa, başına taç taksın; kul alsa ona kutlu olsun.” (FŞ 45b 15).

Ek, düzlük yuvarlaklık uyumuna uymaz.

ki tapıp mest bolmaq pişesin ol / musahhar eylesün söz bîşesin ol “O, sarhoş olmak huyunu bulup, / söz ormanını ele geçirsin.” (FŞ 48b 60).

körmedi hecr kişesin derd-i dilim ni bilsün ol / hasta kişi bilür dağı şem’ ki tün niçük kiçer “O, ayrılık gecesini görmedi, gönlümün derdini ne bilsin / Gecenin nasıl geçtiğini, ışığı hasta olan kişi bilir.” (LD P35 18b).

istägünçä bâda içdék zähr dâvrân bazmında “İçki isteyeceğine devran meclisinde zehir içsin.” (N FK 50r 7)

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekimi ekleri **-AII** ve **-II'**dir. **-(e)lim** şekline nadiren Hocendi'nin *Letafetname* eserinde rastlanmaktadır, diyen Eckmann 1. çokluk kişi çekimi için şu örnekleri vermektedir: (Eckmann, 1988: 120).

oqılı “okuyalım”

olturalı “oturalım”

içeliñ “içelim”

içelim “içelim”

ol cümledin evvel semerqand ehliğa şürü’ kılalı “Hepsinden önce Semerkantlılardan başlayalım.” (MN, 94b 4).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

bizni raqıbler ölüredür yok saña haber/ ey vāy niçe tartalı itler mecālını “Bizi rakipler öldürmektedir, seninse haberin yoktur. Eyvah itlerin zorbalığını nasıl (ne kadar daha) çekelim?” (SD TK 21a 12).

Ek, düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

yār qarşısında oturuban bāde içeli/ çıksun köre bilmes kişiñin ikki qaraqı “Sevgilinin karşısında oturarak içelim, görmeyen kişinin iki gözü çıksın.” (SD TK 27a 8).

Bu çekimde **-AII**, ünsüzle biten eylemlere gelirken, **-II** ünlüyle biten eylemlere gelmektedir.

‘işret esbābı müheyyā vü kamuğ yārān zārif/ saklasun kâdir yaman közdin oqlı in yakād
“İşret için gerekli şeyler hazır ve bütün dostlar zarif; Kadir (Allah) sizi kötü gözden saklasın, ‘in yekād’ ayetini okuyalım.” (SD TK 6b 7).

mescid bölüküñde turup ey yār-ı yegāne/ mihrāb bigin qaşınā öteli dü-gāne “Ey eşsiz sevgili, mescit içinde durup mihrap gibi kaşının karşısında iki rekât namaz kılalım.” (SD TK 15a 8).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde **-ñ, -ñlar -Iñ, -Uñ, -ñlz, -ñızlar -Iñlz, -Uñlz** ve nadiren de olsa **-UñUz** eklerine rastlanmıştır. (Eckmann, 1959: 118).

salţanat bustānı içre öndi servniñ butağı/ sāyesi bolğay cihān āsāyişi kılmañ şitāb
“Saltanat bostanında servinin budağı gelişti, gölgesi dünya asayışı (huzur ve sükunu) olacak, acele etmeyiniz.” (SD TK 12b 13).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra gelen **-ñ** , bu ekler arasında en çok tercih edilendir.

ey dōstlar mini tirig dimeñ körüben şüretim /köp boldı cānım alğalı ol köñlüm alğan ārzūsı
“Ey dostlar, benim suretimi görünce bana diri demeyin; çünkü o gönlümü alanın arzusu canımı alalı çok oldu.” (SD TK 20b 10).

Diğer dönemlerde olduğu gibi **-Iñ, -Un** ekleri de yaygın bir kullanıma sahiptir.

kılıç yaşnatsaᅇg uruᅇta aniᅇgki ᅇu 'lesin dūᅇmen / kōrūp aytur ᅇamuᅇ hey kaᅇiᅇ berᅇ-i yaman kildi. “Savaᅇta kılıᅇ parıldatsan, dūᅇman onun parıltısını gōrūnce hep beraber ‘Hey hey kaᅇin, yaman bir Ņimᅇek ᅇaktı!’ der.” (SD TK 4b 1).

Ekler, hem kalınlık incelik uyumuna hem de dūzlük yuvarlaklık uyumuna uyar. *bu mevkiᅇ gerdi sūrmesi tapılmas irdi birip cān / kōrūᅇ kōz birle ᅇaᅇ sun'in kim ᅇoᅇ rāyegān kildi* “Bu alayın topraᅇının sūrmesi can vermekle bulunmazdı. Allah'ın kudretini gōzle gōrūn ki bu pek uygun geldi.” (SD TK 3b 5).

2. ᅇokluk kiᅇi ᅇekiminde nezaket Ņekli olarak **-İİlZ** eki kullanılır.

ᅇūn cefā birle yayıldı atıᅇiz/ ᅇamze oᅇını cānıᅇga atıᅇiz/ bu heves birle bolup min ᅇāᅇ-i rāh/ tā basıp öᅇkey mü bir kūn atıᅇiz. “ᅇūnkū eziyetle yayıldı adınız, namınız. Gamze okunu canıma atınız. Bu hevesle yolunuzun topraᅇı bin olup ta basıp geᅇer mi bir gūn atınız.” (LD P179 90b).

'ayb itmeᅇiz cefādın eger iᅇerse kōᅇül/ ma 'lūm imes mūrīdᅇa bu ᅇālet bidāyeti “Eᅇer gōnül cefadan inlerse ayıplamayınız. Mūrīde bu halin baᅇlangıcı malum olmaz.” (SD TK23b 11).

3. ᅇokluk Kiᅇi ᅇekimi

Bu ᅇekim iᅇin **-sUnlAr** kullanılır.

ᅇan tōker il bilmesūnler dip özin aᅇrık ᅇılır “Kan dōken hūkūmdar bilmesinler diye kendisini zayıfladır.” (LD P120 61a).

Nevai'nin eserlerinde nadiren de olsa **-dēkler** Ņekline rastlanır.

cūnūnumdın perīrūyumᅇa ger sevda eser kalsabitidēkler kōzi kōᅇglūm koᅇdın tōkse kan ta'vīz “Eᅇer sevda deliliᅇimden peri, yūzūme tesir etse, gōzūnūn gōnül kadehimden dōktūᅇü ᅇan ile muska yazsınlar.” (Eckmann, 1959: XIV 5).

I.1.3.2. İstek Kipi

İstek çekimi, bir hareketi yapma isteğini veya teklifini ifade etmek için kullanılır.³² Kaynaklarda Çağatay Türkçesinde istek kipi için özel bir şekil ve zaman eki bulunmadığından istek ifadesi için **-ĠAy, -ĠA, -A (<-ĠAy)** gelecek zaman ekinden faydalandığı, bir başka deyişle bu eklerin istek fonksiyonuna da sahip oldukları belirtilmiştir (Eraslan, 1999: 81).

ķurbān boluban vaşlñ üçün şükr ötegey-biz/ öt pāk bu maħaldın şanemā bizni unitma
 “Gelişine kurban olarak şükürümüzü ödeyelim. Ey güzel, rahatlıkla buradan git; fakat bizi unutma!” (SD TK 15a 12).

sehā lutfuñni tapķam dip du’āçı bende sekkāki/ bilin cāni bile bağlap bu ħıdmetğa revān
kildi “Ey padişah, lütfuna ermek için size duacı ve köle olan Sekkāki, candan size bağlanıp derhal hizmete geldi.” (SD TK TK 4b 4)

Değerlendirme

Görüldüğü gibi Orta Türkçe döneminde emir kipi her zaman mevcut olmuştur. 1. kişi çekimi dâhil olmak üzere bütün kişi çekimlerinde işlek bir emir kipinden söz etmek mümkündür. İstek kipine bakıldığında Karahanlı Türkçesinde istek çekimiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde istek anlamı, bağlam çerçevesinde değerlendirilirse gelecek zaman çekimiyle verilebilmektedir; ancak Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman çekiminde böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Orta Türkçe dönemi genel olarak değerlendirildiğinde bu durumun gözden kaçan bir ayrıntı olduğunu, diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de istek ifadesi için gelecek zaman ekinden faydalandığını düşünmekteyiz.

³² Bazı kaynaklarda Çağatay Türkçesinde istek çekimi görülmemektedir: Bozkurt, 2005.

Tablo 3: Orta Türkçede Emir Kipi

Tarihi Dönemler	1.teklik kişi	2.teklik kişi	3.teklik kişi	1.çokluk kişi	2.çokluk kişi	3.çokluk kişi
Karahanlı Türkçesi	-AyIn, -yIn, -Ay, -AyI, -yI, -eyim	-Ø, -gIl, -gIn, Ünleme Edatları	-sU, -sUn, -sUnI	-Allñ, -Allm, -Ilm	-ñ, -ñlar	-sUlAr, -sUnlAr
Harezmi Türkçesi	-yın, -(y)AyIn, -AyIm, -GAyIn, -GAyIm	-Ø, -GIl, -GIlA, - Gul, -GIn, -GUn	-sUn -sU	-Allñ, -All, -Allm, -GAllm, -GalIn, -geli, -gelim, -elimiñ	-ñ, -ñIz, -ñUz, -InIz, -UñUz	-sU, -sUlAr, -sUnlAr
Kıpçak Türkçesi	-AyIm, -ğAyIm	-Ø, -ğIl, -ğUl, -kIl, -kIn, -ğIn	-sIn, -sUn	-Allm, -ğAllm, -Allk, -All	-ñ, -ñIz, -ñlAr	-sInlAr, -sUnlAr
Eski Anadolu Türkçesi	-AyIn, -AyIm, -AyUm, -yIn	-Ø, -gIl	-sUn	-AlUm	-ñ, -Uñ, -ñUz, -UñUz	-sUnlAr
Çağatay Türkçesi	-(A)yın, -(A)yIm, -y(ın)	-Ø, -gIl, -gIn, -kIl, -kIn	-sUn, -dék	-(A)Il, -(A)Ilñ, -(A)Ilm	-ñ, -ñlar, -In, -Uñ, -ñIz, -ñIzlar, -InIz, -UñIz (nd.) -UñUz	-sUnlAr, -dékler

Tablo 4: Orta Türkçede İstek Kipi

Tarihi Dönemler	1.teklik kişi	2.teklik kişi	3. teklük kişi	1.çokluk kişi	2. çokluk kişi	3. çokluk kişi
*Karahanlı Türkçesi	-	-	-	-	-	-
Harezmi Türkçesi	-y, -Ay, -A men	-y, -Ay sen	-A	-y, -Ay, -A miz/biz	-y, -Ay siz	-
*Kıpçak Türkçesi	-	-	-	-	-	-
Eski Anadolu Türkçesi	-A-m	-A-sIn, -A-sAn	-A	-A-vUz	-A-sIz	-A-lAr
*Çağatay Türkçesi	-	-	-	-	-	-

* Bu dönemlerde işlek bir istek çekimi yoktur. İstek anlamı için genellikle gelecek zaman (-GAy>-GA) çekiminden faydalanılır.

I.2. Çağdaş Türk Lehçelerinde Emir ve İstek Kipi

I.2.1. Altay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.1.1. Emir Kipi (T'akılta Keber)

Altay Türkçesindeki emir kipleri diğer lehçelerde olduğu gibi oldukça zengindir. Altay Türkçesi dil bilgisi kitaplarında 2. teklik kişi şart çekimi, emir çekimi olarak değerlendirilmektedir. Emir kipi, her kişi çekiminde ayrı eklerle yapılmaktadır ve aşağıda verilen ekler Altay Türkçesinde işlek bir şekilde kullanılmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 1055).

1.teklik kişi: **-AyIn, -OyIn, -yIn**

2. teklik kişi: **Ø, -sAñ, -sOñ, -zAñ, -zOñ, -gIn, -kIn, -(I)gAr, -(I)gOr**

3. teklik kişi: **-sIn, -zIn**

1. çokluk kişi: **-Allk(tAr), -Ollk(tOr), -yllk(tAr), -All, -Oll, -yIl**

2. çokluk kişi: **-ıgAr, -gAr, -gOr**

3. çokluk kişi: **-sIn(dAr), -zIn(dAr)**

alayın “alayım” *oynoyin* “oynayayım”

al/ alzañ *oyno/ oynozoñ*

algın/ alıgar *oynogın/ oynogor (nez)*

azlın *oynozın*

alalık(tar)/alalı *oynolık(tar)/ oynoylı*

alıgar *oynogor*

alızın(dar) *oynozın(dar)*

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “o” hariç kalın sıradan ünlü olan eylemlerden sonra **-ayın** getirilir (Ercilasun vd, 2007: 1055).

Baratañ bolzoñ, çanıskaçan bar, aylıma amır çanayın, dedi. “Gideceksen yalnız git, evime rahat döneym, dedi.” (Dilek, 2002: 37).

Ünsüzle biten ve son sesi “ö” hariç ince sıradan ünlü ile biten eylemlerden sonra **-eyin** getirilir.

Aylına ayıldap kireyin, dedi. “Evlerine misafır gireyim, dedi.” (Dilek, 2002: 62).

Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “o” olan eylemlerden sonra **-oyın** getirilir.
Karuu bereri men boloyın. “Cevap verecek ben olayım.” (Dilek, 2002: 264).

Ünsüzle biten ve son sesi “ö” olan eylemlerden sonra **-öyin** getirilir (Ercilasun vd, 2007: 1055).

Akır çeñeleriñdi köröyin, dedi. “Şimdi, yengelerini göreyim, dedi.” (Dilek, 2002: 62).

2. Teklik Kişi Çekimi

Emir kipinin 2. teklik kişi çekimi, diğerk dönemlerde olduğu gibi kök halindeki eylemlerle ve 2. teklik kişi şart çekimi ile ifade edilir (Ercilasun vd, 2007:1056).

Örgöölördiñ çülküürlerin Ak Tayçıga alıp ber. “Sarayların anahtarlarını Ak Tayçı’ya ver.” (Dilek, 2002: 149).

Tonsuz ünsüzle biten eylemlerden sonra **sAñ, -sOñ**; tonlu ünsüzle ve ünlüyle biten eylemlerden sonra **-zAñ, -zOñ** gelir.

Kayran adım toktozoñ dep Kökin Erkey tiñ kıygırdı. “Sevgili atım dursan, diye Kökin Erkey iyice bağırdı.” (Dilek, 2002: 181).

Emir kipinin 2. kişisinde rica ve nezaket şekli için tonlu ünsüzle biten eylemlerden sonra **-gIn**, tonsuz ünsüzle biten eylemlerden sonra **-kIn** eki getirilir (Ercilasun vd, 2007: 1055).

2. teklik kişinin çekiminde **-sAñ, -sOñ, -zAñ, -zOñ, -gIn, -kIn** eklerinin yanı sıra nezaket ifadesi için **(I)gAr, -(I)gOr** ekleri kullanılır.

Bu tabletkalardı künine üç kataptañ ajañan kıyninde ciger. “Bu tabletleri günde üç defa yemekten sonra yiyin.” (Ercilasun vd, 2007: 1076).

3. Teklik Kişi Çekimi

Tonlu ünsüzle ve kalın ünlüyle biten eylemlerden sonra **-zn** eki getirilir.

Kanattu bükten Kamçı Céeren kaçan da bolzo karıbazın! “Kanatlı yaratılışlı Kamçı Céeren hiçbir zaman yaşlanmasın.” (Dilek, 2002: 228).

Tonlu ünsüzle ve ince ünlüyle biten eylemlerden sonra **-zin** getirilir.

Kökin Erkey akan deze, ceñ çastanıp ölzin! Kökin Erkey ağabeyin ise yerine yaslanıp ölür olsun!” (Dilek, 2002: 187).

Tonsuz ünsüzle biten ve son sesi kalın ünlü olan eylemlerden sonra **-sın** getirilir.

Ermek-sözimdi uksın! “Lafımı, sözümü işitsin.” (Dilek, 2002: 240).

Tonsuz ünsüzle biten ve son sesi ince ünlü olan eylemlerden sonra **-sin** kullanılır.

Kandıy-kandıy möröy etsin dep, andağı çongo çöp çıkarayın. “Yarışmalar düzenlensin diye oradaki halka söz çıkarayım.” (Dilek, 2002: 265).

1. Çokluk Kişi Çekimi

Altay Türkçesinin çokluk 1. kişi çekimi de oldukça zengindir. Birden fazla kişi çekimi için kullanıldığı gibi saygı ifadesi için de kullanılır.

Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “o” hariç kalın sıradan ünlü olan eylemlerden sonra **-alık(tar)** getirilir.

Soodoboy, mınan baralık. “Eğlenmeyelim, buradan gidelim.” (Dilek, 2002: 264).

Ey baldar! Suvniñ ol çanındağı çollo baralıktar. “Hey çocuklar! Suyun o tarafındaki yoldan gidelim.” (Ercilasun vd, 2006: 768).

Ünsüzle biten ve son sesi “ö” hariç ince sıradan ünlü ile biten eylemlerden sonra **-elik(ter)** getirilir.

Eñir kirerineñ ozo ayıl-çurtıska çederge meñdeylikter. “Akşam gelmeden önce evimize ulaşmak için acele edelim.” (Ercilasun vd, 2006: 768).

Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “O” olan eylemlerden sonra **-Oİlk(tAr)**, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yİlk(tAr)** getirilir.

Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “o” hariç kalın sıradan ünlü olan eylemlerden sonra **-alı** getirilir.

Alıptar bolzogor, adıjalı! “Alpseniz, atışalım.” (Dilek, 2002: 191).

Ünsüzle biten ve son sesi “ö” hariç ince sıradan ünlü ile biten eylemlerden sonra **-eli** getirilir.

Külükter bolzogor, kürejeli! “Pehlivansanız, güreşelim.” (Dilek, 2002: 191).

Ünsüzle biten ve son hecedeki ünlüsü “O” olan eylemlerden sonra **-Oİİ**, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yİİ** getirilir. (Ercilasun vd, 2007: 1057).

Çañıs bolup çurtaılı. “Tek vücut olup yaşayalım.” (Dilek, 2002: 227).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Ünsüzle biten ve son sesi kalın sıradan ünlü olan eylemlerden sonra **-ıgar** getirilir.

Biçiger, aydıgar; biske onu tuurazmañkem kelele edip bereten? “Yazınız, söyleyiniz; bizim için onu dışarıdan kim gelip yapacak?” (Ercilasun vd, 2007: 1083).

Ünsüzle biten ve son sesi ince sıradan ünlü ile biten eylemlerden sonra **-iger** getirilir.

Kan-oozına cetire bir bilet beriger. “Kanoozı’na kadar bir bilet veriniz.” (Ercilasun vd, 2007: 1079).

Son hecedeki ünlüsü “O” hariç kalın sıradan ünlü olan ve ünsüzle biten eylemlere **-gar**, ince sıradan ünlü olanlara **-ger** getirilir.

Aray erte süünbeger. “Yavaş, erken sevinmeyin.” (Dilek, 2002: 203).

Ek, “o” ile biten eylemlere **-gor**, “ö” ile biten biten eylemlere **-gör** şeklinde gelir.

Sler mege naçı bolzogor. “Siz bana dost olun.” (Dilek, 2002: 190).

3. Çokluk Kişi Çekimi

Tonlu ünsüzle ve kalın ünlüyle biten eylemlerden sonra **-zn, -zndar**; ince ünlüyle biten eylemlerden sonra **-zin, -zinder** getirilir.

Çarrındar çaykazın! Koldorum tñızın! “Omuzlar sallansın! Ellerim güçlensin!” (Ercilasun vd, 2006: 768).

Tonsuz ünsüzle biten ve son sesi kalın ünlü olan eylemlerden sonra **-sın, -sındar** getirilir.

Bu çuulgan ulustar onçozi ak örgöögö kirele oyto çıksın. “Bu toplanmış insanların hepsi Ak saraya girerek tekrar geri çıksın.” (Dilek, 2002: 269).

Tonsuz ünsüzle biten ve son sesi ince ünlü olan eylemlerden sonra **-sin, -sinder** kullanılır. (Ercilasun vd, 2007:1057).

Olordı ćedip tepsin dep eki boro řoñkordı bojottı. “Onları yakalamasın diye iki boz doğanı saldılar.” (Dilek, 2002: 208).

I.2.1.2. İstek Kipi (Küünzegen Keber)

Altay Türkçesinde istek kipi, bir işi yapmak için istek duyma, razı olma ve özellikle niyet ve niyette kararlılık ifade eder. İstek çekimi **-GAy, -GOy** ile yapılmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 1053).

1. teklik kişi: -GAy-Im, -GOy-Um	1. çokluk kişi: -GAy-IbIs, -GOy-IbIs
2. teklik kişi: -GAy-Iñ, -GOy-Uñ	2. çokluk kişi: -GAy-IgAr, -GOy-IgAr
3. teklik kişi: -GAy, -GOy	3. çokluk kişi: -GAy(-IAr), -GOy(-IOr)
<i>algayım “alayım”</i>	<i>körgöyim</i>
<i>algayñ</i>	<i>körgöyñ</i>
<i>algayıgar/algayaar</i>	<i>körgöyiger/ körgöyöör (nezaket)</i>
<i>algay</i>	<i>körgöy</i>
<i>algayıbis/algayıs</i>	<i>körgöyibis/ körgöyis</i>
<i>algayıgar/algayaar</i>	<i>körgöyiger/ körgöyöör</i>
<i>algay(lar)</i>	<i>körgöy(lör)</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

Altay Türkçesinde istek kipi **-GAyIm, -GOyUm** ekleriyle çekimlenir.

Erten řkoldo ćuun bar bolzo kelgeyim. “Sabah okulda toplantı varsa geleyim.” (Ercilasun vd, 2006: 585).

Ek, hem kalınlık incelik uyumuna hem de tonlu tonsuz uyumuna uyar (Ercilasun vd, 2006: 576).

Karañu kirze coldo konğoyım. “Karanlık bastırırsa yolda konaklayacağım.” (Ercilasun vd, 2006: 585).

Çe, Maaday adabıska kıçırını iygey. “Evet, Maaday babamıza davetiye gönderecek.”
(Ercilasun vd, 2006: 586).

Altay Türkçesinde istek çekimini kuvvetlendirmek için *IA, ne* kuvvetlendirme edatları kullanılabilir.

Bu möñkülerge çıkayım-ne. “Bu tepelere ah çıkabilsem.” (Ercilasun vd, 2006: 585).

1.2.2. Azerbaycan Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.2.1. Emir Çekimi (Ämr Forması/ Şekli)

Diğer dönem ve lehçelerde olduğu gibi emir eki, Azerbaycan Türkçesinde de eylem tabanına getirilir ve her kişiye göre değişen eklerle yapılır.

1. teklik kişi: -Im, -Um	1. çokluk kişi: -äk, -ağ
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	3. çokluk kişi: -sIn(lAr), -sUn(lAr)

<i>alım</i> “alayım”	<i>gälim</i> “geleyim”	<i>oñuyum</i> “okuyayım”
<i>al</i>	<i>gäl</i>	<i>oñu</i>
<i>alsın</i>	<i>gälsin</i>	<i>oñusun</i>
<i>alağ</i>	<i>gäläk</i>	<i>oñuyag</i>
<i>alın</i>	<i>gälin</i>	<i>oñuyun</i>
<i>alsınlar</i>	<i>gälsinlär</i>	<i>oñusunlar</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

Azerbaycan Türkçesinde 1. teklik kişi emir eki olan **-Im, -Um** ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Ek, hem kalınlık incelik uyumuna hem de düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar (Ercilasun vd, 2006: 708).

*Size kimdän **deyim**, kändidän. Kändli bir kün goltuğunda...* “Size kimden bahsedeyim, kentliden. Kentli bir gün koltuğunda...” (Vahapzade, 1991: 228).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi için ek kullanılmaz. Herhangi bir kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

*Ana tez **göl**, säni gözläyiräm.* “Anne, çabuk gel, seni bekliyorum.” (Vahapzade, 1991: 218).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri **-sIn, -sUn**'dur.

*Gorğmaza **həbər göndär**, tezcä yanıma **gölsin**.* “Korkmaz'a haber gönder, çabuk yanıma gelsin.” (Ercilasun vd, 2006: 761).

Ek, kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına uyar.

*İşdän neçä **çıhsın**? Kənarı dar möhürlü reseptlərdän necä **ayrılısın**? Zəhmətsiz necä **yaşasın**?* “İşten nasıl çıksın? Kenarı dar mühürlü reçetelerden nasıl ayrılısın? Zahmetsiz nasıl yaşasın?” (Vahapzade, 1991: 219).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi emir eki olan **-äk, -ağ**, ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. (Ercilasun vd, 2006: 761).

*De **görük**, bu məclisdäkilərin hamısı indi nə düşünür?* “Söyle bakalım bu meclistekilerin hepsi şimdi ne düşünür?” (Vahapzade, 1991: 229).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Bu çekimde **-In, -Un**; ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Ek, hem kalınlık incelik uyumuna hem de düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

Mänim bıçağım dan nur alan ya da bu kitabda yazılan üsullarla zulm ätdän ışıklı dünyaya çıhan insanlar, anama can sağılığı arzulayın. “Benim bıçağım dan ışık alan, bu kitapta yazılan usullerle karanlıktan aydınlık dünyaya çıkan insanlar, anama can sağılığı dileyin.” (Ercilasun vd, 2006: 761).

Nezaket ifadesi için **-InIz, -UnUz** ekleri kullanılır.

Buyurunuz, deyə növbä gözläyän hästälärä müraciät etdi. “Buyurunuz, diye sıra bekleyen hastalara geri döndü.” (Vahapzade, 1991: 216).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde çokluk eki her zaman kullanılmaz. Bu çekimde de ek, hem kalınlık incelik uyumuna hem de düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

Bir gün şah çarçularına ämr elädi ki, camaata desinlär, kim şaha än böyük ağ yalanı desä, onun än'amı çođ böyük olacağ. “Bir gün şah tellallarına emretti ki; kim şaha en büyük beyaz yalanı söylese onun önemi çok büyük olacak.” (Vahapzade, 1991: 225).

Emir kipinin değışik kullanımları da vardır. Sözelimi **-gil** emir ekinin **-gilen** biçiminde kullanımı vardır. Örnek: *buyurgilen* “buyur” (Bozkurt 2005: 437).

1.2.2.2. İstek Kipi (Arzu Forması/ Şekli)

Azerbaycan Türkçesinde istek kipi **-(y)A** eki ile karşılanır. Günümüz Türkiye Türkçesinin yazı dilinde istek kipinin 1. kişi teklik ve çokluk şekilleri, emir kipinin 1. kişilerinde işletilen ekler ile karşılanırken Azerbaycan Türkçesinde 1. teklik ve çokluk kişilerde **-A** istek eki kullanılmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 209).

1. teklik kişi: **-A-m**

1. çokluk kişi: **-A-G**

2. teklik kişi: **-A-sAn**

2. çokluk kişi: **-A-sIn(Iz)**

3. teklik kişi: **-A**

3. çokluk kişi: **A-lAr**

alam “alam”

gäläm “gelem”

<i>alasan</i>	<i>gäläsän</i>
<i>ala</i>	<i>gälä</i>
<i>alağ</i>	<i>gäläk</i>
<i>alasin(ız)</i>	<i>gäläsiniz</i>
<i>alalar</i>	<i>gälälär</i>

Azerbaycan Türkçesinde istek eki olan **-A**, ünsüzle biten eylemlere doğrudan eklenir. İstek çekimi kalınlık incelik uyumuna uyar.

Bäs bu adamlar göräsän mänim häkim olduğumu bilirlärmi? “Fakat, bakalım bu adamlar benim doktor olduğumu bilirler mi?” (Vahapzade, 1991: 216).

Servinazın arzusu budur ki män qähräman olam. “Servinaz’ın arzusu budur ki ben kahraman olayım.” (Ercilasun vd, 2006: 569).

İstek çekimi eki, ünlü ile biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır.

Bu sältänätä sädagätini bildirmäk istäyän här käs gäräk tälhäyi yamsılaya... “Bu saltanata bağlılığımı bildirmek isteyen herkesin bu soytarıyı taklit etmesi gerek. (taklit ede)” (Vahapzade, 1991: 223).

I.2.3. Başkurt Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.3.1. Emir Kipi (Büyrük Hüykälişi)

Başkurt Türkçesinde emir kipi, konuşucu ya da anlatıcının, muhatabından en kısa sürede herhangi bir iş, oluş ve hareketin gerçekleştirilmesini buyurmaktadır. Bu emir kesin, net ve tartışmasızdır. Bu şekildeki emir işlevi konuşucunun cümlesinde yaptığı vurguyla da pekişmektedir. Genellikle emir kipi çekiminde bu şekilde doğrudan doğruya emir anlamını ifade eden en güçlü çekim 2. teklik ve çokluk çekimidir (Ercilasun vd, 2007: 787).

Başkurt Türkçesinde de emir kipi eylem tabanına gelen ve her kişide değişen ekler aracılığıyla yapılmaktadır.

1. teklik kişi: -yIm, -AyIm	1. çokluk kişi: -yIk, -AyIk
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -(I)gIz, -(U)gUz
3. teklik kişi: -hIn, -hUn	3. çokluk kişi: -hIndAr, -hIndAr
<i>barayım</i> “gideyim”	<i>kütäyim</i> “bekleyeyim”
<i>bar</i>	<i>küt</i>
<i>barhın</i>	<i>küthün</i>
<i>barayık</i>	<i>kütäyik</i>
<i>barıǵız</i>	<i>kütügüz</i>
<i>barhındar</i>	<i>küthün(där)</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. Teklik kişi çekiminde, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIm** eki getirilir.

-E, nişläyim... Miñä asıwlanmaǵız, zinhar. “E, ne yapayım... Bana sinirlenmeyin lütfen.” (Hisamitdinova, 2000: 145).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIm**³³ ekleri getirilir.

Üze şundauk, häzer min unı büre yahayım, ti ikän. “Kendisi hemen, şimdi ben onu kurt yapayım, demiş.” (Ergun, 2000: 62).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

Ural kızzı yälläp kitep: Qana, hılıw, üzem kütäräyim, tip äytte. “Ural kıza acıyıp: Ver güzelim, ben taşıyayım, dedi.” (Ergun, 2000: 64).

Başkurt Türkçesinde emir kipinin 1. kişi çekimi diğer bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi emirden çok istek işlevinde kullanılmaktadır (Ergun, 2000: 64).

³³ Eski metinlerde **-AyAm** yapısına da sıkça rastlanmıştır. (Ergun, 2000: 64)

2. Teklik Kişi Çekimi

Tarihî dönemlerde ve çağdaş Türk lehçelerinde emir kipinin 2. teklik kişi çekimi genelde eksiz olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de bu çekimin herhangi bir eki yoktur.

*Häzır ük üksäñdi **kütür** bınan, iziñ dä bulmahın!* “Şimdi hemen buradan tabanları yağla, izin de olmasın!” (Devletşina, 2001: 15).

3. Teklik Kişi Çekimi

Başkurt Türkçesinde 3. teklik kişi çekimi kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına uyar. Son hecesinde düz ünlülerden birinin bulunduğu eylemlerden sonra **-hIn** getirilir.

*Min-ber keşe, hez-küp keşe; min tügel, ä yer-hıw ülemhez **bulhın**.* Ben, bir kişiyim, siz çok kişi; ben değil, yer-su ölümsüz olsun.” (Ergun, 2000: 68).

*Häzır mayğa biräw zä **tiymähin**.* “Şimdi yağa kimse dokunmasın.” (Devletşina, 2001: 12).

Son hecesinde -ü/-ü ünlülerinden birinin bulunduğu eylemlerden sonra **-hUn** getirilir.

*Yeget hiñä ike hüz, hayzap berehen tiñadarhiñ, berehen hayzap belmähäñ, alyottoқта **ülärhüñ**.* “Yiğit sana iki söz, seçip birini dinlersin, birini tutmazsan aptalca ölürsün.” (Ergun, 2000: 88).

1. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** ekleri getirilir.

*Hıw ilendä hılıw, rähät gömör **itäyik**.* “Su ilinde güzel rahat ömür sürelim.” (Ergun, 2000: 89).

Birgä tūrayıq, şulay yññiliräk bulır, tigän. “Birlikte yaşayalım, öyle daha kolay olur, demiş.” (Devletşina, 2001: 12).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-Gız, -GUz** ekleri kullanılır.

Aşıqmağız, bında nindäy zä bulha häylä bar! “Acele etmeyin, bunda her nasılsa bir hile var!” (Devletşina, 2001: 13).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IGız, -UGUz** ekleri gelir.

İngäs tä, äyıtıgız, uğa, häzir ük bizgä, yañı tıwğan Burhıq balahına isim kuşırğa barhun! “Geldiğinde ona söyleyin, acele bize, yeni doğan porsuk yavrusuna isim vermeye gelsin.” (Devletşina, 2001: 13).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde, son hecesinde /I/, /U/ ünlülerinden birinin bulunduğu eylemlerden sonra **-hIndAr**; son hecesinde -ü/-ü ünlülerinden birinin bulunduğu eylemlerden sonra **-hUndAr** getirilir.

Yir yüzündägi bütä äsälärgä lä tilägim bir ginä dñnyalar imin bulhun, balalarımız biz kürgän avırlıqtarzi kürmähindür. “Yeryüzündeki bütün annelere de dileğim aynı; dünyalar emin olsun, çocuklarımız bizim gördüğümüz sıkıntıları görmesinler.” (Ercilasun vd, 2006: 764).

Başkurt Türkçesinde istek ifade etmek için emir çekim eklerine **äli** sözcüğü getirilir.

Al äli ! Al hele! (Ercilasun vd, 2007: 788).

Emir çekimlerinden sonra **-sI** getirilerek emir anlamı, rica ve istek anlamına yaklaştırılır. Bu kullanım diğer Türk lehçelerinde de yaygındır.

Aşıkmagızısı! “Acele etmeyin!” (Ercilasun vd, 2007: 788).

Emir kipiyle sağlanan dua ve beddua işlevinde sadece 3. kişi çekiminde kullanılan **-Gİr, -GUr -Gırl, -GırU** ekleri bulunmaktadır. **-Gİr, -GUr** eki tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde emir kipi 2. teklik çekiminde kullanılan bir ektir. Türkçenin eski dönemlerinden günümüze kadar **-gİl, -gUl, -gİn, -gUn, -gİr, -gUr** şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ekler, Başkurt Türkçesinde kalıplaşmış ifadeler olarak beddua ve dualarda karşımıza çıkmaktadır.

Ķürügürzar! “Yok olasıclar!”

Ķähär huĶķırı! “Lanet olsun!”

Urını yännättä bulĶırı... “Mekanı cennet olsun...” (Ercilasun vd, 2007: 788).

1.2.3.2. İstek Kipi (Teläk Hüykäleşe)

1. Tip İstek Kipi

Başkurt Türkçesinde 1. tip istek kipi; **-GI, -GU** ekinin ardından iyelik eki alan bir adın, **kil-** eylemiyle birlikte kullanılmasıyla meydana gelir.

bilĶim kilä “bilesim geliyor, bilmek istiyorum” *kitkim kilä* “gidesim geliyor”

bilĶiñ kilä *kitkiñ kilä*

bilĶihĭ kilä *kitkihi kilä*

bilĶibiz kilä *kitkibiz kilä*

bilĶigiz kilä *kitkikiz kilä*

bilĶiläri kilä *kitkiläri kilä*

-kil eylemi bu yapıda yardımcı eylem olarak kullanılır. Şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zamanda bu yapı kullanılabilir (Ercilasun vd, 2006: 621).

Atay miñä lä küzlik hatıp alsı, miniñ dä hiniñ kivik kitap uĶĶım kilä. “Baba bana da gözlük satın alsana, ben de senin gibi kitap okumak istiyorum.” (Ercilasun vd, 2006: 621).

-**GI**, -**GU** eki hem kalınlık-incelik hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaktadır. Ünlü ve tonlu ünsüzle biten eylemlerden sonra kalınlık-incelik uyumuna göre -**ǵı/-gi/-ǵǘ/-ǵǘ** ekleri gelir, ünlü ve tonsuz ünsüzle biten eylemlerden sonra yine kalınlık-incelik uyumuna göre -**kı/-ki/-ǵǘ/-kǘ** ekleri gelir.

Ularzı bizzähitliräk itiv üsün küräşip yäşägi kilä. “İnsan, onları bizden daha mutlu etmek için mücadele ederek yaşamak ister.” (Ercilasun vd, 2006: 621).

2. Tip İstek Kipi

Başkurt Türkçesinde istek anlamını karşılamak için kullanılan 2. yapı; şart kipi olan -**hA** ekine, kişi eklerinden sonra istek ifadesi içeren -**sI** ekinin eklenmesiyle oluşan yapıdır. Bu kullanım -*hA+kişi eki+-sI şeklinde gösterilebilir*. Genelde bu yapı istek, yalvarma, beddua gibi ifadeler için kullanılır (Ercilasun vd, 2007:781).

<i>yazhamısı</i> “yazmak istiyorum”	<i>kihämsi</i> “gelmek istiyorum”
<i>yazhañsı</i>	<i>kihäñsi</i>
<i>yazhası</i>	<i>kihäsi</i>
<i>yazhaqsı</i>	<i>kihäksi</i>
<i>yazhaǵızsı</i>	<i>kihägızsı</i>
<i>yazha(lar)sı</i>	<i>kihä(lär)si</i>

Mini lä üzjigizziñ araǵızǵa alhaǵızsı, tigän. “Beni de aranızda alın lütfen, demiş.” (Ercilasun vd, 2007:800).

3. Tip İstek Kipi

Diğer bir istek ifadesi için -**AhI/-yhI** ortaç ekinden sonra iyelik eki ve -**kiI** yardımcı eylem getirilir. -**AhI/-yhI** ortaç eki hem kalınlık-incelik hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar. Ünlü ile biten eylemlerden sonra -**ahı/-ähı**; ünsüzle biten eylemlerden sonra -**yhi/-yhi/-yhǘ/-yhǘ** ekleri getirilir. Bu kullanım genellikle bir iş, oluş

konusucunun istek ve dileğini belirtir. Bu yapının yardımcı eylemi çeşitli eylem çekim eklerini alarak istek ifadesi taşıırken, **-A/-y, -DI, -DU/-nI, -nU/-zI, -zI, -(y)AsAk** eylem çekim eklerini alarak şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman anlamlarını taşımaktadır (Ercilasun vd, 2007: 782).

<i>alahım kilä</i> “almak istiyorum, alasm geliyor”	<i>yüzähim kilä</i> “yüzesim geliyor”
<i>alahıñ kilä</i>	<i>yüzähıñ kilä</i>
<i>alahı kilä</i>	<i>yüzähi kilä</i>
<i>alahıbiz kilä</i>	<i>yüzähıbiz kilä</i>
<i>alahıgız kilä</i>	<i>yüzähıgız kilä</i>
<i>alahları kilä</i>	<i>yüzähiläri kilä</i>

Malay unı bik hağındı, kürähi kilä. “Oğlan onu çok özledi, görmek istiyor.” (Ercilasun vd, 2006: 635).

4. Tip İstek Kipi

Sadece olumsuz istek ifade eden diğer bir kullanım ise **-GAy** ile yapılmaktadır. Bu kullanım, Eski Türkçedeki gelecek zaman ifade eden **-GAy**'dan gelmektedir. Emir ve istek kipleri genişlemeye müsait ekler olduğundan sondaki **-I** pekiştirme olabilir (Ercilasun vd, 2007: 782). Ek olumsuzluk ekiyle birlikte kalınlık incelik uyumuna uyar.³⁴

<i>kilmägäyim</i> “gelmeyeyim”	<i>bulmağayım</i> “bulmayayım”
<i>kilmägäyiñ</i>	<i>bulmağayıñ</i>
<i>kilmägäyi</i>	<i>bulmağayı</i>
<i>kilmägäyik</i>	<i>bulmağayık</i>
<i>kilmägäyigiz</i>	<i>bulmağayıgız</i>
<i>kilmägäyilär</i>	<i>bulmağayılar</i>

³⁴ Bazı kaynaklarda bu çekimin sadece 3. kişilerde kullanıldığı belirtilmiştir (Ercilasun vd, 2006:572).

Ular tirähindä bir tǔrlǔ şǔmlǔlǔk bulmagayı. “Onların etrafında herhangi bir tehlike olmasa bari.” (Ercilasun vd, 2006:584).

I.2.4. Çuvaş Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.4.1. Emir Kipi (Huşu Haklaneniyi)

Çuvaş Türkçesinde emir ekleri hem kip hem de kişi anlamı taşıyan eklerdir. Yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eder (Ercilasun vd, 2006: 754).

1. teklik kişi: -m, -Am	1. çokluk kişi: -r, -Ar	
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -(İ)r	
3. teklik kişi: -tǎr	3. çokluk kişi: -çǎr, -ççǎr	
<i>kuram</i> “göreyim”	<i>kilem</i> “geleyim”	<i>kayam</i> “gideyim”
<i>kur</i>	<i>kil</i>	<i>kay</i>
<i>kurtǎr</i>	<i>kiltir</i>	<i>kaytǎr</i>
<i>kurar</i>	<i>kiler</i>	<i>kayar</i>
<i>kurǎr</i>	<i>kilir</i>	<i>kayǎr</i>
<i>kurççǎr</i>	<i>kilççir</i>	<i>kayççǎr</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekimi, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-m**; ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Am** ile sağlanır.

Kayam ta pǎham yuratǎvǎm tǎnǎ stena şuminçi virǎna. “Gideyim ve bakayım sevdiğimin yaptığı duvarın önündeki yere.” (Ersoy, 2010: 373).

Bu ekler kalınlık incelik umuna uyar

Şuk, puşıma şiyiççen/ Tışmanıma pıterem./ Asaplansa tüsiççen/ Tıhtamana... vilerem.
 “Yok, böyle öleceksem düşmanı yok edeyim. Ben acı çekeceksem, kocamı... öldüreyim.”
 (Yılmaz, 2004: 148).

2. Teklik Kişi Çekimi

Çuvaş Türkçesinde 2. teklik kişi çekimi eksizdir. Kıp eki taşımayan eylem tabanı 2. teklik kişi emir bildirir.

Numay işle, numay şı/Hıtı tarla, hıtı iş!/ Ereh tesen iş şınni/ Nihışĩ te tirkemest “Çokça çalış, çokça ye, çokça terle, çokça iç! Şarap desen Çuvaş’a reddetmez onu hiç.” (Yılmaz, 2004: 109).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-tĩr** kalınlık incelik uyumuna uyar.

şın vıl hıyne işpe kītartsa patĩr. “İnsan kendini işiyle gösterebilir.” (Ersoy, 2010: 374).

Ek ünlüsü her zaman düzdür. Bütün eylemlerden sonra ekin bu şekli kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 754).

Muhtavlı pultĩr san yatu ta. “İsmin yücelsin.” (Ercilasun vd, 2006: 769).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi emir çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-r**; ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Ar** kullanılır. Bu ekler kalınlık incelik uyumuna uyar (Ercilasun vd, 2006: 754).

İşer- şiyer, tivansem/ İmir pırle purĩnar!/ Hirpe kaçça yuratsa,/ At ĩr, şepreh tuy tĩvar!
 “Yiyelim, içelim dostlarım, her an birlikte olalım! Kızla delikanlıya, güzel bir düğün yapalım!” (Yılmaz, 2004: 125).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekimi **-(İ)r** ile yapılır. Ek, ünlü ile biten eylemlere doğrudan bağlanır. Bağlanma sırasında eylem tabanının sonundaki ünlü daralır. Ek, ünsüzle biten eylemlere **-İ** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü kalınlık incelik uyumuna uyar; bütün eylemlerden sonra düzdür (Ercilasun vd, 2006: 755).

Ey, piççesem tırır-ha./ Urlı-pirli pıhır-ha. “Ey, kardeşlerim kalkın! Sağa sola bakın.” (Yılmaz, 2004: 109).

2. çokluk kişide emir, istek ve rica bildirmek için **-sAmır** eki de kullanılır: *kursamır, pilsemir, pu • lasamır...* gibi (Ercilasun vd, 2006: 755).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekim ekleri olan **-çır, -ççır** kalınlık incelik uyumuna uyar; bütün eylemlerden sonra düzdür.

Sivı pulççır, pur pulççır./ Aça-pıçallı pulççır./ Irı-tatu purınççır/ Usal simah an ilteççır “Sağ olsunlar, var olsunlar. Çoluk çocuklu olsunlar. İyi, güzel yaşayın. Kötü söz işitmeyin.” (Yılmaz, 2004: 124).

Tonsuz ünsüzlerden sonra **-çır**, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra **-ççır** kullanılır (Ersoy, 2010: 372).

I.2.4.2. İstek Kipi (Tillev Nakloneniye)

1. Tip İstek Kipi

Çuvaşçada 1.tip istek çekimi için **-İ/-i** ekleri kullanılır. Çuvaş Türkçesinde bu kipte kullanılan kişi ekleri, başka kiplerde kullanılan kişi eklerinden farklılık gösterir. Bu çekim kısaca şu şekilde gösterilebilir: *kişi zamiri+ eylem+ kip eki+ kişi eki* (Ercilasun vd, 2007: 1317).

epi kayĩpin “ gideyim”

esi kayĩşĩn

vĩl kayĩn

epir kayĩpĩrin

esir kayĩşĩr

visem kayĩ• in

Tutam şinçe tin ak anne siçiççi/ Pihisin- hal mĩyĩh lĩs pek sĩrĩnçi. “Dudağımda daha Şimdi anne sũtũ vardı. Bak Şimdi pos bıyk sarıldı.” (Ercilasun vd, 2006:586).

2. Tip İstek Kipi

İstek çekiminin diğer bir Şekli **-As• İn**’dır (Ercilasun vd, 2007: 1317). Bu

çekim Şu Şekilde gösterilebilir: *kişi zamiri+ eylem+-As• İn epi kurasşĩn* “görmek istiyorum”

esi kurasşĩn

vĩl kurasşĩn

epir kurasşĩn

esir kurasşĩn

visem kurasşĩn

Epi payan Őkula kayasşĩn. Ben bugün okula gitmek istiyorum. (Ercilasun vd, 2006:636).

3. Tip İstek Kipi

3. tip istek çekiminde kişi ekleri kullanılmaz. Kişi ifadesi, kişi zamirlerinin ilgi hal eki almış Şekillerinin yardımıyla verilir (Ersoy, 2010: 362). Bu çekim Şu Şekilde gösterilebilir: *kişi zamiri+ ilgi hali eki+eylem+ As kilet*

manĩn piles kilet “bilmek istiyorum”

sanın piles kilet

unın piles kilet

pirin piles kilet

sirin piles kilet

visen piles kilet

Şavna manın piti kuras kilet. “Onu benim çok göresim geliyor.” (Ercilasun vd, 2006:635).

1.2.5. Gagavuz Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.5.1. Emir Kipi (İzinnik Çalımı/ Forması)

Emir eki Gagavuz Türkçesinde yalnız şekil bildiren eklerdendir. Emir ekleri 3. tip kişi ekleri olarak sayabiliriz. Ancak günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de emir ve istek çekimlerinin işlevleri birbirine karışmıştır (Öztürk, 1999: 25).

1. teklik kişi: **-AyIm, -yIm**

1. çokluk kişi: **-Allm, -IIm**

2. teklik kişi: **-Ø**

2. çokluk kişi: **-In(-Iz), -Un(Uz)**

3. teklik kişi: **-sIn,-sUn**

3. çokluk kişi: **-sImmAr, -sUmmAr**

alayım “alayım”

göreyim “göreyim”

al

gör

(ko)alsın

(ko)görsün

alalım

görelim

alın(ız)

görün(üz)

(ko)alsınnar

(ko)görsinnär

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi emir eki, ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bununla birlikte, ünlü ile biten eylemlerden sonra emir eki konuşma dilinde **-yIm** şeklinde kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 706).

Ah sarayından atlayım/ Askerine katlayım/ Haraç mezat satlayım/ Bân ayrılmam efendimden. “Ah sarayından atlayım. Askerine katlayım. Haraç mezat satlayım. Ben ayrılmam efendimden.” (Güngör, 2002: 169).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Taa tez, olan, uyan da diyştir rubalarını. “Çocuk, daha çabuk uyan da değiştir elbiselerini.” (Ercilasun vd, 2006: 761).

3. Teklik Kişi Çekimi

Gagavuz Türkçesinde 3. kişi teklik çekimlerinde eylemden önce genellikle **-ko** eylemi getirilmektedir. Bu çekimde eylemden sonra **-sIn, -sUn** ekleri getirilir.³⁵ Bu ekler kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

Babası üüredürmiş olsun ii. “Babası iyi olmayı öğretilmiş.” (Ercilasun vd, 2007: 129).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. teklik kişi emir eki, ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Konuşma dilinde ünlü ile biten eylemlerden sonra emir eki, **-yIm** şeklindedir. (Ercilasun vd, 2006: 706)

³⁵ Gagavuz Türkçesinde ve Bulgaristan Gagavuz Türkçesinde 3. teklik kişi çekimi **-mA** ve **-mAk** (>mAA) yerine de kullanılır (Ercilasun, 2007: 129).

Ko biz lafçı pek olalım/ Derin akıl hep verelim. “Bırak biz laf çok söyleyen olalım/ hep derin akıl verelim.” (Ercilasun vd, 2006: 761).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki olan **-In(-Iz), -Un(-Uz)** ekleri ünsüzle biten eylemlere doğrudan, ünlüyle biten eylemlere **-y** ünsüzü ile bağlanır. Bu ekler kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar. **-Iz, -Uz** ekleri nezaket ifadesi için kullanılır.

Geliniz, demiş, ben götürecäm sizi deniz boyuna. “Geliniz, ben sizi deniz kıyısına götüreceğim, demiş.” (Güngör, 2002: 169).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi olan **-sInnAr, -sUnnAr** ekleri kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

İsteyorlar çocuun ismini koysunnar. Çocuğun ismini koymak istiyorlar (Ercilasun vd, 2007: 129).

Çokluk eki her zaman kullanılmaz. Bu çekimin de önüne **ko-** eylemi getirilerek çekim kuvvetlendirilir.

1.2.5.2. İstek Kipi (İstetişlik Çalmı)

Gagavuz Türkçesinde istek, **-(y)A** eki ile kurulur. Eylemin son sesinin ünlü ya da ünsüz olması bazı fonetik değişikliklere yol açmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 127).

1.teklik kişi: **-AyIm, -yIm**

1. çokluk kişi: **-Allm, -IIm**

2. teklik kişi: **-A-sIn**

2. çokluk kişi: **-A-sInIz**

3. teklik kişi: **-A, -sIn, -sUn**

3. çokluk kişi: **-A-lAr, -sInnAr, -sUnnAr**

başlayayım “başlayayım”

işleyeyim “işleyeyim”

başlayasın

işleyäsin

başlaya, başlasın

işleyä, işläsin

<i>başlay(a)lm</i>	<i>işley(e)lim</i>
<i>başlayasınız</i>	<i>işleyäsiniz</i>
<i>başlayalar, başlasınnar</i>	<i>işleyelär, işlesinner</i>

Emir 1. ve 3. teklik-çokluk çekimi, istek 1. ve 3. teklik ve çokluk kişi çekiminin yerine kullanılabilir.

Tatlı hamur veresin bize. (Ercilasun vd, 2006: 583).

I.2.6. Hakas Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.6.2. Emir Kipi (Küsteglig/ Küsteceñ Nakloneniye)

Yapılması gereken işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden emir kipinde, kip ekleri ile kişi ekleri iç içe girmiştir.

1.teklik kişi: -m, -im	1. çokluk kişi: -bIs, -ibIs, -AñAr (İki kişi için -Añ)
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -ñAr, -İñAr
3. teklik kişi: -sIn, -zIn	3. çokluk kişi: -sIn(nAr), -zIn(nAr)
<i>alim</i> “alayım”	<i>sadim</i> “satayım”
<i>al</i>	<i>sat</i>
<i>alzın</i>	<i>satsın</i>
<i>alañar/ alibıs</i>	<i>sadañar/ sadibıs</i>
<i>alañ</i> (iki kişi alalım)	<i>sadañ</i> (iki kişi satalım)
<i>alıñar</i>	<i>sadıñar</i>
<i>alzın(nar)</i>	<i>satsın(nar)</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi emir eki³⁶, ünlüyle biten eylemlere doğrudan bağlanır. Bağlanma sırasında eylem tabanının sonundaki ünlü **-i**'ye döner. Ek, ünsüzle biten eylemlere **/i/** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü kalınlık incelik uyumuna uymaz, bütün eylemlerden sonra incedir (Ercilasun vd, 2006: 744).

Haydağziñ, iney, ohsanıbizim za? “Nasılısın karıcığım, öpeyim mi?” (Ercilasun vd, 2007: 1145).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir. (Ercilasun vd, 2006: 744).

Picen Arığ çoohtapçadır: Kör, çacañ hıyğılapça. “Picen Arığ söyler: Bak, ablan sesleniyor.” (Özkan, 1997: 40).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sIn**, **-zIn** ekleri kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. **-sIn** eki tonsuz ünsüzle biten eylemlerden sonra kullanılır.

Atar polza, am atsin, ödirer polza ödiribissin...”Vurmak isterse hemen vursun, öldürmek istiyorsa öldürsün diye...” (Özkan, 1997: 86).

Bu çekimde **-zIn** şekli, ünlü ya da tonlu ünsüzle biten eylemlerden sonra kullanılır.

³⁶ Hakas Türkçesinde emir kipinin; emir, istek, dilek, rica, razılık, izin, öneri gibi çeşitli işlevleri vardır. Bu işlevler kişilere göre değişiklik gösterir. 1. kişi çekimlerinde de şarta bağlı razılık anlamı taşır ve kişilere göre emir işlevi daha zayıftır (Ercilasun vd, 2007: 1119).

Picen Arıĝ, siniñ iziñ irtpeziñ, aĝılıñ aspazın. “Picen Arıĝ, senin varlıĝın azalmasını, aptallıĝın artmasını.” (Özkan, 1997: 40).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde **-bIs, -IbIs**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan bağlanır. Bağlanma sırasında eylem tabanının sonundaki ünlü **-i**'ye döner. Ek, ünsüzle biten eylemlere **-i**- ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü her zaman incedir. Ekin ünlüsü kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü ve yardımcı ünlü bütün eylemlerden sonra düz ünlüdür (Ercilasun vd, 2006: 745).

Alp Saadayñın çirine çöribıs, kilibıs. “Alp Saaday’ın olduĝu yere gidelim, gelelim.” (Özkan 1997: 65).

-AñAr ünlüyle biten eylemlere doğrudan bağlanır. Birleşme sırasında ek ünlüsü ile kaynaşan taban ünlüsü uzar. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar (Ercilasun vd, 2006: 745).

Pis par köreñer, Altıñ Sayzañ adabistañ surañar. “Biz varıp gidelim, babamız Altın Sayzan’a soralım.” (Özkan 1997: 42).

İkili çokluk bildiren **-Añ** konuşanın dinleyene teklif ve isteĝini anlatırken kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 745).

Adabıs Altıñ Sayzañnañ surañ, pıree ħıls taa pırer be? “Babamız Altın Sayzan’dan isteyelim, bir büyük bıçak verir mi acaba?” (Özkan 1997: 50).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde kullanılan **-ñAr**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan bağlanır. Birleşme sırasında eylem tabanının sonundaki geniş ünlü daralır.

Sırerñiñ alıñarda pıroħĝbın, tarınmañar. “Size karşı mahcubum, kızmayın.” (Ercilasun vd, 2007: 1130).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Pasportuñarnı közdñner. Pasaportunuzu gösteriniz (Ercilasun vd, 2007: 1131).

Ek ünsüzle biten eylemlere **-I-** ünlüsü ile bağlanarak **-İñAr** şeklini alır.

Aalcı poliñar! Kiriñer, odıñar! Kibiñer suuruñar. “Hoş geldiniz! Geçiniz, oturunuz! Paltonuzu çıkarm.” (Ercilasun vd, 2007: 1129).

3. Çokluk Kişi Çekimi

-sIn(nAr), -zIn(nAr) ekleri kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Çe, miniñ çooğım istesinner/ Alığ sağıs şağınmasınnar./ Çe, parsinnar, parsinnar./ Ökis palanı öskirsinner./ Olğan alığ, aldap ügredsinner. “Haydi, benim sözümü dinlesinler, aptalca şeyler düşünmesinler. Haydi, gitsinler, gitsinler, öksüz çocuğu yetiştirsinler. Oğlan aptal, anlatarak öğretsinler.” (Özkan 1997: 48).

I.2.6.2. İstek Kipi (Hımstığ Nakloneniye)

İstek çekiminde eylemler **-GAy, -hay, -key, -Ay** eklerini alır. Bu çekimde kalınlık-incelik ve tonlu-tonsuz uyumu vardır. Ünlülerden sonra ekin ilk ünsüzü düştüğünden kalınlık-incelik uyumuna uyar. Eylemin sonunda bulunan **-g, -ğ, -ñ** ünsüzleri düştüğünden yine **-Ay** şekli tercih edilir.

<i>pastaaybın</i> “başlayayım”	<i>pileybın</i> “bileyim”
<i>pastaayzıñ</i>	<i>pileyzıñ</i>
<i>pastaay</i>	<i>piley</i>
<i>pastaaybis</i>	<i>pileybis</i>
<i>pastaayzar</i>	<i>pileyzer</i>
<i>pastaay(lar)</i>	<i>piley(ler)</i>

Ah sabdar attıñ izince parğayzıñ. “Ak kır atn izince gidesin.” (Ercilasun vd, 2006: 586).

I.2.7. Halaç Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.7.1. Emir Kipi

Halaç Türkçesinde emir kipi diğer Türk dillerinden tamamen ayrılır³⁷(Ölmez, 1995: 21). Halaç Türkçesinde emir kipinin fiil çekiminde kişi eklerinin yapısı oldukça karmaşıktır, kısmen Çuvaşça ile benzerlik göstermektedir. Bu durum, çekim eklerinin tarihsel süreç içinde birbiriyle karışmasından olmuştur. Her iki dil de diğer Türk dillerinden tamamiyle, özellikle dil tarihî bakımından uzaktır (Tulu, 2010: 76).

³⁷ Emir kipinin 10 tipi vardır. (Tulu, 2011: 1)

Tip 1 vēr-

vēr-düm
vēr-i'
vēr-tä
vēr-dük
vēr-dīz/dīn v.s.
vēr-tälär

Tip 2 bas-

bas-īr-(d)um
bas-īr
bas-īr-ta
bas-īr-(d)uq
bas-īr-(d)īz v.s.
bas-īr-talar

Tip 3 höl-

höl-ü'p-ärüm
höl-ü'p-(ä)
höl-ü'p-ärtä
höl-ü'p-ärük
höl-ü'päy/-ü.pän/-ü'päyn
höl-ü'p-ärtälär

Tip 4 tut-

tut-ā'l-(d)um
tut-āl
tut-ā'l-ta
tut-ā'l-(d)uq
tut-ā'l-(d)īz v.s.
tut-ā'l-talar

Tip 5 tür- 'kalkmak'

tür-ü'käl-(d)üm
tür-ü'k(ä)
tür-ü'käl-tä
tür-ü'käl-(d)ük
tür-ü'kä-y v.s.
tür-ü'käl-tälär

Tip 6 käl-

yä'-käl-(d)üm
yä'-k(ä)
yä'-käl-tä
yä'-käl-(d)ük
yä'-kä'y v.s.
yä'-käl-tälär

Tip 7 yāt- 'uyu-'

yāt-u'var-um
yāt-u'v(a)
yāt-u'var-ta
yāt-u'var-uq
yāt-u'va-y v.s.
yāt-u'var-talar

Tip 8 tur- 'dur-'

tul-ā'r-(d)um
tul-ā'r
tul-ā'r-ta
tul-ā'r-(d)uq
tul-ā'r-(d)īz v.s.
tul-ā'r-talar

Tip 9 kälüt- 'getir-'

yet-ü'käl-(d)üm
yet-ü'k(ä)
yet-ü'käl-tä
yet-ü'käl-(d)ük
yet-ü'kä:y v.s.
yet-ü'käl-tälär

Tip 10 yē-

yē'- pi-düm
yē'- pi
yē'- pi-tä
yē'- pi-dük
yē'- pi-dīz v.s.
yē'- pi-tälär

Halaç Türkçesi edebî bir yazı dili olmadığı için eylem çekimlerde tam bir birlik görülmez (Bozkurt, 2005: 972). Bu sebeple, emir kipine ancak ana hatlarıyla değinilmiştir.

1.teklik kişi: -dUm, -dAm	1. çokluk kişi: -dUK, -dAK
2. teklik kişi: -Ø -i, -GII (nd.)	2. çokluk kişi: -dUñ, -dUñlz
3. teklik kişi: -tA	3. çokluk kişi: -tAlAr
<i>verdüm</i> “vereyim”	<i>aldum</i> “alayım”
<i>vēri</i>	<i>al</i>
<i>vērtä</i>	<i>alta</i>
<i>vērdük</i>	<i>alduk</i>
<i>vērdün</i>	<i>aldun</i>
<i>vērtälär</i>	<i>altalar</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

Halaç Türkçesi ile ilgili çok değerli çalışmaları olan Doerfer, hızlı telaffuz edilen örneklerde vurgunun son hecede olmadığına işaret eder. Bundan ötürü, **-dl, -dU** şekillerinin, içinde **-d-** bulunduran 1.teklik kişi, 1. ve 2. çokluk kişi emir kipi ile bağlı olma ihtimali vardır. Örnek: *a'l-di* “alıp” *a'l-dum* “alayım” (Alm. ‘Ich will nehmen.’) *al-du'm* “aldım” (Tulu, 2010: 76).

dUm, -dAm ekleri, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Män äşgäñ härägälim yo'varum sa'tdum. “Eşeği götüreyim, gideyim satayım.” (Tulu, 1994: 6).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi diğer lehçelerde olduğu gibi eksiz olarak metinlerde görülür.

Bonäy şäy holunup täzüp yäk “Bunu yap, geri dönüp koş gel!” (Tulu, 2010: 76).

2. teklik kişide eksiz kullanımdan çok **-i** eki kullanılmaktadır.

Vaḳ ti ḳ omḳ a erdiñ, mene bi telefon vuri / eti “Kom’a vardığında bana bir telefon et” (Bosnalı, 2010: 84).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekim eki diğer dönem ve lehçelerden oldukça farklı olarak **-tA** eki ile yapılır. Bu ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Balamcan hay balamcan hay balamcan/ Dabİlenı varmakka elde İjüzistan “Yavrum yavrum, ey yavrum, yalvarırım, Huzistan elden çıkmasın.” (Ölmez, 1995: 22).

Vaḳ ti ke oni kördiz hayiñiz mendile temas tut(al)ta “Onu görünce (gördüğünüzde) söyleyin, benimle temasa geçsin.” cümlesinde eylemin gelecekte gerçekleşmesine bakmaksızın, her iki cümlenin de eyleminin geçmiş zamanda çekilmiş olması anlamlıdır. Temel cümle konumundaki 2. cümlede, 3. kişi tarafından eylemin yapılması isteğinin 2. kişiden bu kişiye iletmesi istenmekte veya buyrulmaktadır. Dolayısıyla bu cümlenin eylemi buyurma kipinde olabileceği gibi istek kipinde de olabilirdi. Halaççada bu eylemin istisnasız buyurma kipinde çekildiği görülmektedir ancak, Farsçada buyurma ve istek kipinin 2. çoğul kişi biçiminin aynı olması böyle bir ayırım yapmaya olanak vermemektedir. (Bosnalı, 2010: 78).

1. Çokluk Kişi Çekimi

Halaçça, Çuvaşça gibi Eski Türkçedeki **-AyIn**, **-zUn**, **-AlĀm** şekillerinin oluşmadığı bir tabakaya ait olmalıdır. Doerfer, bu özgün aykırı şekillerin nereden kaynaklandığını, Türkçe dışı unsur mu yoksa alınma mı olduğunu sorgular ve bunun kabul edilemeyeceğini söyler: “Eldeki Türkçe gereçlerin de Eski Türkçe şekiller açıklanamaz. Diğer taraftan (eğer **-AyIn**, Eski Türkçede var oldu ise) Çuvaşça ve Halaççadaki bu Eski Türkçe ekler nereye kaybolup gitmişti? Her iki dilin de Ana Türkçe kaynaklara

dayandıklarını ve henüz Ana Türkçeye dahil oldukları varsayılırsa yüksek ihtimalle, Doerfer'e göre her iki dilde Türkçeleştirilmiş bir dil hususiyeti bulunmalıdır. Bunun için de Mahmut Kaşgari'ye atıf yaparak, Halaçların ataları olan Arguların iki dilli olmalarını delil gösterir ve onların -alınma kelimelerden de anlaşılacağı üzere- Türkçe dışında Soğdca da konuştuklarını söyler (Tulu, 2010: 73-74).

1. çokluk kişi ekleri olan **-dUK, -dAK** kalınlık incelik uyumuna uyar.

*haydiler, bāba sūr bizdik*³⁸, *biz vérimiz sūrī* Dediler, “Baba, ziyafet(i) bezelim, biz veririz ziyafeti.” (Doerfer, 1994: 52).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekim ekleri olan **-dUñ/-dUñIz** kalınlık incelik uyumuna uyar.

Nezaket çekiminde bütün eylemlerden sonra ekin son ünlüsü düzdür.

Mollā housala şādın, bi'stā na! “Molla, “Sabredin, pişsin! (der)” (Doerfer, 1994: 52).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi eki olan **-tAlAr**, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

1.2.7.2. İstek Kipi

Halaçça istek kipi, eski **-gAy** ekinden geldiği bilinen (Gabain 1988: 79) **-GA** eki ve kişi ekleri (**-m, -ñ, -ø -k, -ñiz, -ler**) ile çekilmektedir. Doerfer; bu kipi istek, amaç, olumsuzluk, izin, şart, gereklilik, şüphe, olasılık, şikâyet, arzu, beklenti, umut ve niyet gibi işlevlerinden söz etmektedir. (Bosnalı, 2010: 73)

Halaççada da tasarlama kiplerinin buyurma, istek, şart ve gereklilik türlerinin her biri farklı biçimbirimlerle çekilmektedir, ancak günlük kullanımda bu biçimbirimlerin

³⁸ *bizdik* < *béz-dik* 1.ç.ş. emir-istek kipi ‘bezelim!’-*dXX* 1.ç.ş.eki Halaççanın bütün emir kipi tiplerinde benzerdir (Tulu, 1994: 4).

yerlerini giderek tek bir biçimbirime, yani istek kipi ekine bıraktığı görülmektedir. Bu değişimde Farsçanın “öznellik” kipinin önemli bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Ayrıca, emir kipi ile istek kipi biçim bakımından hemen hemen aynıdır; birkaç eylem dışında, eylemlerin emir ve istek kipleri sadece 2. teklik kişide farklılık göstermektedir. Örneğin, *xâbidan* (uyumak) eyleminin emir kipi *bexâb*, *bexâbim*, *bexâbid* olarak; istek kipi ise, *bexâbam*, *bexâbi*, *bexabad*, *bexâbim*, *bexâbid*, *bexâband* olarak çekilmektedir. Bu örnekten anlaşılacağı gibi, biçim bakımından bu iki kip arasındaki tek fark istek kipinin 2. teklik kişi (-i) ekidir. (Bosnalı, 2010: 53).

Yo 'vây o ü:ç nâfârlâri yiti'kây. “Gidin o üç kişiyi getirin” (Bosnalı, 2010: 53).

I.2.8. Horasan Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.8.1. Emir Kipi

Emir kullanımını istek kullanımını andırır. Benzer biçimde kullanılır (Bozkurt, 2005: 471).

1.teklik kişi: -Im, -Um	1. çokluk kişi ³⁹
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -İñ
3. teklik kişi: -sIn	3. çokluk kişi: -sIIAn
<i>alim</i> “alayım”	<i>düşim</i> “düşeyim”
<i>al</i>	<i>düş</i>
<i>alsın</i>	<i>düşsin</i>
-	-
<i>alıñ</i>	<i>düşñ</i>
<i>alsılan</i>	<i>düşsilen</i>

³⁹ 1. çokluk kişi çekimi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-m**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **Im, -Um** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Meni için hakāyeti danişdin ki, men işidmemiş olim. “Benim için bir şeyler söyledin (ancak) ben işitmemiş olayım.” (Bozkurt, 2005: 472).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekiminin özel bir eki yoktur.

Dedi Selman ged bir nefer tap getir. “Selman git bir kişi bul getir, dedi.” (Bozkurt, 2005: 472).

Eylem kök ya da gövdesi herhangi bir ek almadan kullanılır.

Bıçayā ay mu'nda yiḥīli'pti, al ḥāyf, unā hāmūn nājat ber! “Vah, ay buraya düşmüş, yazık onu derhal kurtar!” (Tulu, 1994: 6).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sIn**, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Ya Ali men birisini germedim ki ezimden çoḥ bilsin. “Ya Ali, ben birisini görmedim ki benden çok bilsin.” (Bozkurt, 2005: 472).

Bir gün Mulla ḡetti, çäksin. Bir gün Molla, kuyudan su çekmeğe gitti. (Tulu, 1994: 2).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-** ünsüzü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Alñ, yeñ. “Alın, yiyin.” (Bozkurt, 2005: 472).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi ekleri olan **-sIIAn**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Eldirsilen. “Öldürsünler.” (Bozkurt, 2005: 472).

I.2.8.2. İstek Kipi

Horasan Türkçesinde istek çekimi Türkiye Türkçesinden büyük ayırım göstermez (Bozkurt, 2005: 471). Verilen örnekler incelendiğinde iki kip arasındaki fark vurguyla anlaşılmaktadır.

I.2.9. Karaçay- Malkar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.9.1. Emir Kipi (Buyrukçu Turuş)

1. teklik kişi: -yIm, -yUm, -AyIm	1. çokluk kişi: -yIk, -yUk, -AyIk
2. teklik kişi: -Ø, -ğIn, -ğUn, -hIn, -hUn	2. çokluk kişi: -(I)gIz, -(U)gUz
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	3. çokluk kişi: -sInlA, -sUnlA
<i>aytayım</i> “söyleyeyim”	<i>keteyim</i> “gideyim”
<i>ayt</i>	<i>ket</i>
<i>aytsın</i>	<i>ketsin</i>
<i>aytayık</i>	<i>keteyik</i>
<i>aytığız</i>	<i>ketigiz</i>
<i>aytsmla</i>	<i>ketsinle</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIm, -yUm**; ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIm** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Ol, bayam, anı aşayın deb bargan bolur edi katına. “O, mutlaka, onu yiyeyim diye onun yanına gitmiştir.” (Ercilasun vd, 2007: 931).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Ne eterikse bu börü emçekni, andan esge bizge ber. “Ne yapacaksın bu kurt yavrusunu, iyisi mi bize ver.” (Ercilasun vd, 2007: 931).

Nadiren de olsa **-gIn, -gIl** yapısı bu çekimde kullanılmaktadır. Daha çok eski metinlerde destanlarda karşımıza çıkar.

Meni koymay eseng, sav kaytmağın ızña. “Beni bırakmıyorsan sağ dönme yesin geriye.” (Ercilasun vd, 2007: 937).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn, -sUn**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Caññı cılığz oğurlu bolsun! “Yeni yılınız kutlu olsun!” (Ercilasun vd, 2007: 929).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk, -yUk**; ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Süyseng, kılıçla bla uruşayık “İstersen kılıçlarla savaşalım

Ogay deseng, sadakla bla atışayık hayır ders en oklarla atışalım, dedi Fuk. (Tavkul, 2004: 70).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-** ünsüzü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Sav keligiz/ Hoş keligiz “Hoş geldiniz” (Ercilasun vd, 2007: 929).

Atağızğa, anağızğa igi boluğuz. “Babanızı, annenizi sayınız.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi ekleri olan **-sInIA, -sUnIA**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Kıçıradı Davle “Ha-hay, kuvgun!”/ Karaçaynı şohun, barın, cuvugun/ Çakırığız bizge cengil cetsinle/ Çakırığız bizge cengil cetsinle/ Kara künde bir boşluk etsinle “Haykırıyor Davle “Hey, haber!” Karaçay’ın dostunu, yakınlarını çağırın bize çabuk ulaşsınlar, kara günde bir yardım etsinler.” (Tavkul, 2004: 472).

I.2.9.2. İstek Kipi (Tilekçi Turuş- Raziçi Turuş)

İstek çekiminde **-ArI+ 2. tip kişi eki+ keledi** yapısı kullanılır (Ercilasun vd, 2007: 913).

<i>aytırım keledi</i> “söyleyesim geldi”	<i>körürüm keledi</i> “göresim geldi”
<i>aytıriñ keledi</i>	<i>körürüm keledi</i>
<i>aytır keledi</i>	<i>körürüm keledi</i>
<i>aytırbız keledi</i>	<i>körürüm keledi</i>
<i>aytıriğız keledi</i>	<i>körürüm keledi</i>
<i>aytırları keledi</i>	<i>körürüm keledi</i>

I.2.10. Karakalpak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.10.1. Emir Kipi (Buyrıç Meyli)

Tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden emir kipinde, her kişi için ayrı bir emir eki vardır.

1. teklik kişi: **-yIn; -AyIn**

1. çokluk kişi: **-yIk, -AyIk**

2. teklik kişi: **-Ø, -gIr, -gIn, -gIl**

2. çokluk kişi: **-ñ, -Iñ(-IAr), -ñız(-IAr)**

3. teklik kişi: -sIn	3. çokluk kişi: -sIn
<i>alayım</i> “alayım”	<i>bereyin</i> “vereyim”
<i>al(ğır)</i>	<i>ber(gir)</i>
<i>alsın</i>	<i>bersin</i>
<i>alayık</i>	<i>bereyik</i>
<i>alıñ</i>	<i>beriñ</i>
<i>alsın</i>	<i>bersin</i>

Emir kipinde kuvvetlendirme amacıyla **şI** yapısı kullanılabilir: *alayıkşı*, *keteyinşi...* gibi.

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Men karap oturğannı koyayın, baptan uwayımnan payda joğ degen jumıımdı isleyin. “Ben derin derin düşünmekten vazgeçeyim, ağır üzüntümden bana bir fayda yok deyip işimi yapayım.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

2. Teklik Kişi Çekimi

Bu çekimde genellikle eksiz kullanım yaygındır. **-gIr**, **-gIn**, **-gIl** ekleri eskimiştir ve ağızlarda, genellikle beddualarda kullanılmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 590).

Nälet jawğır. “Lanet olsun.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

Ek tonlu tonsuz uyumuna uyar.

Sen bul kızdı alğın. “Sen bu kız al.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Sen biziñ qalağa kelgin. “Sen bizim şehre gel.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki olan **-sIn**, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür⁴⁰.

Kün kıdayı ilayım siziñ joldasıñız bolsın. “Güneş Tanrımız sizin yoldaşınız olsun.” (Bahadırova, 1999: 31).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Qäne jigitler, endi iske kiriseyik, egisti kısqı müddet içinde tamamlayıq. “Haydi yiğitler, şimdi işe girişelim, ekini kısa süre içinde tamamlayalım.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi eki olan **-ñ**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan bağlanır.

Men eger urısta özimdi körsetealmısam onda urısqa meni katnastırmañ. “Ben eğer savaşta kendimi gösteremezsem, o zaman beni savaşa almayın.” (Bahadırova,1999: 29).

2. çokluk kişi eki, ünsüzle biten eylemlere **-i-** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü her zaman incedir. Ekin ünlüsü kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü ve yardımcı ünlü bütün eylemlerden sonra düz ünlüdür.

Mına añşı jigittiñ her äkelgen duşpan bası uşın sıylıq beriñ! “Bu avcı yiğidin her getirdiği düşman başı için hediye verin!” (Bahadırova, 1999: 30).

-İñ, -ñız ekleri, çokluk eklerini de alıp **-İñ-IAr, -ñız-IAr** şeklinde kullanılabilir.

⁴⁰ Konuşma dilinde, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra ekin ünlüsü yuvarlak söylenir (Ercilasun vd, 2006: 735).

Toparıñız az bolğanına қарамстан күте öjet көrinesiz, bas kiyimiñiz бойыңса Қарақалпақ bola турıñлар. “Hepiniz az oluşunuza bakmaksızın çok inatçı görünüyorsunuz, baş giyiminize göre Karakalpak oluverin.” (Kaypbergenov, 1985: 16)

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi aynı 3. teklik çekimi gibidir.

Hämme sekili biziñ de қулағımızға da üş ret at қойыñ, әлем esitsin. “Herkes gibi bizim de kulağımıza üç kez bağırarak ad koyun, alem işitsin.” (Kaypbergenov, 1985: 17).

I.2.10.2. İstek Kipi (Tilek Meyli)

1. Tip İstek Çekimi

Bu çekimde *eylem+ gI/-kI+ iyelik eki+ keldi/keledi* yapısı kullanılır. (Ercilasun vd, 2007: 591)

<i>alğım keldi</i> “alasm geldi”	<i>islegim keldi</i> “çalışasım geldi”
<i>alğıñ keldi</i>	<i>islegiñ keldi</i>
<i>alğısı keldi</i>	<i>islegisi keldi</i>
<i>alğımız keldi</i>	<i>islegimiz keldi</i>
<i>alğıñız keldi</i>	<i>islegiñiz keldi</i>
<i>alğısı keldi</i>	<i>islegisi keldi</i>

Jumagül, abrasın dervazanıñ adlına irkip göş alğısı keldi. “Cumagül, arabasını kapının önüne koyup et almak istedi.” (Ercilasun vd, 2006: 622).

2. Tip İstek Çekimi

Bu çekimde *eylem+ -mAqşI/ -bAqşI/ -pAqşI/ + zamir kökenli kişi eki* yapısı kullanılır. Bu çekim, Karakalpak Türkçesinde *Niyetli Keler Mähäl (Niyet İfadeli Gelecek Zaman)* olarak değerlendirilmektedir (Ercilasun vd, 2007: 591).

<i>almakşıman</i> “almak istiyorum”	<i>ketpekşimen</i> “gitmek istiyorum”
-------------------------------------	---------------------------------------

<i>almaqışsañ</i>	<i>ketpekşiseñ</i>
<i>almaqışı</i>	<i>ketpekşi</i>
<i>almaqışımız</i>	<i>ketpekşimiz</i>
<i>almaqışsız(lar)</i>	<i>ketpekşisiz(ler)</i>
<i>almaqışı</i>	<i>ketpekşi</i>

Bular özine dos kim, duşpan kim, sonı bilmekşi. “Bunlar kendisine dost kim, düşman kim bilmek istiyor.” (Ercilasun vd, 2007: 591).

I.2.11. Karay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.11.1. Emir Kipi

Karay Türkçesinde emir kipi Türkiye Türkçesindeki gibidir. (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

1. teklik kişi: -Im, -m	1. çokluk kişi: -yIk, -AyIk
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -ñ, -Iñ(-lAr), -ñız(-lAr)
3. teklik kişi: -sIn	3. çokluk kişi: -sIn

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde **-Im, -m** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

Hem sogem, hem uram, hem laf etme kob vermeim “Hem söveyim, hem döveyim, hem de konuşmasına izin vermeyeyim.” (Alkaya, 2006: 92).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi eksizdir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

Bakma, kim ayttı-dıñle, ne ayttı. “Kimin söylediğine bakma, ne söylediğine bak.” (Alkaya, 2006: 93).

Lakırdın bilip eyt. “Lafını bil konuş.” (Alkaya, 2006: 93).

Eki kulak bir avuz çok eşit da az sozle. “İki kulak, bir ağız; çok işit, az konuş.” (Alkaya, 2006: 94).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi eki **-sIn**'dir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

Eytkan insan bolsın, yerıştırgen insan bolmasın. “Söyleyen insan olsun, laf yetiştiren insan olmasın.” (Alkaya, 2006: 92).

Karay Türkçesinde emir kipinin 3. teklik kişi ekleri düzlük yuvarlaklık uyumunun dışındadır; ancak kalınlık incelik uyumuna uyar.

Arehaña kore lafın bolsın. “Parana/gücüne göre lafın olsun.” (Alkaya, 2006: 92).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk**, ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, getirilir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29). Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. (Kocaoğlu, 2008: 26- 29)

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde **-ñ** şekli, ünlü ile sonlanan eylem köklerine doğrudan gelmektedir. Bu ek ünsüzle biten eylem köklerine eklendiğinde eylemin kök ünlüsünün niteliğine göre düz veya yuvarlak bağlayıcı ünlüleri araya girer ve bazen çokluk eki de olarak **-Iñ(-IAr)** şeklinde kullanılır. Ekin diğer şekli **-ñız(-IAr)**'dir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi 3. teklik kişi çekimiyle aynıdır. (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

Bu çekimde de ünlü uyumuna uyan **-sIn** eki kullanılır.

I.2.11.2. İstek Kipi

Karay Türkçesinde istek kipi, şimdiki zamanda ve geçmiş zamanda çekinlenmiştir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

1. Şimdiki Zaman İstek Kipi

Karay Türkçesinde istek kipi şimdiki zamanda ve yakın gelecek zamanda bir şeyi yapmak için bir isteği ifade eder. Üç farklı şekli olduğu belirtilmiştir (Kocaoğlu, 2008: 26- 29).

Ekinci barmağı sekirse: bir iş işleye, ondan iyilik ve fayda bula. “İkinci parmağı seyirse bir iş yapsın, ondan iyilik ve fayda bulsun. (Çulha, 2009: 43).

2. Geçmiş Zaman İstek Kipi

Karay Türkçesinde istek kipi, geçmişte yapılması gereken ancak yapılmayan bir hareketi de anlatır.

I.2.12. Kazak Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.12.1. Emir Kipi (Buyırık Ray)

Eylemin gösterdiği işin ve hareketin kendisine, karşıdakine veya orada bulunmayanlara emredilmesi amacıyla kullanılan bir tasarlama kipidir. Bu kipte kip ekleri ile kişi ekleri iç içe geçtiği için eyleme getirilen kipi eki aynı zamanda kişiyi de karşıladığından emir kipinde ayrıca kişi eki kullanılmaz. Ayrıca emir çekiminde 2. kişideki emir anlamı 1. ve 3. kişilere göre daha kuvvetli ve nettir (Koç, 2004: 278).

1. teklik kişi: -**AyIn**, -**yIn**⁴¹

1. çokluk kişi: -**AyIk**, -**yIk**

2. teklik kişi: -**Ø**

2. çokluk kişi: -**(I)ñdAr**, -**(I)ñzdAr**

3. teklik kişi: -**sIn**

3. çokluk kişi: -**sIn**

⁴¹Tamir, emir kipinin 1. teklik kişi çekiminde -**öyün** ekinin; 2. çokluk kişi çekiminde -**ñlz**, -**ñuz**, -**ñuzdar** eklerinin; 3. çokluk çekiminde -**sUn** eklerinin de olduğunu belirtmiştir (Tamir, 1989: 84).

<i>alayın</i> “alayım”	<i>köreyin</i> “göreyim”
<i>al</i>	<i>kör</i>
<i>alsın</i>	<i>körsin</i>
<i>alayık</i>	<i>köreyik</i>
<i>alıñdar</i>	<i>köriñder</i>
<i>alsın</i>	<i>körsin</i>

Emir kipindeki eylemin emirlik anlamını kuvvetlendirmek emir kipine **-şI** eklenmektedir. Ayrıca bu ekin 1. kişiyle çekilmiş şekilleri “isteme”, 2. kişiyle çekilmiş şekilleri vurguya bağlı olarak “şiddetli emir” veya “yalvarma”, 3. kişiyle çekimlenmiş şekilleri ise “rica” anlamı katmaktadır:

Men barayınşı. “(İzin verin) gideyim.”

Sen barsı. “(Hemen)git veya (lütfen) git.”

Ol barsınşı. “O gidebilir mi?” (Koç, 2004: 279).

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Ƙarmağan Ƙalın jawdıñ ortasında, köl Ƙılıp közdiñ jasımnı tökeyin. “Etrafını saran kalabalık düşmanların ortasında gözyaşımı göl kılıp dökeyim.” (Ercilasun vd, 2007: 479).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Bul Ƙazdı mağan, hanımğa, eki balama cäne öziñe böl. “Bu kazı bana, hanıma, iki çocuğuma ve kendine böl.” (Ercilasun vd, 2007: 475).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sIn**, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü bütün eylemlerden sonra düzdür.

Taqsır, siz bizdiñ basımız, sondıktan kazdıñ bası sizge bolsın. “Devletlim, siz bizim başımızsınız, onun için kazın başı size olsun.” (Ercilasun vd, 2007: 475).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde⁴² ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Bügin şarşavmız, erteñ keteyik. “Bugün yorgunuz, yarın gidelim.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Kazak Türkçesinde 2. çokluk kişi emir eki olan **-(I)ñdAr**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-** ünlüsü ile bağlanır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. Nezaket bildirmek için **-ñzdAr** eki kullanılır.

Kane jigitter, attarıñızdı kamañdar. “Haydi yiğitler, atlarınızı hazırlayın.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi aynı 3. teklik çekimi gibidir.

I.2.12.2. İstek Kipi (Kalaw Ray)

Eylemin gösterdiği oluş ve kılışın yapılmasındaki isteği, niyeti, arzuyu bildirir.⁴³

⁴² Bazı metinlerde nadiren de olsa ünlüyle biten eylemlerden sonra **-Ik**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AIk** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür (Ercilasun vd, 2006: 739).

1. Tip İstek Kipi

Bu istek kipi **-gAy, -kAy** ekleri ile sağlanır, Türkiye Türkçesinin **-A** istek ekinde olduğu gibi oldukça seyrek kullanılan bir yapıdır. Dilek, dua, beddua, rica anlamı bildirir.

<i>barğaymın</i> “varayım”	<i>kelgeymın</i> “geleyim”	<i>ketkeymın</i> “gideyim”
<i>barğaysıñ/ barğaysız</i> (nz.)	<i>kelgeysiñ/ kelgeysiz</i>	<i>ketkeysıñ/ ketkeysiz</i>
<i>bargay</i>	<i>kelgey</i>	<i>ketkey</i>
<i>barğaymız</i>	<i>kelgeymız</i>	<i>ketkeymız</i>
<i>bargaysıñdar/ bargaysızdar</i> (nz.)	<i>kelgeysiñder/ kelgeysizder</i>	<i>ketkeysıñder/ ketkeysizder</i>
<i>bargay</i>	<i>kelgey</i>	<i>ketkey</i>

Kitaplarıñdı jaqsılap saktağaysıñ. “Kitaplarımı iyi saklayasın. (Ercilasun vd, 2006: 585).

2. Tip İstek Kipi

2. tip istek çekimi, **-gI, -kI+ iyelik eki + kel-** ile sağlanır. Türkiye Türkçesinde **-mAk iste-** şeklinde kurulan istek yapısı Kazakçada **-GI** eylemden isim yapma ekine işi kılışı yapan kişiye ait iyelik ekinin, **kel-** eyleminin ve istek eklerinin eklenmesiyle kurulmaktadır. Bu yapıda eylemin kişisi kişi ekleriyle değil, **-GI** ekine eklenen iyelik ekleriyle belirtilir.

<i>barğım keledi</i> “varmak istiyorum”	<i>ketkim kelipti</i> “gitmek istiyorum”
<i>barğıñ keledi</i>	<i>ketkiñ kelipti</i>
<i>barğısı keledi</i>	<i>ketkisi kelipti</i>
<i>barğımız keledi</i>	<i>ketkimiz kelipti</i>

⁴³ Tamir (1989) kitabında Kazak Türkçesi Grameri bölümünün Tasarlama Kipleri bölümünde istek çekimine yer vermemiştir.

barğularıñ(ız) keledi

ketkileriñ(iz) kelipti

barğısı keledi

ketkisi kelipti

Meniñ injener bolğım keledi. “Ben mühendis olmak istiyorum.” (Ercilasun vd, 2006:622).

1.2.13. Kırgız Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.13.1. Emir Kipi (Buyruk İñgay)

Kırgız Türkçesinde emir çekiminde iyelik ve zamir kökenli kişi eklerinden farklı olan ekler kullanılır. Eski Türkçeden beri her kişinin ayrı bir emir eki vardır (Kasapoğlu Çengel, 2005: 234).

1. teklik kişi: **-AyIn, -OyUn, -yIn, -yUn**

2. teklik kişi⁴⁴: **-Ø, -gIn, -gUn, -kIn, -kUn**

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

1. çokluk kişi: **-AlIk, -OlUk, -AlI, -OlU, -yIU, -yIlk, -yIUk**

2. çokluk kişi: **-gIIA, -gUIA, -kIIA, -kula, -külö, -ñIzdar, -ñUzdar, -ñüzdör**

3. çokluk kişi: **-ş-sIn, -ş-sUn**

keseyin “keseyim”

tököyün “dökeyim”

kes/ kesgin/kesiniz

tök/ tökkün/ töküñüz

kessin

töksün

keselik

tökölük

kesgile/ kesinñizder

töküñüzdör

kessin/ kesişsin

töksün/ töküşsin

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde **-yIn/-yUn, -AyIn/-OyUn** ekleri kullanılır.

⁴⁴2. teklik kişi kuvvetlendirme şekilleri **-gInIn, -gUnUn, -kInIn, -kUnUn, -ñIz, -ñUz** ekleri ile sağlanır.

*Seni bir tuuganday kılıp bagıp **alayın**, cür!* “Seni kardeşim gibi kabul edip bakayım, haydi!” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 238).

Ünlülerden sonra **-yIn/-yUn**; ünsüzlerden sonra **-AyIn/-OyUn** ekleri gelir. Tarihî yazı dillerinde teklik 1. kişi emir çekiminde ünlü ve ünsüzle biten eylemlere gelen şekiller Kırgız Türkçesinde değişmemiştir. Kırgız Türkçesindeki farklılık, dudak uyumuyla ortaya çıkan yuvarlak ünlülü şekillerdir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 234).

*Men saga bir comok ayıp **bereyin**.* “Ben sana bir masal anlatayım.” (Ercilasun vd, 2007:537).

2. Teklik Kişi Çekimi

Teklik 2. kişide eksiz kullanımla birlikte **-GIn/-GUn** eki de kullanılmaktadır. Bu ek tarihî Türk yazı dillerinde **-GII/-GIIn** şeklinde kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde tonluyla biten eylemlere **-GIn/-GUn** tonsuzla biten eylemlere **-KIn/-KUn** ekleri getirilir. Yuvarlak ünlülü şekiller, bu lehçedeki ünlü uyumu sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ek kullanılmadığı zaman emir, eksiz olarak ifade edilir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 235).

*Iras kılıptır balam saga, **oltur** emi, dedi.* “Oğlum iyi yapmış sana, otur artık dedi.” (Ercilasun vd, 2007:529).

Teklik 2. kişi nezaket çekiminde kullanılan **-(I)ñIz /-(U)ñUz** eki tarihî yazı dillerinde kullanılan çokluk 2. kişi ekidir. Ünlüyle biten eylemlere **-ñIz/-ñUz** şeklinde; ünsüzle biten eylemlere ünlü uyumuna göre /ı/, /i/, /u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 235).

*Siz beker **ıylabañız!** Kiçi balañızdı okuuga **ciberiñiz**.* “Siz boşuna ağlamayınız! Küçük çocuğunuzu okula gönderiniz.” (Ercilasun vd, 2007: 529).

3. Teklik Kişi Çekimi

Teklik 3. kişi çekimi **-sIn/-sUn** ekiyle yapılır. Eski Türkçede ek sadece yuvarlak ünlülü iken Kırgız Türkçesinde ek, ünlü uyumuna uygun şekilde kullanılır (Kasapoğlu Çengel, 2005: 235).

Emi kelatkan kılım momun, cooş bolsun deybiz. “Şimdi yaklaşmakta olan yüzyıl hayırlı olsun, diyoruz.” (Ercilasun vd, 2007: 533).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde, ünlü uyumuna uyan **-yII/-yIU, -AII(k)/-OIU(k)** ekleri kullanılır. Ünlülerden sonra **yII/-yIU** ekleri getirilir.

Munu minday taştaylı/ Colbors Manas özünün/ Comoğunan baştaylı. “Bunu burada bırakalım. Kaplan Manas’ın kendisinin destanından başlayalım.” (İnayet, 2010: 86).

Bu çekimde ünsüzlerden sonra **-AII(k)/ -OIU(k)** ekleri eklenir.

Atasınday balasın, erke kılıp alalı/ El başkartıp “Mirza” dep serke kılıp alalı “Babası gibi çocuğunu övelim de şımartalım, ‘Mirza’ diye halkı idare ettirip başımıza önder yapalım.” (İnayet, 2010: 86).

Ekin **yIIk/-yIUk, -AyIIk/-OyIUk** şekilleri de vardır; fakat bu şekiller Kırgız Türkçesinin ağızlarında ve yakın lehçelerde kullanılmaktadır. Yuvarlak ünlülü şekiller bu lehçeye mahsustur (Kasapoğlu Çengel, 2005: 236).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Çokluk 2. kişi emir kipi **-GIIA/-GUIA** ekiyle kurulur. Bu ekin içindeki **-Gıl** eki tarihî yazı dillerinde kullanılan emir eki olduğu söylenebilir. Ünlüyle biten eylemlere **-GIIA/-GUIA**; ünsüzle biten eylemlere **-KIIA, -KUIA** ekleri gelir. Kırgız Türkçesinde /u/ ünlüsünden sonra gelen düz geniş /a/ ünlüsü yuvarlaklaşmaz.

Teñtuştar, menin ayıbımdı keçirgile! “Arkadaşlar, benim ayıbımı bağışlayın!” (Kasapoğlu Çengel, 2005: 239).

Çokluk 2. kişi nezaket çekimi **-(D)ñIzdAr/-(U)ñUzdAr** ekiyle yapılır.

Birok tüşünsöñüzdör, bul iştin kızıkcılgın közdögön sunuş bolubatpaybı, dep direktör aktana baştadı. “Ama anlasanıza, bu işin verimini hedef alan bir öneridir, diye müdür kendini haklı çıkarmaya uğraştı.” (Aytmatov, 1993: 488).

Ünlüyle biten eylemlere **-(D)ñIzdAr/-(U)ñUzdAr** eklenir; ünsüzle biten eylemlere aynı ekler ünlü uyumuna göre bağlantı ünlüleri alır.

Kıskası, öz mildetin tuura atkarat. Anan emne bolgonun ugup turuñuzdar emi. “Kısacası, o görevini yapmış. Sonra ne olmuş dersiniz?” (Aytmatov, 1993: 492).

3. Çokluk Kişi Çekimi

Çokluk 3. kişi emir eki **-sIn/-sUn**'dur. Bu çekimde çokluk ifadesi için **-ş-** ortaklaşma eki de kullanılmaktadır.

Meymendar çarçap kalıştı. Es alışsın, uktaşsın! “Misafirler yoruldu. Dinlensinler ve uyusunlar.” (Ercilasun vd, 2006: 767).

I.2.13.2. İstek Çekimi (Tilek İñgay)

1. Tip İstek Kipi (Tilek İñgay)

Tarihî Türk yazı dillerinin gelecek zaman eki Kırgız Türkçesinde 1. Tip İstek Kipi olarak kullanılır. Çekim **-Gay/-GOy** ekine **ele** getirilmesi ile yapılır. İyelik kökenli kişi eklerinin kullanıldığı bu çekimde söz konusu ekleri **ele** alır. Tonluyla biten eylemlere **-gay/-gey**, **-koy/-köy**; tonsuzla biten eylemlere **-kay/-key**, **-koy/-köy** şekilleri eklenir. Yuvarlak ünlülü şekiller Kırgız Türkçesindeki dudak uyumuna bağlı olarak oluşur. **/u/** ünlüsünü taşıyan eylemlere ekin **-gay** ve **-kay** şekilleri eklenir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 244).

<i>bargay elem</i> “varsam”	<i>unutkay elem</i> “unutsam”
<i>bargay eleñ(-ñiz)</i>	<i>unutkay eleñ(-ñiz)</i>
<i>bargay ele</i>	<i>unutkay ele</i>
<i>bargay elek</i>	<i>unutkay elek</i>
<i>bargay eleñer(-ñizder)</i>	<i>unutkay eleñer(-ñizder)</i>
<i>bargay ele (barışkay ele)</i>	<i>unutkay ele (unutuşkay ele)</i>

Keleerki ay bul sınıodan ötköy elem. “Gelecek ay bu sınavdan geçsem.” (Ercilasun vd, 2006: 584).

Al cakında öz maksatına cetkey ele. “O, yakında muradına erse bari.” (Ercilasun vd, 2006: 585).

1. tip istek kipi çok seyrek kullanılır. Şekil olarak emir kipinde değerlendirilen 1. teklik ve çokluk kişi emir eki **-yIn/-yUn**, **-AyIn/-OyUn**; **-yII/-yIU**, **-AII(k)/-OIU(k)** istek işlevinde daha sık bir kullanıma sahiptir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 244).

2. Tip İstek Kipi (Tilek İñgay)

Kırgız Türkçesinde başka bir istek kipi, **-GI/-GU** isim-eylem ekine önce iyelik eklerinin daha sonra **kelet**, **keldi**, **bar** ve **cok** sözcüklerinin eklenmesiyle yapılır. Bu çekimde istek ifadesi taşıyan asıl unsur **kel-** eylemidir. Eylemin şimdiki zaman ile görülen geçmiş zamanın 3. teklik kişi çekimiyle kalıplaştığı görülmektedir: **eylem+ -GI/ -GU+ iyelik eki+ kelet/keldi/ bar**

Bu istek kipi Kırgız Türkçesinde çok sık bir kullanıma sahiptir. **kelet**, **keldi**, **bar** sözcükleriyle yapılan çekim, olumlu çekimi; **cok** sözcüğüyle yapılan çekim, olumsuz çekimi oluşturur. **Bar** ile yapılan çekimler seyrekdir (Kasapoğlu Çengel, 2005: 245).

Tonlulardan sonra **-gı/-gi**, **-gu/-gü**; tonsuzlardan sonra **-kı/-ki**, **-ku/-kü** şekilleri gelir.

<i>algım kelet/keldi/bar</i> “almak istiyorum”	<i>bilgim kelet/keldi/bar</i> “bilmek istiyorum”
<i>algıñ kelet, algıñız kelet/keldi/bar</i>	<i>bilgiñ kelet/keldi/bar</i>
<i>algısı kelet/keldi/bar</i>	<i>bilsim kelet/keldi/bar</i>
<i>algıbız kelet/keldi/bar</i>	<i>bilgibiz kelet/keldi/bar</i>
<i>algıñar kelet, algıñızda kelet/keldi/bar</i>	<i>bilgiñer kelet/keldi/bar</i>
<i>algısı kelet/keldi/bar</i>	<i>bilgisi kelet/keldi/bar</i>

*Bul işti açık tüşünüş üçün bir suroo **bergim keldi**.* “Bu işi daha iyi anlamak için bir soru sormak istiyorum.” (Ercilasun vd, 2006: 621).

3. Tip İstek Kipi (Niyet İñgay)

Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında niyet ve maksat kipi olarak değerlendirilen bu kip, **-mAk(çI)/ -mOk(çU)** ekiyle yapılır. Çekimde zamir kökenli kişi ekleri yer alır: **eylem+ mAk(çI)/ -mOk(çU)+ kişi eki**. /a/, /ı/ ve /u/ ünlüsünü taşıyan eylemler **-mak(çı)**; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan eylemler **-mek(çi)**; /o/ ünlüsünü taşıyan eylemler **-mok(çu)**; /ö/ ve /ü/ ünlüsünü taşıyan eylemler ise **-mök(çü)** şekillerini alır.

<i>baştamak(çi)mın</i> “başlamak niyetindeyim”	<i>bil-mek(çi)-mın</i> “bilmek niyetindeyim”
<i>baştamak(çi)siñ (nez. -sız)</i>	<i>bilmek(çi)siñ (nez. -siz)</i>
<i>baştamak(çi)</i>	<i>bilmek(çi)</i>
<i>baştamak(çi)bız</i>	<i>bilmek(çi)bız</i>
<i>baştamak(çi)siñar(-sızdar)</i>	<i>bilmek(çi)siñer (sizder)</i>
<i>baştaşmak(çi)</i>	<i>bilışmek(çi)</i>

*Al, bıyıl **okumakçı emes**.* “O, bu yıl okumak istemiyor.” (Ercilasun vd, 2006: 607).

I.2.14. Kırım-Tatar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.14.1. Emir Kipi

Eylemin yapılması gerektiğini emir şeklinde bildiren bu çekimde her kişi için ayrı bir emir eki vardır.

1. teklik kişi: **-AyIm, -yIm**

1. çokluk kişi: **-AyIk, -yIk**

2. teklik kişi: **-Ø**

2. çokluk kişi: **-ñ, -ñIz**

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

3. çokluk kişi: **-sInAr, -sUnAr**

alayım “alayım”

yüreyim “yürüyeyim”

al

yür

alsın

yürsin

alayık

yüreyik

alñız

yürüñiz

alsınlar

yürsünler

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIm** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. Ayrıca Kırım Türkçesinde 1. teklik kişi çekiminde, emir kipine getirilen **-çI** kuvvetlendirme eki anlamı kuvvetlendirir (Ercilasun vd, 2007: 855).

Bare şu mel'unnu nişanğa alıp keteyimçi. “Bari şu melunu nişana alıp gideyim.” (Ercilasun vd, 2006: 763).

2. Teklik Kişi Çekimi

Diğer birçok Türk lehçesinde olduğu gibi Kırım Türkçesinde de 2. kişi çekimi eksizdir.

Kelgen maşınaña otur da canıñ istegen tarafka ket. “Gelen arabaya otur ve canının istediği tarafa git.” (Ercilasun vd, 2007: 864).

Kırım Türkçesinde 2. kişi çekiminde emir kipine rica, yalvarma anlamı katmak için **-sAnA**, **-sA** eki kullanılır. Bu kullanım şekli daha çok halk edebîyatı ürünlerinde görülmektedir (Ercilasun vd, 2007: 855).

Aytsa, anan kaçan kelgen? “Söylesene annen ne zaman gelmiş.” (Ercilasun vd, 2007, 855).

Kırım Türkçesinde emir kipine getirilen **-çI** kuvvetlendirme eki 1. kişi çekiminde kullanıldığı gibi 2. kişi çekiminde de kullanılır.

Erkeklerimizge, bu işte de öziñni kösterçi. “Erkeklerimize bu işte de kendini göstere.” (Ercilasun vd, 2007: 855).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn**, **-sUn**; kalınlık incelik uyumuna uyar.

Özü neday istese olay etsin. “Kendi nasıl isterse öyle yapsın.” (Ercilasun vd, 2006, 763).

Ekün ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Sağlık olsun men böyle yapıp bakarım. “Sağlık olsun, ben böyle yapıp bakarım.” (Ercilasun vd, 2006: 763).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir.

Keliñiz tanış olayıq. “Haydi tanışalım.” (Ercilasun vd, 2007: 868).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekün ünlüsü düzdür.

Babaçığım keteyik mundan. “Babacığım gidelim buradan.” (Ercilasun vd, 2006: 763).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki **-ñ**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü kalınlık incelik uyumuna uyar, bütün eylemlerden sonra düzdür. **-ñIz** eki, nezaket ifadesi için kullanılır.

*Telegrammanı ister al ister **almañız**.* “Telgrafi ister alın ister almayın.” (Ercilasun vd, 2007: 865).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi emir ekleri olan **-sIn(-IAr)**, **-sUn(-IAr)**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. Ekin yapısındaki çokluk eki her zaman kullanılmaz (Ercilasun vd, 2006: 720).

*Egiz **olsunlar** canım, em oğlan em kız, bir vakıtta **doğsunlar**.* “İkiz olsunlar canım, hem oğlan hem kız, aynı zamanda doğsunlar.” (Ercilasun vd, 2007: 865).

I.2.14.2. İstek Kipi (İstek Meyli)

İstek çekimi ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Sadece tek kaynakta istek ekinin **-GAy** olduğu ve sadece birleşik kipli çekimlerde kullanıldığı belirtilmiştir (Ercilasun vd, 2006: 571).

I.2.15. Kumuk Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.15.1. Emir Kipi (Buyruk Bağış)

1. teklik kişi: **-AyIm, -yIm, -yUm**

2. teklik kişi: **-Ø, -gIn, -gUn, -gIr, -gUr**

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

başlayım “başlayayım”

başla (*başlağın/ başlağır*)

1. çokluk kişi: **-AyIk, -yIk, -yUk**

2. çokluk kişi: **-(ı)gIz, -(u)gUz**

3. çokluk kişi: **-sInIAr, -sUnIAr**

geteyim “gideyim”

get (*getgin/ getgir*)

<i>başlasın</i>	<i>getsin</i>
<i>başlayık</i>	<i>geteyik</i>
<i>başlağız</i>	<i>getigiz</i>
<i>başlasın(lar)</i>	<i>getsi(ler)</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIm** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. **-yIm** eki ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Seni de alıp geteyim, “Seni de alıp gideyim,

Buluttan üy eteyim. Buluttan ev edeyim.

Bulut üyüm bozulup Bulut evim bozulup

Tüşüp getsem neteyim? Düşüp gitsem ne edeyim?” (Ercilasun vd, 2007: 1003).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi genel itibariyle eksizdir. Bu çekimde kullanılan **-gIn, -gUn, -gIr, -gUr** ekleri kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. Bu ekler emirden ziyade alkış, kargış, dua, beddua ifadeleri için kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 727).

Har daim de yahşılık görüp yaşağın! “Her zaman güzellikler görüp yaşa!” (Ercilasun vd, 2006: 765).

Ösüp ösüp zalim bolğur, oğup oğup alim bolğur. “Büyü büyü kocaman ol, oku oku alim ol.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

Sokur bolğun. “Kör olasn.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

Üyüñ yığılmağır. “Evin yıkılmasın.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

Anaň ölgür. “Anan ölsün.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn, -sUn**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Bolsun issi günler, yawsun yañurlar “Olsun sıcak günler, yağsın yağmurlar,
Suw aksın awlaqdan, tolsun çuñurlar. Su aksın tarlalardan, dolsun çukurlar.”
(Ercilasun vd, 2006: 763).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. **-yIk** eki ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Gertileyok da getip sama qalmağanmı eken, bir qarayıq. “Gerçekten de gitti mi acaba bir bakalım.” (Ercilasun vd, 2007:1004).

-AyIk, -yIk, -yUk eklerine **-IAr** eki de eklenebilir: *turayıqlar* “kalkalım”, *yırlayıqlar* “şarkı söyleyelim”... gibi (Ercilasun vd, 2007: 989).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir ekleri olan **-(I)gIz, -(U)gUz** kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Nasıpli günler görügüz. “Mutlu günler görünüz.” (Ercilasun vd, 2006: 765).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi emir ekleri olan **-sIn(-IAr)**, **-sUn(-IAr)**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Çokluk eki her zaman kullanılmaz. Konuşma dilinde bu ekler **-sIIIAr** şeklinde telafuz edilir (Ercilasun vd, 2006: 729).

Kür yürekli bizin teñli ulanlar eninden soñ işin kıoyusun ör bulan. “Gür yürekli bizim yiğit oğlanlar, şimdiden sonra işini daha iyi yapım.” (Öztürk, 2008: 139).

I.2.15.2. İstek Kipi (Talek Bağış)

Kumuk Türkçesinde istek kipi için emir kipinin ekleri kullanılmaktadır. Emir eklerinin istek işlevinde kullanılması, emir çekimiyle birlikte kullanılan bir edatın yardımıyla olmaktadır. Kumuk Türkçesinde asıl istek eki **-GAy** ekidir ancak; bu ek basit çekimde değil, isteğin birleşik çekiminde kullanılmaktadır: *barğay edim* “gideydim”, *kelgey edim* “geleydim”... gibi (Ercilasun vd, 2007: 990).

I.2.16. Nogay Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.16.1. Emir Kipi (Buyruk Türkîmî)

Nogay Türkçesinde de emir kipi, 2. teklik kişi hariç eyleme her kişi için farklı ekler getirilerek yapılır. Bu ekler hem şekil hem de kişi bildiren eklerdir (Ergönenç Akbaba, 2009: 142).

1. teklik kişi: **-AyIm / yIm**

1. çokluk kişi: **-yIk/ AyIk**

2. teklik kişi: **-Ø**

2. çokluk kişi: **-(I)ñIz**

3. teklik kişi: **-sIn**

3. çokluk kişi: **-sInIAr**

bereyim “vereyim”

yazayım “yazayım”

karayım “bakayım”

ber/ beriñiz (nez.)

yaz/ yazıñiz (nez.)

kara/ karañiz

bersin

yazsın

karasın

<i>bereyik</i>	<i>yazayıķ</i>	<i>ķarayıķ</i>
<i>beriñiz</i>	<i>yaziñiz</i>	<i>ķarañiz</i>
<i>bersinler</i>	<i>yazsinlar</i>	<i>ķarasinlar</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIm**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIm** getirilir.

Maymillardi körgen bolsañ, endi kel, balam, men saĝa tel Őetenge ķapalĝan bilbil ķusti kõrgisteyim. “Maymunları gördüysen, Şimdi gel çocuĝum, ben sana tel kafese kapatılan bülbülü göstereyim.” (Ergönenç Akbaba, 2009: 144).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Oĝa tiygen bolsam kolsız kalayım. “Ona deĝdiysem kolsuz kalayım.” (Ercilasun vd, 2006: 766).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Zamansız ķara yerge ketkendi, ķara yerdñ koyninnan ķalay Őiĝarayım? “Zamansız kara yere gideni kara yerin koynundan nasıl çıkarayım?” (Ergönenç Akbaba, 2009: 144).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

KeÇ kalmay sıyurlardı sav. “Geç kalmadan inekleri saĝ.” (Ercilasun vd, 2006: 766).

2. teklik ve çokluk kişi çekiminde anlama nezaket katmak için **-Ő, -ŞI, -AÇ** ekleri eklenir. (Ercilasun vd, 2006: 730).

Ķala aytaŐñiz kim mennen uzak ķoltas atķan? “Haydi söylesenize, kim benden uzaĝa el taşı atmıŐ?” (Ergönenç Akbaba, 2009: 145).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-ŞI** getirilir.

Ƙondirši dep tileydi. “Yatırsana diye rica etti.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 145).

Ünlüyle biten eylemlerden sonra **-š** getirilir.

Sosi zatti berši. “Şu şeyi versene.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 145).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sIn**, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Bügün bizdi bulay kuyantқан bolsa, erten say ayıldı bæri halkımızdi ƙuyantsin. “Bugün bizi böyle sevindirmişse yarın bütün köyü, bütün halkımızı sevindirsin.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 143).

Ekin ünlüsü bütün eylemlerden sonra düzdür.

Kereksiz yel espesin./ Sağ bol yelden/ Başkadı de sen sağla,/ Bu ösiyet/ Esiñnen eş ketpesin. “Gereksiz yel esmesin. Dikkatli ol yelden başkasını da sen bekle, bu vasiyet akıldan hiç çıkmasın.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 144).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIk** getirilir.

Bos sözli bolmas üşin tek bir misal keltireyik. “Boş sözlü olmamak için tek bir misal getirelim.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 144).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. Bazen bu ekler **-yAk**, **-AyAk**, **-yAğIñIz**, **-AyAğIñIz** şeklinde değişip genişleyebilir. (Ergönerç Akbaba, 2009: 144)

Hozyaykemge kel awılğa ƙaytayak deymen. “Eşime, gel köye dönelim, diyorum.” (Ergönerç Akbaba, 2009: 145).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki olan **-ñIz**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü kalınlık incelik uyumuna uyar, bütün eylemlerden sonra düzdür.

Knigalardıñ baylıgınıñ bir tüyirin de yoymas üşin alğasamay oķıñız. “Kitapların zenginliğinin bir çeşidini de kaybetmemek için acele etmeden okuyunuz.” (Ergönenç Akbaba, 2009: 144).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi emir ekleri olan **-sIn(-IAr)**, **-sUn(-IAr)**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Çokluk eki her zaman kullanılmaz.

Onıñ yazğanın oķığanlar æelim, aķilli bolsınlar em æer dayim da bizim bebemiz Medeydiñ atin aytıp yürsinler. “Onun yazdığını okuyanlar alim, akıllı olsunlar ve her zaman da bizim kardeşimiz Medev’in adını söylesinler. (Akbaba, 2009: 144).

1.2.16.2. İstek Kipi (Tilek Türkîmî, Niyet Türkîmî)

Nogay Türkçesinde de asıl istek eki **-GAy** ekidir ancak; bu ek basit çekimde değil, isteğin birleşik çekiminde kullanılmaktadır: *bergey edim* “vereydim”, *oynagy edim* “oynayaydım”... gibi. Diğer istek çekimi ise **eylem+-GI+iyelik Eki + keledi** kalıbı ile yapılır (Ercilasun vd, 2007: 646).

algım keledi “almak istiyorum”

işlegim keldi “çalışmak istiyorum”

algıñ keledi

işlegiñ keldi

algısı keledi

işlegisi keldi

algımız keledi

işlegimiz keldi

algıñız keledi

işlegiñiz keldi

algıları keledi

işlegileri keldi

Yazlıkta toy yasağuları keledi. “İlkbaharda düğün yapmak istiyorlar.” (Ercilasun vd, 2007: 621).

I.2.17. Özbek Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.17.1. Emir Kipi (Buyruq Mayli)

Hareketi emir şeklinde ifade eden ve sadece şekil bildiren emir kipinde bütün kişi ekleri birbirinden farklıdır.

1. teklik kişi: -y, -äy, -(ä)yin	1. çokluk kişi: -äylik
2. teklik kişi: -Ø, -gin, -gil (nd.)	2. çokluk kişi: -ñ, -ñiz, -ñlär, -ñizlär
3. teklik kişi: -sin	3. çokluk kişi: -sinlär
<i>tiläyin</i> “dileyeyim”	<i>kütäyin</i> “bekleyeyim”
<i>tilä, tilägin</i>	<i>kütäyin</i>
<i>tiläsin</i>	<i>kütäyin</i>
<i>tiläylik</i>	<i>kütäyin</i>
<i>tiläñiz</i>	<i>kütäyin</i>
<i>tiläsinlär</i>	<i>kütäyin</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

Bu çekimde, ünlü ile biten eylemlerden sonra **-y, -yin** ekleri; ünsüz ile biten eylemlerden sonra **-äy, -äyin** getirilir.

Men señä därdimni äytäy. “Ben sana derdimi söyleyeyim.” (Öztürk, 1997: 191).

Arkaik olarak kullanılan **-(ä)yin**⁴⁵ ekine nadiren rastlanır (Ercilasun vd, 2007: 332).

⁴⁵ Bu çekimin emir fonksiyonunun yanında bir de istek fonksiyonu vardır. İstek fonksiyonu özellikle

1. kişi çekimlerinde veya üstün tutulan isteği yerine getirebilecek olan varlığa hitap edilirken ortaya çıkar (Öztürk, 1997: 194).

Ƙänätiñ bōlüyin, sen häm bōl Ƙänat “Kanadın olayım, sen de ol kanat.

Häm därdiñ bōlüyin, bōlgin häm därdim... “Hemderdin olayım, ol hemderdim.” (Kāmal, 1993: 95).

2. Teklik Kişi Çekimi

Bu çekim aslında eksiz yapılır. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Sen meniñ hālirmi sōr. “Sen benim halimi sor.” (Öztürk, 1997:191).

2. teklik çekimi için **-gin** ekiden de faydalanılır. Bu ek Özbek Türkçesinde uyum dışı kullanıldığı için ekin **-gim**, şekli yoktur; uyum dışı olarak her zaman **-gin** şekli vardır. 2. teklik kişi nezaket şekli, 2. çokluk kişi eki ile ifade edilir.

Bār endi öyiñgä dām ālgin “Var şimdi evine istirahat et

Yälängäç tūrmāgin kōçädä deysiz. Yalınca durma sokakta diyorsunuz.” (Öztürk, 1997: 191).

Nadiren kullanılan **-gil** eki için de aynı durum söz konusudur.

Tūşdä kördim dilbārimni, ey sāba, uyutmāgil. “Düşte gördüm dilberimi, ey saba yeli, uyandırma.” (Ercilasun vd, 2007: 332).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekimi ünlü uyumuna uymaksızın her zaman **-sin** eki ile yapılır.

Ämmā bundän keyin isrāfgärçilikkä yol goyilmāsin! “Fakat bundan sonra israfa meydan verilmesin.” (Coşkun, 2000: 148).

1. Çokluk Kişi Çekimi

Bu çekimde, ünlü ile biten eylemlerden sonra **-ylik**, ünsüz ile biten eylemlerden sonra **-äylik** getirilir. Her iki şekilde de ünlüler bütün eylemlerden sonra ince ve düzdür (Öztürk, 1997: 189).

Şähzâdä keç boldi, ruxsät bersälär ketüylük. “Şehzade geç oldu, izin verirlerse gidelim.”
(Coşkun, 2000: 148).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki olan **-ñ**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-ünlüsü** ile bağlanır. Yardımcı ünlü bütün eylemlerden sonra ince ve düzdür.

Özbeğim deb keñ cähañä ne üçün mädh etmäñ? “Özbek’im diye koca dünyada niçin övünmeyin?” (Coşkun, 2000: 153).

-ñ ekine getirilen çokluk eki **-ñlär**, her zaman tek şekillidir (Ercilasun vd, 2006: 714).

Ƙani turiñlär, vaqtidä kaçib Ƙaläylik, dedi. “Haydi kalkın, vaktiyle kaçalım, dedi.”
(Kahhar, 1966: 122).

Nezakat ifadesi için kullanılan **-ñiz** ve **-ñizlär** ekleri ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-ünlüsü** ile bağlanır. Yardımcı ünlü bütün eylemlerden sonra ince ve düzdür. Çokluk eki, her zaman tek şekillidir.

Ƙülmäñiz, ne bar señä deb Mir Älişer yanidä. “Gülmeyiniz, ne oluyor sana deyip Mir Alişir yanında.” (Vahidov, 1991: 3).

3. Çokluk Kişi Çekimi

Özbekçede 3. çokluk kişi çekimi 3. teklik kişi çekimi gibidir. Çokluk eki getirilmek istendiğinde **-lär** eki getirilir.

Adäm yubäriñ, Mirza, anäñiz häm kelsinlär. “Adam gönderin, Mirza, anneniz de gelsinler.” (Kadirov, 1981: 171).

I.2.17.2. İstek Kipi (İstāk Mäyli)

1. Tip İstek Kipi

Özbek Türkçesinde istek kipi genellikle ses uyumlarına uymaksızın **-gäy** eki ile yapılır. Nadiren de olsa **-ğay-**, **-käy** ekleri kullanılabilir. İstek kipinin 1. tipindeki Eski Türkçeden beri rastlanılan ve günümüz Özbek Türkçesinde pek işlekliliği olmayan **-GAy**, **-KAy** eklerine ancak edebî eserlerde rastlanır (Coşkun, 2000: 150).

yâzgäymän “yazmak istiyorum”

yâzgäysän/ yâzgäysiz (nz.)

yâzgäy

yâzgäymiz

yâzgäysiz/ yâzgäysizlär (nd.)

yâzgäylär

İstek çekiminin Özbek Türkçesinde arkaik bir şekil olduğu kabul edilmekte, edebî dilde çok az kullanıldığı belirtilmektedir. (Öztürk, 1997: 175)

Ähvalindän mengä bergäysän häbär. “Halinden bana haber veresin.” (Ercilasun vd, 2006: 584).

2. Tip İstek Kipi

İstek kipinin 2. tipi **-ğü** ekine iyelik eki getirilmesi ve **bär** veya **yok** kelimelerinin eklenmesiyle oluşturulur. (Coşkun, 2000: 151).

ber-gü-m bar “veresim var”

ber-gü-ñ bar

ber-gü-si bar

ber-gü-miz bar

ber-gü-ñiz bar

ber-gü-läri bar

Bir ärizä bergüm bär. “Bir dilekçe veresim var.” (Coşkun, 2000: 151).

I.2.18. Saha Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.18.1. Emir Kipi (Soruyar Kiep)

Saha Türkçesinde en karışık kiplerden birisi emir kipidir. İncelenen dil bilgisi kitaplarında emir kipi “şimdiki ve gelecek zaman emir kipi” olarak karşımıza çıkar. Şimdiki zaman emir şekli aynı zamanda istek ve rica da ifade eder. Emir kipinin 1. kişi çekimi her iki çekimde de benzerlik gösterir. 1. teklik kişi çekimlerinde ünlü ve ikiz ünlüyle biten eylemlerde *-u*, *-ii*, *-uu*, *-üü* şeklinde uzama görülür (Ercilasun vd, 2007: 1272).

I.2.18.1.1. Şimdiki Zaman Emir Kipi (Tuta Oñortoruu Forma)

Şimdiki zaman emir kipi; emir, teklif, istek, çağrı gibi ana işlevlerinin yanında bazen konuşan kişinin kendisine kahrettiğini ve bedduayı ifade eder (Ercilasun vd, 2007: 1273).

1. teklik kişi: -IIm, -UUm, -m	1. çokluk kişi: -IAh, -UAh, -h, -IAğİñ, -UAğİñ
2. teklik kişi: -Ø	2. çokluk kişi: -(I)ñ, -(U)ñ
3. teklik kişi: -tIn, -tUn	3. çokluk kişi: -tImAr, -tUmmAr
<i>siim</i> “yiyeyim”	<i>körüm</i> “göreyim”
<i>sie</i>	<i>kör</i>
<i>sietin</i>	<i>körtün</i>
<i>sieh/ sieğñ</i>	<i>körüeh/ körüegñ</i>
<i>sieñ</i>	<i>körüñ</i>
<i>sietinner</i>	<i>körtünner</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-m**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IIm, -UUm** getirilir. Ünlüyle biten eylemlerde taban ünlüsü daralır ve

uzar. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. (Ercilasun vd, 2006: 749)

Vasyanı ölürdüm. Min dağanı ölüüm. “Vasya’yı öldürdüm. Ben de öleyim. (Ercilasun vd, 2006: 769).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur.

Ağıyağtıktık lağsıy, elbeğtik oñor. “Az çene çal, çok çalış.” (Vasilyev vd, 1996: 71).

Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Manna kel, onno olor. “Buraya gel, oraya otur.” (Ercilasun vd, 2006: 769).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir çekimi **-tIn, -tUn** ile sağlanır.

Ağıs meñiehinneeđ ayan suola argistaastın! “Sekiz engelli yolculuğunun yolu yoldaşın olsun!” (Vasilyev vd, 1996: 87).

Ek, alınlık incelik uyumuna uyar.

Tataar tillaağ taba eppetin, uottaağ ģarađtaađ utarı körbötün! “Ağır dilli isabetli söylemesin, kem gözlü aleyhine görmesin.” (Vasilyev vd, 1996: 87).

Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Ağıs taña argistastın, toğus tañara doğordostun! “Sekiz Tanrı yoldaşın olsun, dokuz Tanrı dostun olsun!” (Vasilyev vd, 1996: 87).

Ek tonlu tonsuz uyumuna uymaz, bütün eylemlerden sonra ekin /i/’li şekli kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 749). Ancak bazı kaynaklarda /d/’li şekline de rastlanmıştır.

Tılñ biha sıtydın! “Dilin büsbütün çürüsün!” (Vasilyev vd, 1996: 93).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-h**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IAh**, **-UAh** getirilir. İkiz ünlü ile biten eylemlerde taban ünlüsü ile ek ünlüsü birleşmiştir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. **-IAh**, **-UAh** ekleri **-İñ** ekiyle pekiştirilebilmektedir. Birleşme sırasında *h*>*ğ* değişmesi olmuştur (Ercilasun vd, 2006: 750).

İti taaska baran oloruoh. “O taşa gidip oturalım.” (Ercilasun vd, 2006: 769).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki, olan **-ñ**, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I** ünlüsü ile bağlanır. Yardımcı ünlü, kalınlık incelik uyumuna uyar; düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Miehe iñnete uonna hारा sapta ağalıñ. “Bana birkaç iğne ve siyap iplik getirin.” (Ercilasun vd, 2007: 1282).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi emir ekleri olan **-tİnnAr**, **-tUnnAr**⁴⁶; kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Sir-haya iççite, uu-dalay iççite, oyuur-tia iççite, ayugin könnörön, suol ürdüğün namtatan, köstübetten durdalaan sırtınnardınnar! “Yer-kaya, su-deniz, orman-dağ ruhu günahını düzeltsin, yolun yükseğini alçaltsın, görünmezden korusun!” (Vasilyev vd, 1996: 89).

⁴⁶ Ek tonlu tonsuz uyumuna uymaz, bütün eylemlerden sonra ekin *t*'li şekli kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 769).

1.2.18.1.2. Gelecek Zaman Emir Kipi (Kelin Oñortoruu Forma)

Bu çekimin genel olarak 2. kişi çekimleri yaygın olarak kullanılmaktadır. 2. kişiye yönelik emir, çağrı, teklif, öğüt, dilek gibi işlevleri karşılar. Diğer kişi çekimlerine halk edebîyatı ürünlerinde rastlanmaktadır (Ercilasun vd, 2007: 1273).

1. teklik kişi: **-IAhtIbIn, -UAhtIbIn, -htIbIn**

2. teklik kişi: **-AAr, -OOr, -r**

3. teklik kişi: **-IAhtIn, -UAhtIn, -htIn**

1. çokluk kişi: **-IAhtIbIt, -UAhtIbIt, -htIbIt**

2. çokluk kişi: **-AArIn, -OOrUn, -rIn**

3. çokluk kişi: **-IAhtInnAr, -UAhtInnAr, -htInnAr**

bıhahtıbn “bakaym”

körüehtibim “göreyim”

bıhaar

köröör

bıhahtın

körüehtin

bıhahtıbt

körüehtıbt

bıhaarıñ

köröörüñ

bıhahtınnar

körüehtinner

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-htIbIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IAhtIbIn, -UAhtIbIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. Ayrıca bu çekimde şimdiki zaman emir kipi 1. teklik kişi ekleri de kullanılır (Ercilasun vd, 2006: 752).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekiminde, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AAr** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ek düz veya dar yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra düz, geniş yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlak ünlülüdür. Ünlü ile biten eylemlerden sonra ek **-r**'dir. Ekten önceki taban ünlüsü daralır (Ercilasun vd, 2006: 752).

Sarsın kiehe keleer. “Yarın gece gel.” (Ercilasun vd, 2006: 769).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekiminde, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IAhtIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlak ünlülüdür. Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-htIn** getirilir, bu ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

Kini kepsetmiehti! “O konuşmasın!” (Ercilasun vd, 2006: 769).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IAhtIbIt** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlak ünlülüdür. Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-htIbIt** getirilir, bu ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

İti taaska baran oloruoh. “O taşta gidip oturalım.” (Ercilasun vd, 2007: 1273).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekiminde, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AArIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz veya dar yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra geniş düz, 2. ünlüsü dar düzdür. Geniş yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra ilk ünlü geniş yuvarlak, 2. ünlü dar yuvarlaktır. Ünlü ile biten eylemlerden sonra ek **-rIn**'dir, bu ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

Emeeħsin tur, utuyama! Kel ahaa! Oğolor, emie ahaariñ. “Yaşlı kadın kalk, uyuma! Gel yemek ye! Çocuklar siz de yiyin.” (Ercilasun vd, 2007: 1273).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-IAħtInnAr** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ilk ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlak ünlülüdür. Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-ħtInnAr** getirilir, bu ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

BħumaħtInnar! “Bakmasınlar!” (Ercilasun vd, 2007: 1273).

1.2.18.2. İstek Kipi

İstek kipi Saha yazı dillerinde kullanılmaz (Ercilasun vd, 2006: 587).

1.2.19. Şor Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.19.1. Emir Kipi (Glagoldıñ Köñnülüğ Formazı)

Şor Türkçesinde emir çekimi tasarlanan hareketin emirle yapılmasına işaret eder.

1. teklik kişi: **-AyIn, -yIn**

2. teklik kişi: **-Ø**

3. teklik kişi: **-sIn, -zIn, -sUn, -zUn,**

1. çokluk kişi: **-Aañ, -Añ, -AñnAr**

2. çokluk kişi: **-aar, -laar**

3. çokluk kişi: **-sInnar, -zInnar, -sUnnar, -zUnnar**

parayın “gideyim”

keleyin “geleyim”

par

kel

parzın

kelzin

paraañ, parañ, parañnar

keleeñ, keleñ, keleñner

*paraar**kelaar**parzınnar**kelzinner*

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yIn**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AyIn** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Pir toğus künge aıñnap kuştap şığıp eneyin tep altın ustoldıñ arğazınañ tura pastı. “Dokuz gün boyunca avlanıp kuşlanmaya gideyim deyip altın masanın arkasından kalktı.” (Ergun, 2006: 154).

Ağızlarda ekin **-Ay** kısaltılmış şekilleri de kullanılır (Tannagaşeva, 1995: 139).

Çeri çurtuma nanıp körëy tedir. “Yerime yurduma döneyim demiş.” (Ergun, 2006: 162).

2. Teklik Kişi Çekimi

İkinci teklik kişi eki çekimsizdir. Ancak şart çekiminde kullanılan 2. teklik kişi **-zAñ, -sAñ** ekleri nazikçe emir ifade etmek üzere de kullanılabilir: *uksañ* dinle, *körzeñ* gör, *şıksañ* çık... gibi. (Tannagaşeva, 1995: 139)

Tag ajıra sür

“Dağ üzerinden sür

Sug keejere sür!

Su üzerinden sür

Karagızın kadaçı pool!

Geceleyin bekçi ol!

Kündüşküzün küze pool!

Gündüz gözetici ol!

Palamnı kaadarbodur!

Çocuğuma göz kulak ol!” (Çudoyakov, 2007: 173).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn, -sUn, -zIn, -zUn** kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır. Ayrıca tonlu tonsuz uyumu vardır (Tannagaşeva, 1995: 139).

Añnap şergeyge añ-kuşuñ kelsin! “Ağ kapana hayvan ve kuş gelsin!”

Ayna kirbezin emge “Kötü ruh eve girmesin.” (Çudoyakov, 2007: 173).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekimi **-Aañ, -Añ** ekleriyle veya bu eklerin çokluk eki almış şekli olan **-Añnar** ile yapılır. Üç kullanım da aynı eylemlerde kullanılabilir: *paraañ, parañ, parañnar* gidelim, *keleeñ, keleñ, keleñner* gelelim, *köreeñ, köreñ, köreñner* görelim... gibi (Tannagaşeva, 1995:139). Ekler, kalınlık incelik uyumuna uyar, bütün eylemlerden sonra düzdür.

Altın kan şık pere! “Altın kan çık bu tarafa!”

Er kürejin küreş salañ “Yiğitlerin güreşini güreşelim.” (Çudoyakov, 2007: 190).

2. Çokluk Kişi Çekimi

İkinci çokluk kişi çekiminde ünsüzle biten eylemler için **-aar**, ünlüyle biten eylemler için de **-laar** ekleri kullanılır.

Kır askırdıñ òrün kıra soğup kırban tartıp toy salar, tep, tór askırdıñ òrün tōza soğup toğrap kēl, toy salār, tep ak kan kıyğırdı. “Kırk aygırın kırsrağın kesip soyun, ziyafet hazırlayıp toy kılın, deyip, doru aygır kırsrağının hepsini soyup kesip toy salın diye Ak Kağan bağırdı.” (Ergun, 2006: 163).

Ancak, bu ekler ince ünlülü eylemlere eklendiğinde kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *kōraar* bakın, bakınız; *peraar* verin, veriniz; *turar* durun, durunuz; *iştelaar* çalışın, çalışınız... gibi (Tannagaşeva, 1995: 139).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekimi **-sInnar, -zInnar, -sUnnar, -zUnnar** ekleriyle yapılır. Eklerde kalınlık incelik ve tonlu tonsuz uyumu vardır. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Kökter öleñda kuşçaktar/ Kögleşpeendagı kaysınar/ Sagıjı çarık kijiler,/ Sarnaşpanda kaysınar. “Yeşil çayırlarda kuşçuklar, ötmelerse ne yapsınlar? Düşünceleri aydın insanlar, şarkı söylemezlerse ne yapsınlar?” (Çudoyakov, 2007: 176).

1.2.19.2. İstek Çekimi(Glagoldñ Inagçı Formazı, Inagçı Nakloneniye)

Şor Türkçesinde istek çekimi **-gAy** eki ile yapılmaktadır (Tannağaşeva, 1995:140). Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

nangayım (nangay-bım <nangay-mın)“döneyim”

nangayzing

nangay

nangaybıs

nangayzar/nangayzaar

nangaylar

1.2.20. Tatar Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.20.1. Emir Kipi (Büyırk Figıl', Büyırı Nakloneniyesi)

Tatar Türkçesinde emir çekimi, altı kişide de ayrı ve özel eklerle sağlanır. (Ercilasun vd, 2007: 718).

1. teklik kişi: **-ym, -Iym**

1. çokluk kişi: **-yk, -Iyk**

2. teklik kişi: **-Ø**

2. çokluk kişi: **-(I)gIz**

3. teklik kişi: **-sIn**

3. çokluk kişi: **-sIn(nAr)**

orıym “vurayım”

açıym “açayım”

küriym “göreyim”

or

aç

kür

<i>orsın</i>	<i>açsın</i>	<i>kürsən</i>
<i>orıyık</i>	<i>açıyık</i>	<i>küriyk</i>
<i>orıgız</i>	<i>açıgız</i>	<i>kürëğëz</i>
<i>orsınnar</i>	<i>açsınnar</i>	<i>kürsënner</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-ym**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Iym** getirilir.

Eytçë, niçëk saklıym min anı? “Söyle lütfen, nasıl koruyayım ben onu?” (Ercilasun vd, 2007: 719).

Eylem tabanında bulunan geniş ünlü birleşme sırasında daralır. **-Iym** eki, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Tëzlenëp gafuf sordı, singa söyliyım. “Diz çöküp af diledi, sana söyleyeyim.” (Ercilasun vd, 2007: 719).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi emir kipi için ek yoktur. Kip eki taşımayan eylem tabanı emir bildirir.

Ük üyiñä kayt, kunaklar kilgänçi çäy kuy, üstälni häzirlä. “Evine dön, misafirler gelinceye kadar çay koy, sofrayı hazırla.” (Ercilasun vd, 2006: 764).

2. kişi çekiminde ifadeye nezaket katmak için **-çı** yapısı kullanılır

Bağçı! “Bak lütfen!” (Ercilasun vd, 2007: 719).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sIn**, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü bütün eylemlerden sonra düzdür.

Ozun bulsın bëznëng tanışlık. “Uzun olsun bizim tanışıklığımız.” (Ercilasun vd, 2007: 719).

Yortuğızğa tınıçlık, mullık, hem mehebbet insin! “Hanenize huzur, bereket ve muhabbet insin!” (Ercilasun vd, 2007: 736).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yk**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Iyk** getirilir. Eylem tabanında bulunan geniş ünlü birleşme sırasında daralır. **-Iyk** eki, kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Uryk elë yeşel bolunnarnı. “Biçelim hele yeşil çayrları.” (Ercilasun vd, 2007: 719).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I-ünlüsü** ile bağlanır. Yardımcı ünlü kalınlık incelik uyumuna uyar, bütün eylemlerden sonra düzdür.

Sěžně Törkiyede yeşevçë tuğannarığız ismënden selamlarğa röhsat itëğëz. “Sizi Türkiyede yaşayan kardeşleriniz adına selamlamama izin veriniz.” (Ercilasun vd, 2007: 735).

Bu çekimde de 2. teklik kişi çekiminde olduğu gibi ifadeye nezaket katmak için **-cı** yapısı kullanılır.

Uylağızçı. “Düşünün lütfen.” (Ercilasun vd, 2007: 719).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir eki olan **-sInnAr**, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü bütün eylemlerden sonra düzdür.

Atlar yaman bulsa satıp kötİsİnnar. “Atlar kötü olsa satıp kurtulsunlar.”

I.2.20.2. İstek Kipi (Teläk Figıl', Teläk Nakloneniyeşe, Teläk Törläneşe)

1. Tip İstek Kipi

Diğer lehçelerde yaygın olarak kullanılan **-GAy** eki Tatar Türkçesinde sadece olumsuz eylem tabanları ile kullanılır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. (Ercilasun vd, 2006: 573).

<i>başlamagayım</i> “başlamayayım”	<i>ıçmägäyim</i> “ıçmeyeyim”
<i>başlamagayıñ</i>	<i>ıçmägäyiñ</i>
<i>başlamagayı</i>	<i>ıçmägäyi</i>
<i>başlamagayık</i>	<i>ıçmägäyık</i>
<i>başlamagayıgız</i>	<i>ıçmägäyigız</i>
<i>başlamagay(lar)</i>	<i>ıçmägäy(lär)</i>

Tawlar artınnan kara bulıt kilä, yañgır yawmagayı. “Dağların ardından kara bulutlar geliyor, (inşallah) yağmur yağmaz.” (Ercilasun vd, 2006: 584).

2. Tip İstek Kipi

Tatar Türkçesinde istek kipi için yaygın olarak **-mAqçI** yapısı kullanılır. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. “bul-” eyleminin şimdiki zaman şekliyle birlikte de kullanılır: *almakçı bulam, bilmäkçi bulam...* (Ercilasun vd, 2006: 599).

<i>yazmakçımın</i> “yazmak istiyorum”	<i>bilmäkçimin</i> “bilmek istiyorum”
<i>yazmakçısıñ</i>	<i>bilmäkçisiñ</i>
<i>yazmakçı</i>	<i>bilmäkçi</i>
<i>yazmakçıbiz</i>	<i>bilmäkçibiz</i>
<i>yazmakçısız</i>	<i>bilmäkçisiz</i>
<i>yazmakçılar</i>	<i>bilmäkçi(lär)</i>

Min sizgä bir ütiniç eytmäkçimin. “Ben size bir ricada bulunmak istiyorum.” (Ercilasun vd, 2006: 605).

3. Tip İstek Kipi

Bu tip istek kipinde **-AsI/-ysI+ iyelik eki +kil-** yapısı kullanılır. Bu çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-ysI**, ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AsI** getirilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. **-ysI** ekinden önceki taban ünlüsü daralır. “kil-” yardımcı eylemi şimdiki zaman kipinde çekime girer (Ercilasun vd, 2006: 629).

açasım kile “açmak istiyorum”

biläsim kilä “bilmek istiyorum”

açasıñ kile

biläsiñ kilä

açası kile

biläsi kilä

açasıbiz kile

biläsibiz kilä

açasıgız kile

biläsigiz kilä

açasıları kile

biläsi(läri) kilä

Aşysım da içäsim dä, yukltyśım da kilä. “Yemek de, içmek de, uyumak da istiyorum.” (Ercilasun vd, 2006: 635).

1.2.21. Tuva Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.21.1. Emir Kipi (Tu'jaal Nakloneniyezi/ Dujaal Nakloneniyezi)

1. teklik kişi: **-Ayn, -(I)yn, -(U)yn**

2. teklik kişi: **-Ø**

3. teklik kişi: **-sIn, sUn, -zIn, -zUn**

1. çokluk kişi: **-AAIIñAr, -IIIñAr, -UUIUñAr, -AIIñAr, -IIIñAr, -UIUñAr, -AAI(I), -III(I), -UUI(U)**

2. çokluk kişi: **-(I)ñAr, -(U)ñAr**

3. çokluk kişi: **-sIn(nAr), sUn(nAr), -zIn(nAr), -zUn(nAr)**

alıyn “alayım” *sadayn* “satayım”

al *sat*

azlın *satsın*

alulu/alul (iki kişi için) *sadaalı/sadaal* (iki kişi için)

alungar *sadaahngar*

alıngar *sadıngar*

azlın(nar) *satsın(nar)*

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-yn** getirilir. Ek ünlüsü ile kaynaşan taban ünlüsü uzar. Ünsüzle biten eylemlerden sonra **-Ayn** getirilir.

Ogluñnu daa dirgizip bereyn, kenniñni daa çorudup bereyn. “Oğlunu da dirilteyim, gelinini de göndereyim.” (Ergun, Aça, 2004: 218).

Ünlü ile biten eylemlerde, birleşme sırasında ünlü uzaması meydana gelir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar (Ercilasun vd, 2006: 747).

Çırık hün bo, çerle daldaravayn sögleeyn. “Aydınlık gün bu, hiç çekinmeden söyleyeyim.” (Sarig-ool, 1988: 96)

Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz geniş ya da düz dar, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Dolbanmaaning ava-açazınga çede bergeş, kezeede-le malıngar maldap, taraangar tarıp silerni bar-la şaam bile azırap çoruuyın. “Dolbanmaa’nın anne-babasına vararak, biraz da olsa malınıza bakıp ekininizi ekip sizleri bütün gücümle besleyeyim.” (Sarig-ool, 1988: 96).

2. Teklik Kişi Çekimi

Diğer pek çok lehçede olduğu gibi, 2. teklik kişi çekimleri eksizdir.

Sen oğlum bürülerning izi bile seğırtip kel. “Sen oğlum kurtların izinden seğırtip gel.” (Kudajı, 1994: 11).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn, -sUn, -zIn, -zUn**; kalınlık incelik uyumuna uyar. Bu çekimde tonluluk-tonsuzluk ve düzlük- yuvarlaklık uyumları vardır. (Ercilasun vd, 2006: 747).

İrivezin, çidivazın deş, kiji söögü-bile hıralaap turup kılğan ezer çüve. “Çürümesin, kokmasın diye kişi kemiğiyle sarılıp yapılan eyerdir.” (Ergun, Aça, 2004: 219).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk kişi çekiminde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-IIñAr, -IUñAr** ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AAIIñAr, -IIIIñAr, -UUUIñAr, -AIIñAr, -IIIñAr, -UIUñAr** getirilir.

Kadı çorup köreeliñer! deen. “Birlikte gidiverelim, demiş. (Ergun, Aça, 2004: 233).

Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür. **-IIñAr, -IUñAr** eklerinden önceki taban ünlüsü uzar. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra -son ünlüsü dışında- yuvarlaktır. Son ünlü bütün eylemlerden sonra geniş düzdür (Ercilasun vd, 2006: 748).

Ujup albas kuşkaş-tır, ooldar barıp tudup alılñaar. “Uçamaz kuşçağızdır kuşlar, gidip tutalım.” (Kudajı, 1994: 16).

Tuva Türkçesinde “sen ve ben” anlamına gelen “ikilik” çekimi vardır. Bu çekimin ekleri şunlardır: **-AAII, -IIII, -UUUI, -AAI, -III, -UUI, -AII, -III, -UIU, -AI, -II, -UI.**

Kadı çorup oluraalı. “Birlikte gidelim.” (Ergun, Aça, 2004: 267).

Bu kullanım emir, istek ya da öneri ifade eder. (Ercilasun vd, 2007: 1195) Bu çekimde ünlüyle biten eylemlerden sonra **-II, -IU**; ünsüzle biten eylemlerden sonra **-AAII, -IIII, -UUIU, -AAI, -III, -UUI, -AII, -III, -UIU, -AI, -II, -UI** getirilir.

Edivis izizin, çarjip çügürjüp alul⁴⁷. “Etimiz kızsın, yarışıp koşturalım.” (Ergun, Aça, 2004: 252).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar. Düz ünlülü eylemlerden sonra düz geniş ya da düz dar, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra ekin yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılır. Ekin son ünlüsü bazen düşebilir. İkili çokluk bildiren bu ek, konuşanın dinleyene teklif ve isteğini anlatırken kullanır. (Ercilasun vd, 2006: 748)

Am erten iyilee maar çoruulu olgum, dep-tir. “Sabahtan ikimiz oraya gidelim oğlum, demiş.” (Ergun, Aça, 2004: 218).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi emir eki, ünlüyle biten eylemlere doğrudan, ünsüzle biten eylemlere **-I, -U-** ünlüsü ile bağlanır.

Uluğ beñer tuduñar. “Ulu kısırağınızı tutun.” (Ergun, Aça, 2004: 218).

-(I)ñAr, -(U)ñAr ekleri kalınlık incelik uyumuna uyar.

Ol attı meñee tudup beriñer. “O atı tutup bana getirin.” (Ergun, Aça, 2004: 225).

Yardımcı ünlü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

Üş honuktan erttirbeyn, dalay deg aragadan, tañdı deg etten, çup keliñer! “Üç güne bırakmadan deniz gibi rakıdan dağ gibi etten toplayıp getirin! (Ergun, Aça, 2004: 222).

⁴⁷ Aynı metinde “*Edivis izidip aluli*” şekli de vardır. (Ergun, Aça, 2004: 284)

3. Çokluk Kişi Çekimi

Bu çekim, 3. teklik çekimiyle aynıdır; sadece bazen çokluk eki alır. Genelde teklik çekimi kullanılır. **-sIn(nAr), sUn(nAr), -zIn(nAr), -zUn(nAr)** ekleri kalınlık incelik ve tonlu tonsuz uyumu gösterir.

*Soñgu açi-üedekodan ereer ittar **bolzun**.* “Öteki hayatlarında ürüyüp sürü giden itler olsun.” (Ergun, Aça, 2004: 283).

I.2.21.2. İstek Kipi (Çöpşeerel Nakloneniyezinge Tüüşkek)

İstek çekimi için **-gAy, -kAy, -Ay** ekleri kullanılır. Kalınlık-incelik, tonluluk-tonsuzluk uyumu gözetilir. Ünlülerden sonra ekin ilk ünsüzü düştüğünden kalınlık-incelik uyumuna göre **-Ay** kullanılır. (Ercilasun vd, 2007: 1196)

<i>algay men</i> “alayım”	<i>baştaay men</i> “yöneteyim”
<i>algay sen</i>	<i>baştaay sen</i>
<i>algay</i>	<i>baştaay</i>
<i>algay bis</i>	<i>baştaay bis</i>
<i>algay siler</i>	<i>baştaay siler</i>
<i>algay(lar)</i>	<i>baştaay(lar)</i>

*Baştay brigadirlerivisti öğlep-baştap alu, oon sonda ulam handır **çugaalaşkay bis**.* “Önce yöneticilerimizi yerleştirelim, ondan sonra daha geniş konuşalım.” (Ercilasun vd, 2007: 1197).

I.2.22. Türkmen Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

I.2.22.1. Emir Kipi (İşliging Buyruk Forması)

Türkmencede her kişi için ayrı bir ek bulunmaktadır (Kara, 2001: 50).

1. teklik kişi: - AyIn	1. çokluk kişi: - Allıñ, -All
2. teklik kişi: - Ø, -ğIn, -ğUn	2. çokluk kişi: - ñ, -In, -Uñ
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	3. çokluk kişi: - sInlAr, -sUnlAr

<i>alayın</i> “alayım”	<i>göreyin</i> “göreyim”	<i>islääyin</i> “isteyeyim”
<i>al/ algın</i>	<i>gör/ görgün</i>	<i>isle/isleğin</i>
<i>alsın</i>	<i>görsün</i>	<i>islesin</i>
<i>alaluñ/ alalı</i>	<i>görelüñ/görelü</i>	<i>isläälüñ/ islälü</i>
<i>alın</i>	<i>görün</i>	<i>islään</i>
<i>alsınlar</i>	<i>görsünler</i>	<i>islesinler</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

1. teklik kişi eki -**AyIn**'dir. Ünlüyle biten eylemlere 1. teklik kişi emir eki getirildiğinde ünlü uzaması meydana gelmektedir.

Men neneñsi aaglamaayın? “Ben Nasıl ağlamayayım?” (Kara, 2001:79).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

Ba:llım, men sanga kempt bereyin. “Çocuğum, ben sana şeker vereyim.” (Kargı Ölmez, 2003: 145).

2. Teklik Kişi Çekimi

2. teklik kişi çekimi genel olarak eksizdir.

Hanı onda sen yañkı övretcek diyen üç aklıñı ayt. “Haydi o zaman, demin öğreteceğim dediğin üç akli öğret.” (Ercilasun vd, 2007: 285).

Bu çekim **-ğIn, -ğUn** ekleri ile de yapılır. Teklik 2. kişi *al/ ağlun, bil/ bilğin* şeklinde ikili kullanıma sahiptir.

*Aasuda yaaşayın diyseñ, öözüñi işleriñ gidişine **uyğunlaşdırğın**.* “Huzurlu yaşamak istiyorsan, kendini işlerin gidişine uydur.” (Kara, 2001: 100).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

*Bokurdağınıñ gulu bolan aadama garaanıñda, alınıp satılıyaan gulu haas azaat **görgün**.*

“Boğazının kölesi olan adama göre, alınıp satılan köleyi daha hür say.” (Kara, 2001: 100).

Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

*Doostlarıñ aaz bolmağını islemeseñ, gövñüñde kiine **saklamağın**.* “İncitilmek istemiyorsan, kendine reva görmediğın şeyi başkasına da reva görme.” (Kara, 2001: 100).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi emir ekleri olan **-sIn, -sUn**'dur.

*Kanal gumı boyun edip **geçsin**, çöli **suvarsın!*** “Kanal kumu dolanıp geçsin, çölü sulasın!” (Kara, 2001: 86).

Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

*Yuv gülleri **ülpüldeşsin**, çaar tarapa atır **saçsın**.* “Yıka çiçekleri parıldasın, dört bir yana güzel koku yaysın.” (Kara, 2001: 84).

Ekin ünlüsü düz ünlülü eylemlerden sonra düz, yuvarlak ünlülü eylemlerden sonra yuvarlaktır.

*Onsoñ, yeri goşa yumruk yaalı gızıl meniñ niiremde **bolsun?** Ol meniñ içime nädip **sığsın?*** (Kara, 2001: 82).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk çekiminde **-AIIñ, -AII** kullanılır. Ünlüyle biten eylemlere çokluk 1. kişi emir ekleri getirildiğinde ünlü uzaması meydana gelir.

Mööceğiñ bize hoosaar bolcağı çını bolsa, geliñ doostlaşalıñ. “Kurdun bize yakınlık göstereceği doğruysa gelin dost olalım.” (Kara, 2001: 116).

Ek kalınlık incelik uyumuna uyar.

Hanı göreliñ, onu tamdıra hem salıp saklaap görüñ. “Haydi bakalım, onu bir de tandıra koyup da gözlemleyin.” (Kara, 2001: 120).

Bu çekimde *gideliñ, okaalıñ, yazalıñ* şekli ikiden fazla kişi için kullanılır; ancak *gideli, okaalı, yazalı* şekli iki kişiyi ifade eder.

Ey gurbaağa, gel ikiimiz doost bolalı, diyiptir. “Ey kurbağa, gel ikimiz dost olalım, demiş.” (Ercilasun vd, 2007: 286).

2. Çokluk Kişi Çekimi

Türkmen Türkçesinde 2. çokluk kişi ekleri **-ñ, -Iñ, -Uñ** olarak gösterilmiştir.

Ol-aa atıñ sesi dääl, sizem oña diñ salıñ. “At sesi değilmiş duyulan, siz de ona kulak verin.” (Kara, 2001: 82).

Ünlü ile biten eylemlerden sonra **-ñ** kullanılmıştır.

2. çokluk kişi emir eki, hem kalınlık incelik hem de düzlük yuvarlaklık uyumlarına da uymuştur.

Taaluplar, siz cedelleşip azara gaalıp yöörmääñ. “Öğrenciler, siz tartışarak huzursuz olup durmayın.” (Ercilasun vd, 2007: 283).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3. çokluk kişi çekiminde kural 3. teklik kişi eklerine **-IAr** ekinin eklenmesidir. **-sInIAr**, **-sUnIAr** ekleri kalınlık incelik uyumuna uyar. Bütün eylemlerden sonra ekin ünlüsü düzdür.

Guşlara, güllere değmeli dääldiđini diñe Alça dääI, eysem beyleki kemaan atyaan garağool oğlanlar hem bilip goysunlar. “Kuşlara, çiçeklere dokunmamak gerektiğini yalnız Alça değil, sapan atmakta olan diğer yaramaz çocuklar da bilsinler. (Kara, 2001: 114).

I.2.22.2. İstek Kipi (İişliging Arzuv Forması)

1. Tip İstek Kipi

Türkmen Türkçesinde istek kipi eki **-Ay**, **-gAy**'dir⁴⁸.

<i>barayın</i> “gideyim”	<i>geleyin</i> “geleyim”
<i>baraysıñ</i>	<i>geleysiñ</i>
<i>baray/ bargay</i>	<i>geley/ gelgey</i>
<i>baralın/ baraylın</i>	<i>gelelin/geleylin</i>
<i>baraysıñız/ bargaysıñız</i>	<i>geleysiñiz</i>
<i>baraylar/ bargaylar</i>	<i>geleyler</i>

2. Tip İstek Kipi

Emir çekiminin 1. ve 3. kişi çekimleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi istek ifadesi de taşır. Bunun dışında isteği ifade eden ve **-mAkçI** ekiyle kurulan bir başka yapı daha vardır. Bu yapının çekiminde kişi ekleri değil, kişi zamirleri kullanılır (Ercilasun vd, 2007: 272).

⁴⁸ Oskar Hanser, Mehmet Kara istek kipine değinmemiştir (Kargı Ölmez, 2003; Kara, 2001).

<i>men gülmekçi</i> “gülmek istiyorum”	<i>men okamakçı</i> “okumak istiyorum”
<i>sen gülmekçi</i>	<i>sen okamakçı</i>
<i>ol gülmekçi</i>	<i>ol okamakçı</i>
<i>biz gülmekçi</i>	<i>biz okamakçı</i>
<i>siz gülmekçi</i>	<i>siz okamakçı</i>
<i>olar gülmekçi</i>	<i>olar okamakçı</i>

1.2.23. Yeni Uygur Türkçesinde Emir ve İstek Kipi

1.2.23.1. Emir Kipi (Buyruk -Tälöp Mäyli)

Emir çekimi için kullanılan ekler diğer eylem çekimlerinde kullanılan eklerden farklıdır. Tarihî ve çağdaş bütün Türk dillerinde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de emir çekimi, her kişide ayrı bir ek ile yapılır. (Ercilasun vd, 2007: 398).

1. teklik kişi: -y, -Ay	1. çokluk kişi: -yli,-Ayli,-Ayluk, -ili
2. teklik kişi: -Ø, -GIn, -GII	2. çokluk kişi: -ñ, -ñlAr, -ñlzlAr, -sIIA
3. teklik kişi: -sun	3. çokluk kişi: -sun -şsun
<i>yazay</i> “yazayım”	<i>ışläy</i> “çalışayım”
<i>yaz/ yazgın/ yazğil</i>	<i>ışlä/ ışligin/ ışligil</i>
<i>yazsun</i>	<i>ışlisun</i>
<i>yazayli</i>	<i>ışläyli</i>
<i>yezinglar/ yeziş/ yezişsila</i>	<i>ışläñlär/ ışläş/ ışläşlila</i>
<i>yazsun/ yezişsun</i>	<i>ışlisun/ ışläşsun</i>

1. Teklik Kişi Çekimi

Ünlü ile biten eylemlere **-y**, ünsüz ile biten eylemlere **-Ay** eki getirilir. Ek kalmılık incelik uyumuna uyar.

Aklay déseng bergen sütümni “Helal ettireyim dersin verdiğim sütümü.” (Éliyop, 1989: 36).⁴⁹

2. Teklik Kişi Çekimi

Aslında eksiz olarak yapılır. Bu çekim için **-GIn** ve **-GII** eklerinden de faydalanılır. 2. teklik kişi nezaket şekli, 2. çokluk kişi ekleriyle ifade edilir. Uygur Türkçesinde ayrıca **-sIIA** ekinden de faydalanılır (Tömür, 1987: 297).

Añla, balam, nesihdimni “Anla, balam, nasihatimi.” (Éliyop, 1989: 36).

*Koygina*⁵⁰ *saki manga Gülgün şarab* “Koy, saki bana gül renkli şarap.” (Éliyop, 1989: 59).

3. Teklik Kişi Çekimi

3. teklik kişi çekimi ünlü uyumuna uymaksızın her zaman **-sun** ekiyle yapılır.

Min cenim bolsun täsadduq bir qarashiŋa seniñ. “Bin canım olsun sadaka bir bakışına senin.” (Çengel, 2000: 478).

1. Çokluk Kişi Çekimi

1. çokluk çekimi **-yli**, **-Ayli**, **-Ayluq**, **-ili** ekleri ile yapılır (Öztürk, 1997: 189).

Ünsüzle biten eylemlerden sonra genelde **-Ayli** şekli tercih edilir. Ek, kalınlık incelik uyumuna uyar.

Milliy qarzimizni ada kiliş üçün milliy rähbärlirimiz ätrafidä toflinip turup birimiz hämmimizni vä hammimiz birimizni himayä qılıp iş birligi bilän alğa basayli! “Milli borcumuzu eda etmek için milli rehberlerimiz etrafında toplanıp birimiz hepimizi ve hepimiz birimizi koruyup işbirliğiyle ilerleyelim.” (Ercilasun vd, 2007: 419).

2. Çokluk Kişi Çekimi

2. çokluk kişi çekimi **-ñ**, **-ñlar** ekleri ile yapılır.

⁴⁹ Rıdvan Öztürk Uygurca metni Türkiye Türkçesine çevirirken *aklay* eylemini “helal ettireyim” şeklinde çevirmiştir. Bu da lehçe çalışan birçok bilim insanının “-ayım /-eyim” ekinin istek çekiminde değil emir çekiminde olduğunu düşündüklerini göstermektedir (Öztürk, 1997: 191).

⁵⁰ Çekimden sonra kullanılan **-A** eki, çekime rica anlamı katmaktadır: *bilgina* “bil lütfen” gibi (Ercilasun vd, 2007: 398).

Uniñğa mändin salam eytiñ! “Ona benden selam söyleyin.” (Ercilasun vd, 2007: 415).

Yardımcı ünlü, kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumuna uyar.

Kenı yigitlär mäydangä çüşüñlär. “Haydi gençler, meydana çıkın.” (Ercilasun vd, 2007: 421).

Nezakət ifadesi için **-ñlAr** şekli kullanılmaktadır.

Äfändilär! Bu millätgä biraz eçiñizlär. “Efendiler! Bu millete biraz acıyınız.” (Ercilasun vd, 2007: 419).

3. Çokluk Kişi Çekimi

3.teklik kişi çekimi, 3 teklik kişi çekimi gibidir. Çokluk eki getirilmek istendiğinde genellikle **-ş** eki tercih edilir.

I.2.23.2. İstek kipi (Arzu-Tiläk Mäyli, Halaş Mäyli)

1. Tip İstek Kipi

İstek çekimi Uygur Türkçesinde ses uyumlarına uygun olarak **-ĠAy, -KAy** eki ile yapılır. Bu çekim için zamir kökenli kişi ekleri kullanılır (Ercilasun vd, 2007: 394).

Çokluk 2. kişi çekiminde kişi eki olarak **-siler (<sizler)** eki benimsenmiştir. İstek çekimi arkaik bir şekil olarak kabul edilmekte, edebî dilde çok az kullanıldığı belirtilmektedir (Öztürk, 1997: 175).

yazğaymen “yazayım”

körgäymän “göreyim”

yazğaysen (nz. yazğaysız)

körgäysän (nz. körgäysiz)

yazğay

körgäy

yazğaymiz

körgäymiz

yazğaysiler

körgäysilär

yazğay/ yazğaylar

körgäy/ körgäylär

*İ burader, davamlıq, bu miñni küçüingning bariçe ong terepke **tolğığaysen**, dédi.* “ Ey birader, bu kolu var gücünle sağ tarafa çevireceksin, dedi.” (Öztürk, 1997: 177).

2. Tip İstek Kipi

2. tip istek çekiminde **-mAqçi** yapısı kullanılır. Ekin ilk hece ünlüsü kalınlık ve incelik uyumuna uyarken ikinci hece ünlüsü her zaman ince ve düzdür. Zamir kökenli kişi ekleri ile çekime girer (Ercilasun vd, 2007: 395).

<i>kütmäkçimän</i> “beklemek istiyorum”	<i>almaqçimän</i> “almak istiyorum”
<i>kütmäkçisän</i>	<i>almaqçisän</i>
<i>kütmäkçi</i>	<i>almaqçi</i>
<i>kütmäkçimiz</i>	<i>almaqçimiz</i>
<i>kütmäkçisilär</i>	<i>almaqçisilär</i>
<i>kütmäkçi/ kütüşmäkçi</i>	<i>almaqçi/ alışmakçi</i>

3. Tip İstek Kipi

Yeni Uygur Türkçesinde 3. tip istek çekiminde **-gu (-gü, -ku/- kü)** otaç eki üzerine iyelik eki getirilir. Ardından **bar** “var” ya da **yok** “yok” sözcüklerinden biri gelir; ya da **kel-** “gelmek” eylem çekimi getirilir. Ancak eylem hep 3. teklik kişi çekimi iledir (Bozkurt, 2005: 574).

<i>yazgum bar</i> “yazasım var”	<i>işligüm kel-</i> “çalışasım var”
<i>yazgung bar</i>	<i>işligüng kel-</i>
<i>yazgusi bar</i>	<i>işligüsi kel-</i>
<i>yazgumuz bar</i>	<i>işligümüz kel-</i>
<i>yazgu-nqlar bar</i>	<i>işligünglar kel-</i>
<i>yazgusi bar</i>	<i>işligüsi kel-</i>

Değerlendirme

Çağdaş Türk lehçelerine bakıldığında emir kipinin bütün çekimlerinin her bir lehçede var olduğu görülmektedir. Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Karaçay- Malkar Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Şor Türkçesi, Tuva Türkçesi gibi lehçelerde tonlu tonsuz uyumu gözetildiği için emir ekleri bir hayli zengindir. Bu eklerin tamamı da işlek bir biçimde kullanılmaktadır. Lehçelerin gerek kendi orijinal dillerinde gerekse Rusça yazılmış gramer kitaplarında emir eklerine ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Ayrıca bu lehçeleri çalışan Türkiye Türkçesi gramer yazarları da lehçelerle ilgili yazdıkları gramer kitaplarında emir çekimlerinin her birini ayrı ayrı vermiştir. İstek çekimine bakıldığında Türkiye Türkçesinden farklı olarak Başkurt, Çuvaş, Karakalpak, Karay, Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Türkmen, Yeni Uygur Türkçesinde istek kipinin birden fazla çekimine yer verilmiş; bu çekimler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 5: Çağdaş Türk Lehçelerinde Emir Kipi

Lehçeler	1. teklik kişi	2. teklik kişi	3. teklik kişi	1. çokluk kişi	2. çokluk kişi	3. çokluk kişi
Altay Türkçesi	AyIn, -OyIn, -yIn	Ø, -sAñ, -sOñ, -zAñ, -zOñ,-gIn, -kIn, -(I)gAr, -(I)gOr	-sIn, -zIn	-AlIk(tAr), -OlIk(tOr) -ylIk(tAr), -AlI, -OIl, -yIl	-ıgAr, -gAr, -gOr	-sIn(dAr), -zIn(dAr)
Azerbaycan Türkçesi	-Im, -Um	-Ø	-sIn, -sUn	-AG	-In(-Iz), -Un(Uz)	-sIn(lAr), -sUn(lAr)
Başkurt Türkçesi	-yIm/ -AyIm	-Ø	-hIn, -hUn	-ylk , -Aylk	-(I)glz, -(U)gUz	-hIndAr, -hIndAr
Çuvaş Türkçesi	-m, -Am	-Ø	-tİr	-r, -Ar	-(İ)r	-ççİr
Gagavuz Türkçesi	-AyIm, -yIm	-Ø	-sIn, -sUn	-AlIm, -Ilm	-In(-Iz), -Un(Uz)	-sInnAr, -sUnnAr
Hakas Türkçesi	-m, -im	-Ø	-sIn, -zIn	-bIs, -i bIs, -AñAr (-Añ)	-ñAr, -İñAr	-sIn(nAr), -zIn(nAr)
Halaç Türkçesi	-dUm, -dAm	-Ø, -i, -GIl (nd.)	-tA	-dUK, -dAK	-dUñ, -dUñIz	-tAlAr

Horasan Türkçesi	-Im, -Um	-Ø	-sIn	<i>Bilgi yok</i>	-İñ	-sİlAn
Karaçay-Malkar Türkçesi	-yIm, -yUm, -AyIm	-Ø, -ğIn, -ğUn, -hIn, -hUn -sIn,	-sUn	-yIk, -yUk, -AyIk	-(D)gIz, -(U)gUz	-sInIA, -sUnIA
Karakalpak Türkçesi	-yIn, -AyIn	-Ø, -gIr, -gIn, -gIl	-sIn	-yIk, -AyIk	-ñ, -İñ(-IAr), -ñız(-IAr)	-sIn
Karay Türkçesi	-Im, -m	-Ø	-sIn	-yIk, -AyIk	-ñ, -İñ(-IAr), -ñız(-IAr)	-sIn
Kazak Türkçesi	-AyIn, -yIn	-Ø	-sIn	-AyIk, -yIk	-(I)ñdAr, -(I)ñzdAr	-sIn
Kırgız Türkçesi	-AyIn, -OyUn, -yIn, -yUn	-Ø, -gIn, -gUn, -kIn, -kUn	-sIn, -sUn	-AIk, -OIUk, -AI, -OIU, -yIU, -yIk, -yIUk	-gIIA, -gUIA, -kIIA, -kula, -kölö, -ñIzdar, -ñUzdar, -ñüzdör	-ş-sIn, -ş-sUn
Kırım-Tatar Türkçesi	-AyIm, -yIm	-Ø	-sIn, -sUn	-AyIk, -yIk	-ñ, -ñIz	-sInIAr, -sUnIAr
Kumuk Türkçesi	-AyIm, -yIm, -yUm	-Ø	-gIn, -gUn, -gIr, -gUr -sIn, -sUn	-AyIk, -yIk, -yUk	-(t)gIz, -(u)gUz	-sInIAr, -sUnIAr
Nogay Türkçesi	-AyIm, -yIm	-Ø	-sIn	-yIk, -AyIk	-(I)ñIz	-sInIAr
Özbek Türkçesi	-y, -äy, -(ä)yin	-Ø, -gin, -gil (nd.)	-sin	-äylik	-ñ, -ñız, -ñIlar, -ñızIar	-sinIar
Saha Türkçesi 1. Tip	-IIm, -UUm, -m	-Ø	-tIn, -tUn	-IAh, -UAh, -h, -IAğIñ, -UAğIñ	-(I)ñ, -(U)ñ	-tInnAr, -tUnnAr
Saha Türkçesi 2. Tip	-IAhtIbIn, -UAhtIbIn, -htIbIn	-AAr, -OOr, -r	-IAhtIn, -UAhtIn, -htIn	-IAhtIbIt, -UAhtIbIt, -htIbIt	-AArIn, -OOrUn, -rIn	-IAhtInnAr, -UAhtInnAr, -htInnAr
Şor Türkçesi	-AyIn, -yIn	-Ø	-sIn, -zIn, -sUn, -zUn,	-Aañ, -Añ, -AñnAr	-aar, -laar	-sInnar, -zInnAr, -sUnnar, -zUnnAr
Tatar Türkçesi	-ym, -lym	-Ø	-sIn	-yk, -lyk	-(D)gIz	-sIn(nAr)
Tuva Türkçesi	-Ayn, -(D)yn, -(U)yn	-Ø	-sIn, sUn, -zIn, -zUn	-AAlInAr, -IIIInAr, -UIUñAr, -AIIInAr, -IIInAr, -UIUñAr, -AAI(I), -III(I), -UI(U)	-(I)ñAr, -(U)ñAr	-sIn(nAr), -sUn(nAr), -zIn(nAr), -zUn(nAr)
Türkmen	-AyIn	-Ø, -ğIn,	-sIn, -sUn	-AIIIn, -AII	-ñ, -İñ, -Uñ	-sInIAr,

Türkçesi		-ğUn				-sUnlAr
Yeni Uygur Türkçesi	-y, -Ay	-Ø, -Gln, -Gll	-sun	-yli,-Ayli, -Ayluq, -ili	-ñ, -ñlAr, -ñlzlAr, -sllA	-sun, -şsun

Tablo 6: Çağdaş Türk Lehçelerinde İstek Kipi

Lehçeler	1. teklik kişi	2. teklik kişi	3. teklik kişi	1. çokluk kişi	2. çokluk kişi	3. çokluk kişi
Altay Türkçesi	-GAy-Im, -GOy-Um	-GAy-lñ, -GOy-Uñ	-GAy,-GOy	-GAy-IbIs, -GOy-IbIs	-GAy-IgAr, -GOy-IgAr	-GAy(-lAr), -GOy(-lOr)
Azerbaycan Türkçesi	-A-m	-A-sAn	-A	-A-G	-A-sIn(Iz)	A-lAr
Başkurt Türkçesi	-Gım kilä	-Glñ kilä	-Glñi kilä	-Gıblz kilä	-GıGız kilä	-GıllArI kilä
	-AhIm kilä	-Ahlñ kilä	-AhI kilä	-AhIblz kilä	-AhIGız kilä	-AhllArI kilä
	-hAmsI	-hAñsI	-hAsI	-hAKsI	-hAGızsI	-hA(lAr)sI
	-mAGAyIm	-mAGAyIñ	-mAGAyI	-mAGAyIK	-maGayIGız	-MaGAYlAr
Çuvaş Türkçesi	-Iplñ	-IsIn	-In	-IplrIn	-IsIr	-IşIn
	-AsşIn	-AsşIn	-AsşIn	-AsşIn	-AsşIn	-AsşIn
	-As kilet	-As kilet	-As kilet	-As kilet	-As kilet	-As kilet
	-AssIm kilet	-AssU kilet	-AssI kilet	-AssImIr kilet	-AssIr kilet	-AssI kilet
Gagavuz Türkçesi	-AyIm	-AsIn	-A, -sUn	-AlIm, -lIm	-AsInIz	-AlAr, -sInnAr, -sUmnAr
Hakas Türkçesi	-Ayblñ	-Ayzlñ	-Ay	-Aybls	-AyzAr	-Ay(lAr)
Halaç Türkçesi	-GAyIm	-GAyIñ	-GAy	-GAyIK	-GAyñIz	-GAylAr
Horasan Türkçesi	-AyIm	-AsIn	-A	-AlIm	-AsInIz	-AlAr
Karaçay-Malkar Türkçesi	-ArIm keledi	-ArIñ keledi	-Ar keledi	-ArIblz keledi	-ArIGız keledi	-ArIArI keledi
Karakalpak Türkçesi	-GIm keldi/ keledi	-Glñ keldi/ keledi	-GIsI keldi/ keledi	-GImIz keldi/ keledi	-GlñIz keldi/ keledi	-GIsI keldi/ keledi
Karay Türkçesi	<i>bilgi yok</i>	<i>bilgi yok</i>	<i>bilgi yok</i>	<i>bilgi yok</i>	<i>bilgi yok</i>	<i>bilgi yok</i>
Kazak Türkçesi	-GAymIn	-GAysIñ	-GAy	-GAymIz	-GAysIñdAr	-GAy

	-GIm keledi	-Glñ keledi	-GIsI keledi	-GImIz keledi	-GIlArInIz keledi	-GIsI keledi
Kırgız Türkçesi	-GAy elem	-GAy eleñ	-GAy ele	-GAy elek	-GAy eleñer	-GAy ele
	-GIm kelet/ keldi/ bar	-Glñ kelet/ keldi/ bar	-GIsI kelet/ keldi/ bar	-GIlIz kelet/ keldi/ bar	-GIlñAr kelet/ keldi/ bar	-GIsI kelet/ keldi/ bar
	-mAkçImIn	-mAkçIsIñ	-mAkçI	-mAkçIblz	mAkçIsIñAr	-mAkçI
*Kırım-Tatar Türkçesi	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy
*Kumuk Türkçesi	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy
**Nogay Türkçesi	-GIm keledi	-Glñ keledi	-GIsI keledi	-GImIz keledi	-GIlñIz keledi	-GIlArI keledi
Özbek Türkçesi	-GAymän	-Gaysän	-GAy	-GAymiz	-Gaysiz	-GAylAr
	-GUm bar	-GUñ bar	-GUsI bar	-GUmIz bar	-GUñIz bar	-GUArI bar
***Saha Türkçesi 1. Tip	-	-	-	-	-	-
***Saha Türkçesi 2. Tip	-	-	-	-	-	-
Şor Türkçesi	-GAyIm	-GAyzIñ	-GAy	-GAybIs	-GAyzAr	-GAylAr
Tatar Türkçesi	-mAGAyIm	-mAGayIñ	-mAGayI	-mAGayIK	-maGayIGIz	-MaGAylAr
	-mAkçImIn	-mAkçIsIñ	-mAkçI	-mAkçIblz	-mAkçIsIz	-mAkçIlAr
	-AsIm kile	-AsIñ kile	-AsI kile	-AsIblz kile	-AsIglz kile	-AsIlArI kile
Tuva Türkçesi	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy	-GAy
Türkmen Türkçesi	-GAyIn	-GaysIñ	-GAy	-GAyIn	-GaysIñIz	-GAylAr
	-mAkçI	-mAkçI	-mAkçI	-mAkçI	-mAkçI	-mAkçI
Yeni Uygur Türkçesi	-GAymen	-GAysen	-GAy	-GAymiz	-GAysiler	-GAy(lAr)
	-mAkçimän	-mAkçisän	-mAkçi	-mAkçimiz	-mAkçisilär	-mAkçi

* Kırım Tatar Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde istek ifadesi için emir eklerinden faydalanılır.

** Asıl istek eki olan -GAy ekinden birleşik çekimlerde faydalanılır.

*** İstek kipi Saha yazı dillerinde kullanılmaz. İstek ifadesi için şimdiki zaman emir kipinden faydalanılır.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA EMİR VE İSTEK KİPİ

Türkiye Türkçesindeki “*gel-eyim, gel-elim*” kullanımları istek kipine mi *emir* kipine mi girer? Bu konuda dilbilimciler arasında ortak bir görüş yoktur.

II.1.1. Kişi Emir ve İstek Kipini Birlikte Ele Alanlar

A.N. Kononov, emir kipinin 1. teklik kişi çekiminin olmadığını ancak 1. çokluk kişi çekiminin olduğunu belirtmiştir. Kononov, Türkiye Türkçesinde emir çekiminin nasıl olduğunu şu şekilde göstermiştir:

1. teklik kişi:	-
2. teklik kişi: (Bu formda sadece esas eylem kullanılır.)	<i>yaz</i>
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	<i>yazsın</i>
1. çokluk kişi: -(y)AlIm	<i>yazalım</i>
2. çokluk kişi: -(y)In, -(y)Un, -(y)InIz, -(y)UnUz	<i>yazın, yazınız</i>
3. çokluk kişi: -sIn, -sUn, -sInAr, -sUnAr	<i>yazsınlar</i>

Emir kipinin vurgusundan ve işlevlerinden ayrıntılı bir biçimde bahseden Kononov, emir ve istek kipinin 1. çokluk kişi çekimi birbirinin yerine kullanılabildiğini belirtmiştir (Kononov, 1956: 219).

İstek çekimini ise şu şekilde göstermiştir:

1. teklik kişi: -A-y-Im	<i>yaz-a-y-ım</i>
2. teklik kişi: -A-sIn	<i>yaz-a-sın</i>
3. teklik kişi: -A	<i>yaz-a</i>
1. çokluk kişi: -A-IlIm	<i>yaz-a-lım</i>
2. çokluk kişi: -A-sInIz	<i>yaz-a-sınız</i>

3. çokluk kişi: **-A-lAr**

yaz-a-lar

1. çokluk kişi istek çekiminin emir kipiyle aynı olduğunu bu bölümde de belirtmiştir (Kononov, 1956: 246). Kononov'a göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1. teklik kişi: -

-A-y-Im

2. teklik kişi: -Ø

-A-sIn

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

-A

1. çokluk kişi: **-Allm**

-Allm

2. çokluk kişi: **-In(-Iz), -Un(-Uz)**

-A-sInIz

3. çokluk kişi: **-sIn, -sUn, -sIn-lAr, -sUn-lAr**

-A-lAr

-

geleyim

gel

gelesin

gelsin

gele

gelelim

gelelim

gelin/ geliniz

gelesiniz

gelsinler

geleler

Erdoğan Boz, emir çekiminde kullanılan biçimbirimlerin hem tarz hem de sayı ve kişi ulamını bildirdiğini, ger kişi için ayrı bir ek olduğunu belirtmiştir. Boz'a göre emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişileri istek kipi ile biçim olarak ayındır. Bundan dolayı kipin adının *emir/istek* kipi olarak kullanımı yaygınlık kazanmaktadır (Boz, 2012: 67). Buna göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi**İstek Çekimi**1.teklik kişi: -**AyIm**-**AyIm**2. teklik kişi: -**Ø**-**A-sIn**3. teklik kişi: -**sIn, -sUn**-**A**1. çokluk kişi: -**Allm**-**Allm**2. çokluk kişi: -**In(-Iz) -Un(-Uz)**-**A-sInIz**3. çokluk kişi: -**sIn-lAr, -sUn-lAr**-**A-lAr***geleyim**geleyim**gel**gelesin**gelsin**gele**gelelim**gelelim**gelin/ geliniz**gelesiniz**gelsinler**geleler*

Emin Özdemir, insanın yalnız kendi kendine değil, kendinden uzaktakiler için de emir veremeyeceği görüşünden hareket ederek, bu kipin 1. ve 3. kişinin istek kipi ile birleşme eğiliminde olduğunu bildirmiştir. Özdemir'e göre, bu kipin şahıslar için kendine özgü tek bir eki yoktur, her şahıs için ayrı ayrı şekiller yapan ekleri vardır. Bu yönden bu kipi yapan ekler, aynı zaman şahsı da bildirirler.

Özdemir'e göre, emir kipi bugün birinci kişiler için kullanılmaktadır fakat istek kipi bölümünde açıkladığı gibi, bu kipin 1. kişi teklik ve çokluk olarak istek kipiyle birleşmiş gibidir. Aslında emir kipi bugün kullanışta özellikle yazı dilinde istek kipinin yerini almaktadır. Çünkü insanın kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesi bunu doğrular. Ne var ki aynı şeyi üçüncü kişi için de düşünmek mümkündür. İnsan, kendinden

uzaktaki için de emir veremez. Emir kiplerinin 1. ve 3. şahsı istek kipiyle birleşme eğilimindedir. Yani istekle emir karışımı yeni bir şekil çıkmaktadır. Bu yeni durumla birlikte emir kipinin kullanılış alanına çıkması şöyledir: *dura-ayım, dur, dur-sun; dur-alım, dur-un, (dur-unuz), dur-sunlar* (Özdemir, 1967: 190).

Buna göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

<u>Emir Çekimi</u>	<u>İstek Çekimi</u>
1.teklik kişi: - AyIm	- AyIm
2. teklik kişi: - Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A
1. çokluk kişi: - Allm	- Allm
2. çokluk kişi: - In(-Iz)	- A-sInIz
3. çokluk kişi: - sIn-lAr, -sUn-lAr	- A-lAr
<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gelsin</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>gelsinler</i>

Fatma Türkyılmaz, tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden kalıp olarak tanımladığı emir kipinin Türkiye Türkçesinde kişi eki yönünden bildirme ve tasarlama kiplerinden ayrıldığını belirtmiştir. Verdiği örneklerde -**AyIm** ve -**Allm** eklerini alan eylemlerin yer alması, Türkyılmaz'ın da emir kipi 1. kişi çekiminin var olduğu görüşüne katıldığını göstermektedir.

Feyza Hepçilingirler, tasarlama (dilek) kiplerini;

I. Gereklilik (-mAII)

II. Dilek-koşul (-sA)

III. İstek(-A) ve emir (buyruk) olarak üçe ayırmıştır.

İstek ve emir kipini aynı başlıkta inceleyen Hepçilingirler beraber vermiş; ancak 2. ve 3. kişi istek kipinin kullanımını ölü olarak değerlendirmiştir. Örneğin “gele”nin yalnızca tavlada, “rast+gele>rasgele” biçiminin avcılıkta kullanıldığını belirtmiştir. Yunus Emre'nin;

“Bir garip ölmüş diyeler/ Üç günden sonra duyalar/ Soğuk su ile yuyalar/ Şöyle garip bencileyin” dizelerini vererek istek kipinin 13. yüzyılda işlek olduğunu ancak oldukça uzun zamandır ölü olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple de istek ve emir çekimlerini karşılıklı ve karşılaştırmalı verdiğini belirtmiştir.

Hepçilingirler'in bu konuda önemli bir iddiası vardır: İstek ve Emir artık tek çekim haline gelmiştir. Bu düşünceye göre asıl olan emir çekimidir, istek onun “joker”i halindedir. Emir kipinin 1. teklik ve çokluk çekiminin olmaması konusuna da değinmiştir. Kişinin kendisine emretmesi pek yakışık almayacağından söz etmiştir. “Geleyim” dendiğinde kişinin kendisine gelme konusunda emir verdiğini, bu sebeple “emir”in asıl kip olduğunu, emrin işlemediği yerlerde, yani 1. kişilerde istek kipinin devreye girdiği belirtmiştir. Diğer bir deyişle, emir kipinde 1. kişiler bulunmadığı için 1. kişilerde istek kipi emrin yerini almıştır (Hepçilingirler, 2004: 254). İstek ve emir kipini şu şekilde göstermiştir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -(1. teklik kişi emir çekimi yok)

2. teklik kişi: -Ø

3. teklik kişi: -sIn, -sUn-

İstek Çekimi

-A-y-Im

-A-sIn (Ölü kullanım)

-A (Ölü kullanım)

1. çokluk kişi: -(1. çokluk kişi emir çekimi yok)	-A-İIm
2. çokluk kişi: -In(-Iz)	-A-sInIz (Ölü kullanım)
3. çokluk kişi: -sIn-lAr, -sUn-lAr	-A-lAr (Ölü kullanım)
-	<i>gel-e-y-im</i>
<i>gel</i>	<i>gel-e-sin</i>
<i>gel-sin</i>	<i>gel-e</i>
-	<i>gel-e-lim</i>
<i>gel-in/ gel-iniz</i>	<i>gel-e-siniz</i>
<i>gel-sin-ler</i>	<i>gel-e-ler</i>

Gürer Gülsevin'e göre Türkiye Türkçesi gramerlerinde "emir" ve "istek" için iki ayrı çekim verilmesi hem şekil, hem de işlev açısından doğruyu tam yansıtmamaktadır. Şekil açısından bakılırsa *otur-asın / otur-a* gibi çekimler, Türk yazı dilinin gerçek istek kiplerini yansıtmamaktadır. Birinci kişi **-ayım /-alım** zaten tartışmalıdır. İşlev açısından ise, zaten "istek" görevinde, çoğunlukla ve sıklıkla, *otur / otur-un / otur-sun* gibi, "emir kipi" başlığı altında verilen ekler kullanılmaktadır; çünkü *otur / otur-un / otur-sun* gibi yapılar, aslında "istek" bildirir (Gülsevin, 1999: 2).

Gülsevin'e göre aynı ek, hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Bunların farklı işlevler ifade edebilmesi, ancak; cümledeki diğer kelimelere, kişiler arasındaki duygusal ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine, isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete göre değişmektedir (Gülsevin, 1999: 3). Bu sebeple bu "emir" ve "istek" eki olarak verilen ekler "istek" adı altında toplanmalıdır.

İstek Çekimi

1.teklik kişi: - AyIm	<i>geleyim</i>
2. teklik kişi: - Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: - Allm	<i>gelelim</i>
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr, -sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Jean Deny, emir kipinin diğer kiplerden farklı olarak sadece kök veya taban şeklinde olduğunu belirtmiştir. Emir kipinin diğer çekimlerinde ise fiil kök veya tabanına kişi ekleri eklenir (Deny, 1941: 363). Deny istek kipinin 1. çokluk kişi çekimini diğer kaynaklardan farklı vermiştir: *seveyiz* “sevelim” (Deny, 1941: 386).

Emir Çekimi**İstek Çekimi**

1.teklik kişi: - (Eski Osmanlı T. AyIm)	- AyIm
2. teklik kişi: - Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- sIn, -sUn
1. çokluk kişi: - AyIz	- Allm
2. çokluk kişi: - In(-Iz)	- A-sInIz
3. çokluk kişi: - sIn-lAr, -sUn-lAr	- sIn-lAr, -sUn-lAr
<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gelsin</i>
<i>geleyiz</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>gelsinler</i>

Mustafa Durmuş, verdiği tabloda emir kipinin de bütün kişileri için ayrı ek aldığı belirtilmiş, istek ekini -A olarak göstermiştir (Durmuş, 2009: 195). Buna göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

<u>Emir Çekimi</u>	<u>İstek Çekimi</u>
1.teklik kişi: - AyIm	- AyIm
2. teklik kişi: - Ø	- AsIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A
1. çokluk kişi: - Allm	- Allm
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	- AsIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr	- AlAr
<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Zeynep Korkmaz, emir kipi için (Alm. Imperativ, Fr. impératif, İng. imperative, Osm. şığa-i emriyye) “yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbı” tanımını kullanmıştır (Korkmaz 2003, 665). Emir kipinde kip ekleri ile kişi ekleri iç içe girdiğini, bu kipin aynı zamanda kişiyi de karşıladığından emir kipinden sonra ayrıca kişi eki gelmediğini belirtmiştir. Bu kipte her kişi için ayrı bir emir eki vardır.

Korkmaz’a göre, emir kipinin 1. kişisi Türkiye Türkçesinde sonradan istek kipine yönelmiş ve istek işlevi kazanmış değildir. Eski Türkçedeki -**AyIn**, -**yIn** ekleri o

dönemde emir dışında istek görevini de yüklenmiş bulunuyordu.⁵¹ Bu görev ikiliği tarihî dönemlerden geçerek Türkiye Türkçesine kadar gelmiştir. O halde emir 1. kişi ekinin eski dönemlerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de 1. emir gösterme, 2. istek bildirme gibi iki ayrı işlevi söz konusudur (Korkmaz 2003, 667). Yalnız, eski **-GA>A** gelişmesi ile oluşan **-A** istek ekinin Türkiye Türkçesinde, 1. kişilerdeki canlı kullanılışı zayıflayıp körelince, **-AyIn**, **-Allm** eklerindeki istek işlevi daha belirgin duruma geçmiştir. Ekteki emir ve istek görevlerinin birbirine karışmaması için emir şekli bu işlevi güçlendirici birtakım yardımcı ögelerle beslenmiştir.

- *Haydi anlatayım.*
- *Bırakın açıklayalım*
- *Hadi bakalım yiğitler savaş çorbasıdır bu görelim nasıl yumulursunuz*

Yukarıdaki cümlelerinde **-AyIn**, **-Allm** ekleri ile karşılanmış 1. kişi emir ifadesi vardır. Bu nedenle emir kipinin 1. kişi teklik ve çokluk çekimlerinin bulunmadığı görüşüne katılmak mümkün değildir. Bu durum tarihî dönemlerdeki dil bilgisi kitaplarında da böyledir.

Eski Türkçede emir kipi yalnız 2. ve 3. kişilerde değil; 1. kişide de emir işlevi ile kullanılabilir: *“bart-ayınmen Ich soll brechen (KP 917).⁵²”* örneklerinde de ekin bu işlevi açıkça görülmektedir (Korkmaz, 2003: 668).

Ekin 1. kişilerde emir işlevi ile kullanılmadığı biçimindeki yanlış görüş, Arap gramerinin etkisine bağlanmaktadır. Nitekim 14.-16. yüzyıllar arasında yazılmış olan dil bilgisi kitapları Arap dilinde 1. kişi emir şeklinin bulunmadığını, buna karşılık Türkçede 1. kişinin de emir şeklinin bulunduğunu bildirmektedirler. Abu Hayyan Kitabü'l-idrak adlı eserin eylem bölümünde *“Emir ya gayip ya muhatap veya mütekellim ‘konuşan’ için olur.*

⁵¹ bk Gabain, 1988: 215, Tekin, 1977: 187.

⁵² bk Gabain, age, Tekin, age.

Emir müfret mütekellim '1. kişi yani konuşanın teklik şekli' olduğunda bargayın, kelkeyin denilmektedir. Arapça mütekellim için emir siygasının istimali pek nadir ise de Türk lisanında bilakis pek çoktur." açıklaması yapılmıştır⁵³ (Korkmaz, 2003: 668). Ettuhfetü'z-Zekiye fi'l-Lügat-it- Türkiye yazarı da eserinin "Emir Kipi Ayrımı" bölümünde kipin 2. ve 3. kişilerini açıkladıktan sonra "emir kipinin 1. kişisinde pekitme *alayım, alalık, alalım* gibidir; açıklamasını yapmıştır⁵⁴.

Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-ulüm'nda bu konuya tam bir açıklama getirmiştir. 'Ma'lum-ı Emr-i Gayib' bölümünde ekin 1. kişi teklik ve çokluk biçimine de dokunarak şu açıklamayı yapmıştır: *Eger sual iderlerse ya bileyim dimege ne dirsın ki mütekellim vahdehudur 'konuşanın teklik şeklidir' ve dahi bilelüm dimege ne dirsün ki mütekellim ma'al gayrdur, anun birle ki müstakbelden degüllerdür; zira müstakbel ihbaridür, bunlar inşailerdür, pes lazım oldu emrden ola.*" bu duruma göre bu kipin hem 1. kişi çekiminin varlığını hem de emir ve istek işlevlerini yüklenmiş olduğunu ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2003: 669).

Türkiye Türkçesinde yapılan araştırmalara ve metinlere dayanan incelemelere göre insan kendi kendine emredebilir ve emir kipi yalnız şekil olarak değil, işlev bakımından da 1. kişi çekimleri vardır. Türkiye Türkçesinin yazı dilinde -A istek ekinin 1. kişilerde zayıflamış ve körelmiş olması bu görevi -**AyIm** eki üzerine yoğunlaştırmıştır. Buna rağmen az da olsa -**AyIm** eki 1. kişilerde yine emir görevi ile de kullanılmaktadır (Korkmaz, 2003: 669).

Korkmaz, Türkiye Türkçesi adlı eserinde de emir kipinin 1. kişide istek kipi ile birleştiğini belirterek bu kipin hem emir hem de istek görevini karşıladığı görüşündedir. Korkmaz'a göre Eski Türkçe örneklerinde görüldüğü gibi, 1. kişiler düşünce bazında veya

⁵³ bk Kitab al- İdrak li-Lisan al-Atrak, Caferoğlu Yay. S.153, 49.

⁵⁴ bk Ettuhfetü'z- Zekiye fi'l-Lügat-it- Türkiye, TDK yay.88

kendilerini 2. kişi yerine koyarak kendi kendilerine emir verebilmektedirler (Korkmaz, 2003: 669).

Emir kipinin 2. kişi teklik çekimi tarihî devirlerde eylem kök ve gövdesinin yalın kullanışları dışında **-gII** ekiyle pekiştirildiği halde zamanla bu ek kullanılıştan düşmüş ve yalın biçimi yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Türkiye Türkçesinde 2. kişi teklik şekli herhangi bir ek almamakta, yalnızca eylemin kök ve gövde biçimleri ile karşılanmamaktadır. Metinlerde yer yer 2. çokluk kişi ekinin 2. teklik kişi çekimine de getirildiği görülmektedir. Bu durumda ek, yalnızca bir nezaket ifadesi taşır.

Emir kipleri 1. kişi teklik ve çokluk çekiminde yalnız dil benzeşmesine, 2. ve 3. kişilerin teklik ve çokluk çekimlerinde hem dil hem de dudak benzeşmesine uyarlar. Buna göre kipin Türkiye Türkçesindeki çekim tablosu aşağıdaki gibidir (Korkmaz, 2003: 670).

Teklik:

1. kişi: **-(y)-AyIm** (*al-ayım, başla-y-ayım, tut-ayım*)

2. kişi: **-Ø** (*al, başla, tut*)

3. kişi: **-sIn/sUn** (*al-sın, başla-sın, tut-sun*)

Çokluk:

1. kişi: **-(y)-Allm** (*al-alım, başla-y-alım, tut-alım*)

2. kişi: a) **-(y)-In /-(y)Un** (*al-in, başla-y-in, tut-un*)

b) **-(y)-InIz/ -(y)UnUz** (*al-ınız, başla-y-ınız, tut-unuz*)

3. kişi: **-sInIAr / -sUnIAr** (*al-sınlar, başla-sınlar, tut-sunlar*)

Emir kipinde ekin ana işlevi, tanımında belirtildiği üzere emirdir; bir işin bir kılışın kesinlikle yerine getirilmesi isteğidir. Ayrıca, öteki kiplerde olduğu gibi emir kipinde de kipin dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık,

hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet gibi çeşitli görevler tespit edilebilmektedir. Eserlerde yer yer emir kipinin cümledeki diğer ögelerin yardımıyla “tehdit” anlamı veren kullanılışlarına da rastlanır (Korkmaz, 2003: 672).

Korkmaz, istek kipini (Alm. Optativ, Fr. Optatif, İng. Optative, Osm. İltizam) eyleme istek, niyet ve arzu kavramları veren bir tasarlama kipi olarak tanımlamıştır. Yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir. Kipi kuran ek Türkiye Türkçesinde 1. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde ayrı köklerden gelen iki değişik ek durumundadır.

1. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde yer alan **-(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** ekleri Eski Türkçedeki **-AyIn**, **-Allm** istek ekinin devamı niteliğindedir⁵⁵. Eski Türkçede bu ek hem emir hem istek gösterme gibi iki değişik görevi birden yüklenmiştir:

- *bol-ayın* “olayım, olmak isterim”
- *ay-ayın* “himmət edeyim”
- *olur-ayın* “oturayım, oturmak isterim”
- *bän äbgerü tüs-äyin* “ben eve gideyim”
- *män taşukayın* “ben dışarı çıkayım”
- *teñri bilge kaganta ardılma-lım, azmalım* “Kutsal Bilge Kağan’dan ayrılmayalım, yolumuzu şaşırılmayalım.”

Korkmaz’a göre, yukarıdaki örneklerde ek istek görevindedir. Yabancı dilde yazılmış bazı dil bilgisi kitaplarında kipin “voluntative- imperative” terimi ile karşılanmış olması, bu ekte aynı zamanda istek görevinin de bulunmasından ileri gelmektedir. Ekin bu görevi daha sonraki devirlerde özellikle doğu Türkçesinin klasik yazı dili olan Çağatay Türkçesinde süregelmiştir⁵⁶. Türkiye Türkçesinde “istek kipi” için kullanılan 2. tür ek **-A**

⁵⁵ bk Gabain age, 215.

⁵⁶ bk Eckmann, 1988: 91 (Voluntative).

ekidir. Bu ek aslında Eski ve Orta Türkçedeki gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik-dilek kipleri için kullanılan **-ga** ekindeki **g-** ön sesinin 13. yüzyıldan başlayarak eriyip kaybolması ile ortaya çıkmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde **-A** ekinin istek işlevi ile bütün kişilerde kullanıldığını gösteren örnekler vardır: *gel-e-m*, *gel-e-vüm*, *dinlen-e-vüz...* gibi (Korkmaz, 2003: 649).

ölünce saña du'acı ol-a-m

ben aña yavuz kasd kılma-y-a-m

bu kayayı birez dahı gider-e-sin

bir dahı düşmandan girü kalma-y-a-vuz

Bu eklerin yanı sıra **-(y)-AyIm**, **-(y)-AlUm** ekleri de kullanılmaktaydı. Eski Anadolu Türkçesindeki farklı şekiller Türkiye Türkçesine uzanan gelişmeler sırasında 1. kişi çekiminde eski **-(y)-AyIm**, **-(y)-AlUm** eklerinden gelen bir şekillenmeye uğramıştır. Bu nedenle 1. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan istek kipi ile 2. ve 3. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan ekler arasında bir yapı ayrılığı ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2003: 650).

Korkmaz, **-(y)-AyIm**, **-(y)-AlIm** eklerinin sadece emir kipinde alınmasına da insanın kendisine emredemeyeceğinden emir kipinin 1. kişi çekimi yoktur fikrine de katılmamaktadır. Korkmaz'a göre insan kendi kendisine emredebilir. Ayrıca emir kipi Eski Türkçe döneminde bile hem emir hem istek görevini yerine getiren iki temel işlevli bir kip durumundadır. Bu nedenle **-(y)-AyIm**, **-(y)-AlIm** ekleri yalnız emir değil aynı zamanda istek ekleridir.

Teklik	Çokluk
1.kişi: a) -(y)-AyIm <i>al-ayım</i>	1.kişi: -(y)-Allm <i>al-alım</i>
b) -(y)-A-m <i>al-a-m</i>	
2. kişi: -A-sIn <i>al-a-sın</i>	2. kişi: -(y)-A-sInIz <i>al-a-sınız, al-ın(-ız)</i>
3. kişi: a) -(y)-A <i>al-a</i>	
b) -sIn, -sUn <i>al-sın</i>	3. kişi: -sIn-lAr, -sUn-lAr <i>al-sın-lar</i>

15. yy dil bilimcisi Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l -ulüm adlı eserinde *bileyim*, *bilelüm* gibi şekillerin emir olduğunu açıkladıktan sonra emir şeklinin anlam kayması yoluyla aynı zamanda niyet yani istek bildirdiğini belirtmektedir. Şu açıklaması ilgi çekicidir: “*Su’al iderlerse ki lazum gelir, bir şey hem ‘amir hem me’mur ‘hem emreden hem emredilen ola.*” (Korkmaz, 2003: 651).

Korkmaz’a göre, günümüz Türkiye Türkçesinde istek kipinin 1. kişi teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan **(y)-AyIm**, **-(y)-Allm** ekleri işlev bakımından emirden çok niyet, ihtiyaç ve istek gösteren bir ek durumundadır. Hatta istek kipi ile emir kipi ekleri arasındaki bir şekil karışması 3. kişiler için de söz konusudur. Buna göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: **-AyIm**
- 2. teklik kişi: **-Ø**
- 3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**
- 1. çokluk kişi: **-Allm**
- 2. çokluk kişi: **-In(-Iz) -Un(-Uz)**
- 3. çokluk kişi: **-sIn-lAr, -sUn-lAr**

İstek Çekimi

- AyIm**
- A-sIn**
- A, -sIn, -sUn**
- Allm**
- A-sInIz**
- sIn-lAr, -sUn-lAr**

<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

II.2. 1. Kişi Emir Kipini Ayrı Olarak Ele Alanlar

Ahmet Bican Ercilasun'a göre bu dilbilimcilerin hareket noktası ekin işlevidir ve bu ekler emirden çok istek işlevindedir; ancak Ercilasun söz konusu şekillerin emir kipine girmesi gerektiği görüşündedir. Aksi görüşteki dilbilimciler “ *gelelim, geleyim* şekillerinin emir işlevi yoktur; çünkü insan kendi kendine emredemez.” görüşündedirler. Ercilasun'a göre, insanın kendi kendine emredemeyeceği doğru değildir (Ercilasun, 2004: 61).

Ercilasun bunu bir örnekle şöyle göstermiştir: *Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış.* (işte Ahmet kendi kendine *kalk* ve *çalış* diyerek kendine emretmektedir.) İnsanın kendisini 2. kişi yerine koyarak, kendisine hitap ederek emir kipinin 2. kişisiyle kendisine emredebilir. Bu bilgilere göre emir ve istek çekimi şu şekildedir (Ercilasun, 2004: 64):

Emir Çekimi

1. teklik kişi: -**Ayım**

2. teklik kişi: -**Ø**

3. teklik kişi: -**sIn, -sUn**

1. çokluk kişi: -**Allm**

2. çokluk kişi: -**In(-Iz), -Un(-Uz)**

3. çokluk kişi: **sIn-lAr, -sUn-lAr**

İstek Çekimi

-**A-m**

-**A-sIn**

-**A**

-**A-k, -A-vÜz**

-**A-sIn(-Iz)**

-**A-lAr**

<i>geleyim</i>	<i>gelem</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelek, gelevüz</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Günay Karaağaç'a göre emir çekimi yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin emir şeklinde olduğunu ifade eder. Emir çekiminde zaman ifadesi bulunmaz, kişilerin ayrı ayrı ekleri vardır. Türkçenin kişi çekiminde kullanılan iyelik kökenli ve zamir kökenli kişi eklerinden farklı olarak emir çekimi, farklı kişi ekleri ile çekilir (Karaağaç, 2012: 370).

Emir ekleri vurgu yönünden diğer şekil ve zaman eklerinden farklıdır. Olumlu eylemlerde, bazen vurgulu bazen vurgusuzdur. Teklik ve çokluk birinci kişi emir çekiminde vurgu emir ekleri üzerinde, ikinci teklik ve çokluk kişide ise, çekimi yapılan eylem üzerindedir. Bu özellik, birinci ve üçüncü kişide emrin istek anlamına kaymasına neden olmaktadır" (Karaağaç, 2012: 371). Emir çekiminin ekleri "*Eski Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri*" olmak üzere iki tabloda gösterilmiştir.

Karaağaç'a göre istek çekimi de yalnızca şekil bildirir. Tasarlanan, umulan ve istenen bir eylemi ifade eder. Bu çekim, bir şekil çekimi olarak gerçekleşmemiş ama gerçekleşmesi istenen bir olaya işaret ettiği için gelecek ve geniş zamana gönderir.

Karaağaç'a göre emir ve istek kipi şu şekildedir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -**AyIm**

2. teklik kişi: -**Ø**

İstek Çekimi

-**A-m**

-**A-sIn**

3. teklik kişi: -sIn, -sUn	-A
1. çokluk kişi: -Allm	-A-k
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	-A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: -sInlAr, -sUnlAr	-A-lAr
<i>geleyim</i>	<i>gelem</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelek</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Hanifi Vural ve Tuncay Böler'e göre emir kipinde eylem kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda kişi eklerini de karşılamaktadır. Bundan dolayı her kişi için ayrı bir emir eki vardır (Vural-Böler, 2011: 250).

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -AyIm	<i>geleyim</i>
2. teklik kişi: -Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -Allm	<i>gelelim</i>
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: -sInlAr, -sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Muharrem Ergin'e göre, "Emir ekleri yalnız şekil bildiren eklerdir. Tasarlama kipi eklerinden biri olan bu ekler tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder. Emir şeklinde diğer eylem çekimlerinden çok farklı olarak kişilerin ayrı ayrı ekleri vardır. Sadece çokluk 3. kişi emir eki teklik 3. kişi ekinin çokluk

şeklidir. Bunun dışında diğer beş kişide her kişi için ayrı bir emir eki vardır. Her kişinin ayrı bir emir eki olması demek her emir ekinin aynı zamanda bir kişi ifade etmesi demektir. Emir ekleri bu şekilde aynı zamanda kişi de ifade eder, bu sebeple ayrıca kişi eki almazlar (Ergin, 1998: 304).

Ergin bu bilgilere ek olarak emir ekleri ile ilgili; Türkçenin başından beri tam bir eylem çekim eki durumunda buldukları, eylem karakterlerini hiç bozmadıkları ve hiçbir zaman partisip şeklinde kullanılmadıkları, bir isim havası taşımadıkları bilgilerini de vermiştir (Ergin, 1998: 304).

Ergin, emir çekimini şu şekilde göstermektedir:

1. teklik kişi: -(y)AyIm	<i>dur-ayım</i>
2. teklik kişi: -Ø	<i>dur</i>
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	<i>dur-sun</i>
1. çokluk kişi: -(y)AlIm	<i>dur-alım</i>
2. çokluk kişi: -(I)n, -(I)nIz, -(U)n, -(U)nIz	<i>dur-(un)-uz</i>
3. çokluk kişi: -sInAr, -sUnAr	<i>dur-sun-lar</i>

Ergin, verdiği bilgileri tarihî dönemlerdeki Türkçeden başlayarak kronolojik verilerle desteklemiş, görüşünü ispatlamaya çalışmıştır. Bu bilgilere göre; teklik 1. kişi emir eki başlangıçta Eski Türkçede **-AyIn** şeklinde idi. Dönemin sonlarında ekin **-AyI** şekli de ortaya çıkmıştır. Bu **-AyIn** eki, Batı Türkçesine de aynen geçmiştir: *di-y-eyin, gör-eyin...* gibi. Fakat Batı Türkçesinde **-AyIn** ekinin yanında ekin 1. kişilerdeki /m/ tesiri ile **-AyIm** şekli de ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde bu iki şekil; **-AyIn** ile **-AyIm** karışık olarak kullanılmış, Osmanlı Türkçesinde de bir süre bu şekilde devam etmiştir. Bu yan yana kullanışta **-AyIn** ekinin kullanımı gittikçe azalmış, **-AyIm** ekinin kullanımı artmıştır. Sonunda **-AyIn** Osmanlıcada yerini tamamıyla **-AyIm** ekine bırakmıştır. Bu

şekil, Eski Anadolu Türkçesinde bazen **-AyUm** şeklinde görülmektedir: *yan-ayım, uyan-ayım* yanında *di-y-eyüm, gör-eyüm, sürme-y-eyüm...* gibi. /m/ tesiri ile böyle bir yuvarlaklaşma o dönemde mümkündür. Bu yuvarlaklığın başka 1. kişilere karıştırılmaktan ileri gelen bir yanlışlık, bir yazım benzerliği olması da düşünülebilir. Osmanlı Türkçesinde bu karışıklık ortadan kalkmış ve ek **-AyIm** şeklinde kullanılagelmiştir. Ekin bazen ilk ünlüsü ile kök ünlüsünün ölçü gereği kaynaştırıldığı görülmektedir: *neyleyim, başlayım...* gibi. Bu durum Eski Türkçede de görülmektedir: *tileyin* “dileyeyim” gibi (Ergin, 1988: 305).

Ergin’in, emir çekiminin 2. teklik kişi çekimi için verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Bu bilgiler emir kipinin diğer dillerde de eksiz olduğu ve aslında sadece 2. kişi çekimi olduğu iddialarına karşı da bir cevap niteliğindedir. Buna göre, diğer birçok dilde olduğu gibi 2. teklik kişi çekiminin günümüz Türkçesinde eki yoktur. Eksiz olarak tek başına kullanılmayan eylem kök ve gövdeleri, kullanım alanına çıkarılarak emir 2. kişi hüviyetine sokulmuşlardır: *gel, git, yaz, vur* gibi. Ancak, burada emir 2. kişiyle eylem kök ve gövdelerinin ses sayısı bakımından aynı fakat anlam bakımından çok farklı olduklarına dikkat edilmelidir. Birisi hiçbir şeye bağlanamayan yalın bir hareketi, öteki bir kişiye ve şeyle bağlanan bir hareketi karşılar. Emir 2. kişi eki sıfır olarak kabul edebî lir. Fakat bu sıfır ek, kişi ve şekil ifade ederek eylem kök ve gövdesini kullanım alanına çıkarır. Eski dönemlerde Türkçede, 2. teklik kişi çekimi için de emir eki vardır. Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin başlarında kullanılan bu ek **-Ġil** ekidir: *aç-ğil, dön-ğil, gel-ğil, bil-ğil, ol-ğil* örneklerinde olduğu gibi. Sonradan Osmanlı Türkçesinde unutilan bu ek bugün bazı ağızlarda, özellikle Azerbaycan sahasındaki ağızlarda hala varlığını sürdürmektedir (Ergin, 1988: 306).

Ergin'in verdiği bilgilere göre çokluk 1. kişi eki günümüzde olduğu gibi Eski Türkçede de **-AlIm** şeklinde idi. Emir eki, ünlü ile biten eylemlere gelince bazen ekin ilk ünlüsü kök ünlüsü ile kaynaşabilmekteydi: *bolmalım* “olmayalım” gibi. Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde ekin son ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. Bu sebeple emir eki Eski Anadolu Türkçesinde **-AlUm** şeklinde görülür. Bu durum Osmanlı Türkçesinde uzun bir dönem varlığını sürdürmüştür, Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde düzleşerek günümüzdeki **-AlIm** şeklini almıştır (Ergin, 1988: 306).

Ayrıca günümüzde emir kipinin diğer kişi çekimlerinden de istek şekline geçenler olduğunu, hatta şart çekiminden de istek için faydalandığını söylemiştir. Bu olayların bir ekin aynı zamanda başka bir işlev için de kullanılmasından kaynaklandığını belirtmiştir (Ergin, 1988: 310).

Ergin; istek ekinin sadece şekil ifade ettiğini, tasarlama kiplerinden olan istek şeklini meydana getirdiğini, tasarlanan hareketin istendiğini gösteren, dilek bildiren ek olduğunu belirtmiştir (Ergin, 1988: 310). Ergin'e göre, Batı Türkçesinde istek eki **-A**'dır. Bu ek, Eski Türkçedeki gelecek zaman eki **-gA (-gAy)** ekinde gelmiştir. Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin /ğ/ ve /g/'si Batı Türkçesine geçerken düşmüş, böylece **-A** istek eki ortaya çıkmıştır (Ergin, 1988: 310). Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı Türkçesinde çokluk 1. kişi çekimi kullanımdan düşmüştür. Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru teklik 1. kişi çekiminin de düştüğü görülür. Böylece istek çekimi şu şekilde gösterilebilir:

- -- --
- sar-a-sın sar- a-sınız
- sar-a sar-a- lar

Eski Anadolu Türkçesinde *gel-e-m*, *gel-e-vüz* şeklinde olan 1. kişi çekimleri, gerek Osmanlı Türkçesinde gerek Türkiye Türkçesinde kullanılıştan düşünce yerlerinin boş kaldığı düşünülmemelidir. Batı Türkçesinde başlangıçtan günümüze kadar var olagelen istek çekiminde, 1. kişi çekimleri istek şekillerini kaybedince yerlerine istek fonksiyonu da taşıyan emir 1. kişi çekimleri getirilmiştir. Emir 1. kişi ekleri Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde istek 1. kişi çekimleri için kullanılınca emir ve istek şekilleri karışmıştır. Osmanlı Türkçesinin başlarında emir 1. çokluk kişi çekimi, Osmanlı Türkçesinin sonlarında emir 1. teklik kişi çekimi istek kipine geçmiştir. İşte bu sebeple emir 1. kişi çekimleri emirden çok istek ifade ederler ve emir 1. kişi çekimleri eskiden beri istek eki zannedilmiştir (Ergin, 1988: 311). Ergin'e göre edebî dildeki silinişe karşılık ağızlarda, özellikle Azerbaycan sahasındaki ağızlarda istek eki bütün kişi çekimlerinde canlılığını korumaktadır. Ergin'e göre yaşayan normal istek çekimi aşağıdaki gibidir (Ergin, 1988: 312).

<i>dur-a-m</i>	<i>gel-e-m</i>
<i>dur-a-sın</i>	<i>gel-e-sin</i>
<i>dur-a</i>	<i>gel-e</i>
<i>dur-a-k (h)</i>	<i>gel-e-k</i>
<i>dur-a-sınız</i>	<i>gel-e-siniz</i>
<i>dur-a-lar</i>	<i>gel-e-ler</i>

Ergin, istek çekiminin 1. kişisindeki **-Ayım** ekini emir eki yerine **-A-y-I-m** şeklinde **-A** istek eki ile **-Im** kişi eki olarak kabul edilmesinin de yanlış olduğunu belirtmiştir. Çünkü, hem ortada bir **-Ayım** emir ekinin olması hem de **-Allm** ekinin emir eki olduğunun açıkça görülmesi, istek 1. teklik kişi ekinin de aslında emir eki olduğuna ve parçalanamayacağına şüphe bırakmamaktadır (Ergin, 1988: 312).

Ergin, emir kipinin 1. kişi çekimlerinin var olduğu konusunda oldukça ısrarlı tutum sergilemektedir: “1. kişi de kendi kendisine emredebilir ve bu şekiller istek görevinde kullanılsalar da emir ekidirler.” (Ergin, 1988: 307).

Ergin’e göre emir ve istek kipi şu şekildedir:

<u>Emir Çekimi</u>	<u>İstek Çekimi</u>
1.teklik kişi: - AyIm	-
2. teklik kişi: - Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A
1. çokluk kişi: - Allm	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	- A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sInlAr, -sUnlAr	- A-lAr
<i>geleyim</i>	-
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	-
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Ergin’in verdiği bilgilere göre, emir ve istek kipinin 1. kişi çekimlerindeki birleşmeden dolayı dil bilgisi kitaplarında olması gereken emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

<u>Emir Çekimi</u>	<u>İstek Çekimi</u>
1.teklik kişi: - AyIm	- AyIm
2. teklik kişi: - Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A

1. çokluk kişi: -Allm	- Allm
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	-A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sInAr, -sUnAr	-A-lAr
<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Nurettin Demir, Emine Yılmaz; kişi ekleri başlığı altında 3. ve 4. tip kişi ekleri bölümünde “Yalnız istek kipinin çekiminde görülen 3. ve yalnız emir kipinin çekiminde görülen 4. tip kişi eklerini, karışmadan ötürü bugün ayrı ayrı ele almak zordur. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında ve Azerbaycan Türkçesi dikkate alındığında her iki çekim net olarak izlenebilmektedir.” bilgisini vermektedirler (Demir- Yılmaz, 2003: 193). Emir ve istek çekimini şu şekilde göstermektedir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -AyIm
2. teklik kişi: -Ø
3. teklik kişi: -sIn, -sUn
1. çokluk kişi: -Allm
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)
3. çokluk kişi: sInAr, -sUnAr
<i>gel-eyin</i>
<i>gel</i>

İstek Çekimi

-A-m
-A-sIn
-A
-A-k
-A-sIn(-Iz)
-A-lAr
<i>gel-e-m</i>
<i>gel-e-sin</i>

<i>gel-sin</i>	<i>gel-e</i>
<i>gel-elim</i>	<i>gel-e-k</i>
<i>gel-in</i>	<i>gel-e-siniz</i>
<i>gel-sin-ler</i>	<i>gel-e-ler</i>

Demir'in verdiği bilgilere göre, günümüz Türkçesinde 1. kişi ile ilgili eklerde görülen **-m** etkisiyle emir 1. kişi **-(y)AyIn> -(y)Ayım** biçimine değişmiş ve istek anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Yukarıda istek eki için verilen çekimin bugün bazı ağızlar dışında fazla kullanım değeri olmadığı açıktır. Bunların yerine emir ve şart kiplerine ait biçimler kullanılmaktadır. 1. kişi istek için bugün kullanılan **-(y)Ayım** ve **-(y)Alım** eklerinin **-(y)A** ögesini istek eki, **-yIm** ve **-IIm** eklerini kişi eki olarak görenler varsa da tarihsel açıdan bunun doğru olmadığı açıktır (Demir- Yılmaz, 2003: 193).

Anlamsal açıdan bakıldığında, kişilerin kendilerine emir vermelerinin mantıklı olmadığından hareketle bugün emir çekiminde 1. kişiler yok sayılmakta ise de, tarihsel gelişimi dikkate alarak emir kipinin eş zamanlı çekimi şöyle gösterilebilir:

	<u>Teklik</u>	<u>Çokluk</u>
1. kişi:	-(y)Ayım	-(y)Alım
2. kişi:	-Ø	-(I)n, -(I)nIz, -(U)n, -(U)nIz
3. kişi:	-sIn, -sUn	-sInIAr, -sUnIAr

Tarihsel bakış açısıyla istek ekinin 1. teklik ve çokluk biçimlerini **-(y)A-m** ve **-(y)A-k** olarak vermek gerekir: *gel-e-m, oyna-y-a-m, gel-e-k, oyna-y-a-k...* gibi. Yukarıda emir kipinin 1. teklik ve çokluğu olarak verilen biçimlerin istek anlamı daha kuvvetli olduğu için istek kipinin eş zamanlı çekimini şu şekilde vermek yanlış olmaz:

	<u>Teklik</u>	<u>Çokluk</u>
1. kişi:	-(y)Ayım	-(y)Alım

2. kişi: -(y)A-sIn -(y)AsInız
 3. kişi: -(y)A -(y)AlAr

Dil bilgisi kitaplarında bu çekim kalıbının örnekleri bulunmaktadır. Demir, ağızlardaki örnekler veya *gün ola devran döne* gibi kalıplaşmış kullanımlar bir kenara bırakılırsa, bu çekim kalıbının istek çekimi için kullanılmadığını belirtmiştir. Taşdığı anlamların daha önce var olan ama ağırlıklı olarak başka bir anlamı taşıyan bir biçimin, yani emir ekleri üzerine yüklendiğini ifade etmiştir (Demir- Yılmaz, 2003: 193-194) Bu bilgilere göre emir ve istek çekimi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1.teklik kişi: -AyIm	- AyIm
2. teklik kişi: -Ø	-A-sIn
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	-A
1. çokluk kişi: -Allm	- Allm
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	-A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sInAr, -sUnAr	-A-lAr
<i>geleyim</i>	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
<i>gelelim</i>	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Sadettin Özçelik ve Münir Erten'e göre emir çekimi, Türkçede Eski Türkçeden bu yana her kişi için ayrı olmak kaydıyla kullanılmıştır. Bu çekim günümüze pek az değişikliğe uğrayarak gelmiştir. Emir çekimi için çekimli dillerdeki emir şekillerine

bakarak Türkçe hakkında karar vermek son derece yanlış olur. Ayrıca “*Kişi kendine emredemez.*” gibi bir görüşle 1. kişi emir eklerinin olmadığını söylemek de yanlıştır. Emir çekimi başlangıçtan beri kullanılagelen en sağlam çekim şekillerinden birisidir. Emir ekleri, her kişi için farklı şekillerden meydana gelmektedir (Özçelik- Erten, 2012: 149). Bu bilgilere göre emir çekimi:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: - AyIm	<i>geleyim</i>
2. teklik kişi: - Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: - Allm	<i>gelelim</i>
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: sInAr, -sUnAr	<i>gelsinler</i>

II.3.1. Kişi Emir Kipini Yok Sayanlar

Ahmet Topaloğlu, bir işin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi olan emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişiler için kullanılmadığını; ancak bazı dilcilere göre istek kipinin 1. teklik ve çokluk kişi eklerinin -**Ayım**, -**Allm** emir için de kullanıldığını belirtmiştir. 2. teklik kişinin eksiz olduğunu, 3. teklik kişi için -**sIn**, -**sUn**, 2. çokluk kişi için -**In(-Iz)**, -**Un(-Uz)**, 3. çokluk kişi için **sIn-IAr**, -**sUn-IAr** eklerinin kullanıldığını göstererek bu kipi çekimiyle ilgili birer örnek vermiştir (Topaloğlu, 1989: 65). İstek eki çekiminin bütün eklerini aşağıdaki gibi vermiştir. Topaloğlu’na göre emir ve istek kipi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: -
2. teklik kişi: -**Ø**

İstek Çekimi

- Ayım**
-**A-sIn**

3. teklik kişi: - sIn , - sUn	- A
1. çokluk kişi: -	- Allm
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	- A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr , - sUn-lAr	- A-lAr
-	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
-	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

B.A. Serebrennikov ve N.Z. Gadjieva'ya göre asıl emir kipi çekimi 2. teklik ve 2. çokluk kişidir. Teklik 2. kişi çekimi, eylemin yalnız köküdür. Bazen çeşitli güçlendirici parçacıklar katılabilir. 2. çokluk kişiye 2. kişi ekleri **-ñız**, **-ğız**, **-nar** eklenir. Oğuz dillerinde ise **-İñIz** ekinin kısalması sonucunda oluşan **-In** eki kullanılır” (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 183). Bu bilgilere göre emir çekimi şu şekilde gösterilir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: - Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn , - sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr , - sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Berke Vardar, emir kipini “buyrum kipi” maddesinde göstermiş, “eylemin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi⁵⁷” olarak tanımlamıştır (Vardar, 2002: 51). Vardar’a göre bu kipin Türkçede 1. teklik ve çokluk kullanımı yoktur ve şu şekilde gösterilir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: -Ø	<i>ver</i>
3. teklik kişi: -sIn	<i>versin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: -In(-Iz)	<i>verin (veriniz)</i>
3. çokluk kişi: sInAr	<i>versinler</i>

Vardar, istek kipini “eyleme istek kavramı katan isteme kipi” olarak tanımlamış, Türkçede istek kipinin eylem kök ya da gövdesine -A eki getirilerek oluşturulduğunu belirtmiştir (Vardar, 2002: 121). Vardar’a göre istek kipi şu şekilde gösterilir:

İstek Çekimi

1.teklik kişi: -A-yIm	<i>vereyim</i>
2. teklik kişi: -A-sIn	<i>veresin</i>
3. teklik kişi: -A	<i>vere</i>
1. çokluk kişi: -A-İIm	<i>verelim</i>
2. çokluk kişi: -A-sIn(-Iz)	<i>veresiniz</i>
3. çokluk kişi: -A-IAr	<i>vereler</i>

Bu bilgilere göre emir ve istek kipi şu şekilde gösterilir:

Emir Çekimi

İstek Çekimi

⁵⁷ Eylemin belirttiği kavramı öznel açıdan, dilek, istek, gereklilik, buyrum biçiminde anlatan kip. Türkçede isteme kipleri *istek, dilek-koşul, gereklilik* ve *buyrum* kiplerini içerir (Vardar, 2002: 121).

1.teklik kişi: -	- A-(y)Im
2. teklik kişi: -Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A
1. çokluk kişi: -	- A-Ilm
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	- A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr	- A-lAr
-	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
-	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Fevzi Karademir **-AyIm** ve **-Allm** şeklinin emrin gerektirdiği hiyerarşik bir ilişki düzenini, normal istek(ler)den daha keskin olması gereken ifade tarzını tam olarak yansıtmadığını belirtmiştir. *Haydi çalışalım; Haydi gidelim; Bırakalım gitsinler; Durun, biraz bekleyelim; Kalkın, çalışalım; Kendi işimizi kendimiz yapalım; Kalkın gidelim ve beğendiğimiz yere oturalım* gibi cümlelerdeki **-Allm** ekinin kullanıldığı çekimlerde **-AyIm** ekinin kullanıldığı çekimlerden farklı olarak bir hatip-muhatap ilişkisi söz konusu olduğundan, konuşanın muhatapları (ikinci kişileri) isteklendirmesinden, onlara yönelik tavsiyesinden, yerine göre nazikane veya resmi emrinden söz etmek mümkündür. Ancak, **-Allm** ekinin kullanıldığı örneklerde genel olarak *istek, niyet/plan, isteklendirme* gibi anlamlar öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, incelenen örneklere bakarak **-Allm**'ın birincil işlevinin emir bildirmek olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Hatta **-Allm**, çok defa doğrudan emri yumuşatma işlevi görmektedir: *Geriye yaslan/Geriye yaslanın* yerine

Geriye yaslanalım. Sessiz ol/Sessiz olun yerine Sessiz olalım. Burayı boşalt/Burayı boşaltın yerine Burayı boşaltalım alım gibi (Karademir, 2012: 2123).

2. teklik ve çokluk kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde, çeşitli anlamların yanı sıra emir anlamı da bulunmaktadır. Bu çekimler, yüz yüze bir muhatabiyeti ifade ettiği için emir bildirmeye en elverişli çekimler olarak görünmektedir. 3. teklik ve çokluk kişi emir kipi olarak sunulan örneklerde, çeşitli anlamların yanı sıra emir anlamı da bulunmaktadır. Ancak eylemin çekimi, yüz yüze bir ortamda gerçekleşmediği ve dolayısıyla muhatap, emir kavramının en önemli işaretleri olan bürünsel birimlerin etkisinden uzak olduğu için, bu örneklerde doğrudan değil, aktarmalı/dolaylı bir emir bulunmaktadır (Karademir, 2012: 2124).

Türkçede istek işaretleyicisi **-A**'dır. Karademir'e göre **-AyIm/-Allm** eklerinde de istek anlamı **-yIm/-IIm** parçalarıyla değil, **-A** ile sağlanmıştır. Dolayısıyla 1. teklik kişiyi **-(y)Im**, 1. çokluk kişiyi **-IIm** temsil eder. Bu açıdan değerlendirildiğinde **-AyIm/-Allm** eklerini **-A-(y)Im/-A-IIm** şeklinde ayırmada bir sorun görünmemektedir (Karademir, 2012: 2127).

2. teklik çekiminde mesaj, eylem tabanı üzerinden iletilmektedir. Mesajın tarzı ve kime yönelik olduğu bağlamdan anlaşılmaktadır. Bazen saygı, nezaket, resmiyet ifadesi olarak 2. kişi çekiminde kişiyi temsilen **-In(-Iz)**, **-Un(-Uz)** eki de kullanılmaktadır (*Sen çık yerine Siz çık-ın/ınız gibi*). 2. çokluk çekimi **-In** ekiyle sağlanmaktadır (Karademir, 2012: 2127).

Karademir'e göre 3. kişi konusu ise karmaşık bir durum arz etmektedir. **-sIn**, **-sUn**; diğer bütün eylem/ekeylem çekimlerinde ikinci kişinin (*senin*) temsilcisi durumunda iken (*gel-ir-sin, gel-(i)yor-sun, gel-ecek-sin, gel-meli-sin, gel-e-sin; hasta-sın, hasta-i-miş-sin*) emir kipi olarak bilinen çekimde üçüncü kişiyi temsil ediyor görünmektedir. Oysa

diğer bütün eylem çekimlerinde 3. kişi sıfır biçimle gösterilmekte, kişi ve sayı anlamını zaman/tarz ekleri yüklenmiş bulunmaktadır: *gel-miş-Ø*, *gel-di-Ø*, *gel-i-yor-Ø*...gibi (Karademir, 2012: 2128).

İstek anlamının emir anlamını da kapsadığını ifade eden Karademir, bu çekimler için aşağıdaki tabloyu önermiştir (Karademir, 2012: 2133):

Türkçede İsteme Kipleri

	I. Tip İsteme Kipi (Birincil işlevi istek)	II. Tip İsteme Kipi (Birincil işlevi istek)	III. Tip İsteme Kipi (Birincil işlevi dilek)	IV. Tip İsteme Kipi (Birincil işlevi gereklilik)
1.t.	gel-e-yim	gel-e-m	(keşke) gel-se-m	gel-meli-y-im
2.t.	gel; gel-in/gel-iniz	gel-e-sin; gel-e-siniz	(keşke) gel-se-n; gel-se-niz	gel-meli-sin; gel-meli-siniz
3.t.	gel-sin	gel-e	(keşke) gel-se	gel-meli
1.ç.	gel-e-lim	gel-e-k	(keşke) gel-se-k	gel-meli-y-iz
2.ç.	gel-in(iz)	gel-e-siniz	(keşke) gel-se-niz	gel-meli-siniz
3.ç.	gel-sin-ler	gel-e-ler	(keşke) gel-se-ler	gel-meli-ler

Fuat Bozkurt, bir işin yapılması istendiğinde, bu istek emir verici bir tavır içinde söylendiğinde bu amaç için emir cümlesinin kurulduğunu belirtmiştir. Bir bakıma emir kipi istekten doğmuştur, demektedir. Ayrıca emir cümlesinin Türkçede çekirdek cümle işlevinde olduğunu belirterek “Görünüm” başlığı altında ele aldığı kipler konusunu cümle bağlamında da değerlendirmiştir (Bozkurt, 1995: 51).

Bozkurt’a göre emirde kullanılan kişi eki belki de kişi eklerinin ilk biçimidir. “Koş, sözcüğünü ele alalım. Bu yalnızca bir eylem köküdür; ama bir tümce işlevindedir. Görünüşte kişi eki de almamıştır. Oysa buyrum çekimi düzeninde eksiği bulunmaz.” bilgisini vermiştir:

Emir kipinin 1. kişilerde kullanılmadığını söyleyip bu durumla ilgili hiçbir açıklama yapmamıştır. İkinci teklik kişide ise eksiz olduğunu, doğrudan eylem kökünün 2. kişi “buyrum” durumunda olduğunu söylemiştir.

Bozkurt, eyleme istek ve niyet kavramı katan kipin istek kipi olduğunu söyleyerek istek kipini şöyle göstermiştir.

1. Teklik kişi: *al-a-yım*

1. Çokluk kişi: *al-a-lım*

2. Teklik kişi: *al-a-sın*

2. Çokluk kişi: *al-a-sınız*

3. Teklik kişi: *al-a*

3. Çokluk kişi: *al-a-lar*

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1. teklik kişi: -

-A-(y)Im

2. teklik kişi: **-Ø**

-A-sIn

3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**

-A

1. çokluk kişi: -

-A-Ilm

2. çokluk kişi: **-In(-Iz), -Un(-Uz)**

-A-sIn(-Iz)

3. çokluk kişi: **sIn-lAr, -sUn-lAr**

-A-lAr

-

geleyim

gel

gelesin

gelsin

gele

-

gelelim

gelin/ geliniz

gelesiniz

gelsinler

geleler

Haydar Ediskun emir kipi için; eylemin yapılmasını emrettiğini, emir olduğu için kendisine tam bir hitap biçimi olduğunu ve emirde öğüt verme anlamı da bulunduğu için birçok atasözleri ve deyimlerin bu kiple kurulduğu bilgilerini vermiştir.

Eylem kök ya da gövdelerine getirilen 3. tip kişi eklerinin⁵⁸ emir kipini oluşturduğunu belirtip, günümüzde emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişilerini görülmediği bilgisini de vermiştir (Ediskun, 1999: 186). Ediskun, emir kipinin Eski Türkçede, Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca'nın ilk çağlarında nasıl kullanıldığıyla ilgili bilgiler de vermiştir.

Emir Çekimi

1. teklik kişi: -
2. teklik kişi: -Ø
3. teklik kişi: -sIn, -sUn
1. çokluk kişi: -
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr
-
<i>gel</i>
<i>gelsin</i>
-
<i>gelin/ geliniz</i>
<i>gelsinler</i>

İstek Çekimi

-Ayım
-A-sIn
-A
-Allm
-A-sIn(-Iz)
-A-lAr
<i>geleyim</i>
<i>gelesin</i>
<i>gele</i>
<i>gelelim</i>
<i>gelesiniz</i>
<i>geleler</i>

Mehmet Hengirmen, bir işi emrederken kullanılan emir kipinin 1. teklik ve çokluk kullanımı olmadığı bilgisini vermiştir (Hengirmen, 2002: 225).

1. Teklik kişi:-	1. Çokluk kişi:-
2. Teklik kişi: <i>sev</i>	2. Çokluk kişi: <i>sev-in</i>
3. Teklik kişi: <i>sev-sin</i>	3. Çokluk kişi: <i>sev-sin-ler</i>

⁵⁸ bk Ediskun, 1999: 172.

Hengirmen, istek kipinin ekini -A olarak göstermiştir. İstek kipinin 1. teklik ve çokluk kullanımının yaygın olmadığını daha çok soru biçiminde kullanıldığını belirtmiştir (Hengirmen, 2002: 223).

1. Teklik kişi: <i>sev-e-y-im</i>	1. Çokluk kişi: <i>sev-e-lim</i>
2. Teklik kişi: <i>sev-e-sin</i>	2. Çokluk kişi: <i>sev-e-siniz</i>
3. Teklik kişi: <i>sev-e</i>	3. Çokluk kişi: <i>sev-e-ler</i>

Bu bilgilere göre emir ve istek çekimi şöyledir:

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: -
2. teklik kişi: -Ø
3. teklik kişi: -**sIn**, -**sUn**
1. çokluk kişi: -
2. çokluk kişi: -**In(-Iz)**, -**Un(-Uz)**
3. çokluk kişi: **sIn-IAr**, -**sUn-IAr**
-
- de*
- desin*
-
- deyin, deyiniz
- desinler (desin)

İstek Çekimi

- A-(y)Im**
- A-sIn**
- A**
- A-Im**
- A-sIn(-Iz)**
- A-IAr**
- diyeyim*
- diyesin*
- diye (desin)*
- diyelim*
- diyesiniz*
- diyeler (desinler)*

Muhittin Bilgin, emir kipi çekimini 1. kişi çekimleri olmayan bir tablo ile göstermiş ve 1. kişi kullanımının olmadığını vurgulamıştır (Bilgin, 2002: 382).

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: -

2. teklik kişi: -Ø	<i>sev</i>
3. teklik kişi: -s In	<i>sevsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz)	<i>sevinin (seviniz)</i>
3. çokluk kişi: sInIAr	<i>sevsinler</i>

İstek çekimi ile ilgili olarak verdiği bilgilerde Eski Anadolu Türkçesinde istek kipinin çekimini şöyle göstermiştir

<i>eyle-y-e-m</i>	<i>eyle-y-e-vüz</i>
<i>eyle-y-e-sin</i>	<i>eyle-y-e-siz</i>
<i>eyle-y-e</i>	<i>eyle-y-e-ler</i>

Verilen bu bilgilere göre Eski Anadolu Türkçesinde istek kipini -A olarak belirgin bir şekilde gösterirken Türkiye Türkçesine gelindiğinde istek ekini gösterirken 1. teklik ve çokluk şeklini -A-(y)**Im** ve -A-**IIIm** şeklinde ayırarak göstermiştir (Bilgin, 2002: 380).

İstek Çekimi

1.teklik kişi: -A- yIm	<i>seveyim</i>
2. teklik kişi: -A- sIn	<i>sevesin</i>
3. teklik kişi: -A	<i>seve</i>
1. çokluk kişi: -A- IIIm	<i>sevelim</i>
2. çokluk kişi: -A- sIn(-Iz)	<i>sevesiniz</i>
3. çokluk kişi: -A- IAr	<i>seveler</i>

Bilgin'e göre emir ve istek kipi şu şekilde gösterilmelidir:

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1. teklik kişi: -	- A-(y)Im
2. teklik kişi: - Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn, -sUn	- A
1. çokluk kişi: -	- A-Ilm
2. çokluk kişi: - In(-Iz), -Un(-Uz)	- A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr	- A-lAr
-	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>
-	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Neşe Atabay, Sevgi Özel, İbrahim Kutluk; eylemin yapılması gerektiğini buyuran emir kipinin 1. teklik ve çokluk kullanımlarının olmadığı vurgulanmıştır. Kipin çekiminde kullanılan kişi eklerinin değişik olduğunu belirtilmiştir.

1. Teklik kişi:-	1. Çokluk kişi: -
2. Teklik kişi: <i>kal</i>	2. Çokluk kişi: <i>kal-ın(-ız)</i>
3. Teklik kişi: <i>kal-sın</i>	3. Çokluk kişi: <i>kal-sın-lar</i>

Atabay'a göre bu kipte 2. teklik kişi için eylem kökünün kullanıldığı görülür. Bu bakımdan 2. teklik kişi için bir ek kullanılmaktadır. Emir kipinin her zaman buyurmada kullanılmadığı görülür. Kimi zaman dilek, istek belirttiğı de olur (Atabay, 2003: 215).

Atabay, eyleme istek kavramı katan istek kipini -**A** olarak göstermiştir. Bu kipin sorulu biçimi 1. teklik ve çokluk kişiler için olanların dışında pek kullanılmadığını

belirtmiştir. Aynı kipin olumsuz sorulu biçiminde yine 1. kişilerin çok kullanıldığı bilgisini vermiştir.(Atabay 2003, 213) İstek çekimini şu şekilde örneklemiştir:

1. Teklik kişi: <i>kal-a-y-ım</i>	1. Çokluk kişi: <i>kal-a-lım</i>
2. Teklik kişi: <i>kal-a-sın</i>	2. Çokluk kişi: <i>kal-a-sınız</i>
3. Teklik kişi: <i>kal-a</i>	3. Çokluk kişi: <i>kal-a-lar</i>

Verilen bilgilere göre emir ve istek çekimi şöyledir:

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: -
2. teklik kişi: -Ø
3. teklik kişi: -sIn, -sUn
1. çokluk kişi: -
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr
-
- gel*
- gelsin*
-
- gelin/ geliniz*
- gelsinler*

İstek Çekimi

- A-(y)Im
- A-sIn
- A
- A-Ilm
- A-sIn(-Iz)
- A-lAr
- geleyim*
- gelesin*
- gele*
- gelelim*
- gelesiniz*
- geleler*

Nurettin Koç'a göre Türkçede emir kipinin 1. teklik ve çokluk çekimi yoktur ve emir çekimi şu şekildedir (Koç, 1996: 316):

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: -
2. teklik kişi: -Ø
-
- gel*

3. teklik kişi: - sIn , - sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr , - sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Oya Adalı, “istem ardılları” başlığı altında “buyrum” olarak sıraladığı emir kipini eksiz olarak göstermiş, örneklerde 2. teklik kişi çekimini vermiştir (Adalı, 2004: 47).

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: - Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn , - sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr , - sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Ömer Demircan, kip ekleri başlığı altında verdiği emir eklerini eksiz ve -**In**, -**sIn** olarak vermiş, emir kipi 1. kişi çekimi için hiç bir bilgi vermemiştir (Demircan, 2005 : 109).

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: - Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn , - sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr , - sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Raşit Keskin'e göre emir ekinin kişi ekleri dışında herhangi bir eki yoktur, kendi kendimize emredemeyeceğimizden birinci teklik ve çokluk kişilerinin çekimi yoktur (Keskin, 2004: 58).

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: -Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: - sIn , - sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: - sInlAr , - sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Tahir Nejat Gencan, eylemin yapılmasını emretmek için kullanılan emir kipinin, söz söyleyenin kendisine emredemeyeceği için 1. kişi çekimi olmadığını belirtmiştir (Gencan, 2001: 323). İstek çekiminin de eylem tabanına -A eki getirilerek yapıldığını belirtmiştir (Gencan, 2001: 318). Gencan'a göre emir ve istek çekimi şöyledir:

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1.teklik kişi: -	- Ayım
2. teklik kişi: -Ø	- A-sIn
3. teklik kişi: - sIn , - sUn	- A
1. çokluk kişi: -	- Allm
2. çokluk kişi: - In(-Iz) , - Un(-Uz)	- A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr , - sUn-lAr	- A-lAr
-	<i>geleyim</i>
<i>gel</i>	<i>gelesin</i>
<i>gelsin</i>	<i>gele</i>

-	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler</i>

Tahsin Banguoğlu, emir kipinin 1. kişi çekimi için şu bilgileri vermiştir: “Tek kipi olan buyuru kipi teklik ve çokluk 2. ve 3. kişiden oluşur. Buyuru edilen ve sözü geçene eydenin nazari olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıklı sayılmaz. Bununla birlikte kendimizi 2. kişi yaparak buyuruyu kendimize çevirebiliriz.” (Banguoğlu, 2007: 473). Bu açıklamalarının ardından aşağıdaki örnekleri vermiştir:

Silkin ve sakin ol dedim avare gönlüme.

Uzatma Veysel bu sözü

Kendi kendime “Gel, şeytana uyma.” dedim.

Emir kipinin bir yandan ünlem niteliği taşıdığından anlatımı tonlamayla yakından ilgili olduğunu söylerken diğer yandan emir kipinde kullanım ve üslubun da derin anlatım farkları getirdiğini belirtmiştir. Örneğin emir kipi ile çekimlenmiş deyimlerde ve cümlelerde hareketten yalvarmaya kadar varan değişiklikler görüldüğünü tespit etmiştir.

Örnek: *Defol! Yıkılsın! Aldırma! Kısa kesin! Beklesinler! Sağol! Buyurun! Yaşasın! Üzülmeyin! Affediniz! Kerem buyurun!* (Banguoğlu, 2007: 473).

Banguoğlu’na göre istek kipleri, konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkındaki açık eğilimini göstermektedir. Eski Türkçedeki -**GAy**, -**GA** ile yapılan gelecek kipinden gelen -**A** eylem gövdesi, Eski Osmanlı Türkçesinde istek anlatımı almış olmakla beraber henüz gelecek ve şimdiki zaman için de kullanılmaktadır.

Yoldaş olalum ikimiz

Gel dosta gidelüm gönül

*Bana sual oldukça dilüm **döne** mi Yarab?*

Banguoğlu, farklı bir konuya da dikkat çekerek istek kipinin kararlı bir dilek ifade ettiğini ve yerine göre emir anlamına yaklaştığını belirtmiştir. Bu kipin teklik ve çokluk 3. kişi çekimi günümüz Türkçesinde eskimiş sayılmış, yerine emir kipinin 3. kişi çekimi kullanılır olmuştur. Örneğin; *seve* yerine *sevsin*, *seveler* yerine *sevsinler...* gibi. Ancak bunların dışında, 3. kişi istek çekimi, zamanla kalıplaşarak birçok deyimde kullanılmaya başlamıştır: *Hayır ola! Allah vere! Rast gele! Olmaya ki...* gibi.

Emir ve istek kipinde olan işlev kaymalarını anlatırken istek kipinin emir dışında farklı işlevlerde kullanabildiğini açıklamıştır. Örneğin, bazen istek kipi dilek (şart) kipiyle anlamdaş görülebilir:

*Yusuf'u **bekleyedik.*** (Yusuf'u bekleseydik.)

***Bileydim** almazdım.* (Bilseydim almazdım.)

*Ben **tutmayaydım** düşecekti.* (Ben tutmasaydım düşecekti.)

Banguoğlu'na göre emir ve istek çekimi şöyledir:

Emir Çekimi

1. teklik kişi: -

2. teklik kişi: -Ø

3. teklik kişi: -sIn, -sUn

1. çokluk kişi: -

2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)

3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr

-

gel

gelsin

İstek Çekimi

-Ayım

-A-sIn

-A, -sIn, -sUn

-Allm

-A-sIn(-Iz)

-A-lAr, -sIn-lAr, -sUn-lAr

geleyim

gelesin

gele, gelsin

-	<i>gelelim</i>
<i>gelin/ geliniz</i>	<i>gelesiniz</i>
<i>gelsinler</i>	<i>geleler, gelsinler</i>

Vecihe Hatiboğlu, eylemin yapılmasını dileyen ya da emreden isteme kipi olan emir kipinin Türkçede 1. teklik ve çokluk kişiler için kullanılmadığını belirtmiştir. 2. teklik kişi için ek kullanılmadığını, 2. çokluk kişi için **-In(-Iz), -Un(-Uz)**; 3. teklik ve çokluk kişiler için **-sIn, -sUn; sIn-lAr, -sUn-lAr** eklerinin kullanıldığını söyleyerek bu kipin çekimiyle ilgili bir örnek vermiştir (Hatiboğlu, 1982: 48).

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: -Ø	<i>gel</i>
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	<i>gelsin</i>
1. çokluk kişi: -	-
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	<i>gelin/ geliniz</i>
3. çokluk kişi: -sInlAr, -sUnlAr	<i>gelsinler</i>

Sema Aslan Demir'e göre emir, buyurucudan eyleyiciye belirli bir dayatma ile yönelen; içeriği, harekete geçirici-yönlendirici olan; yüksek dereceli isteme bildiren bir anlam birimidir. Bu yönüyle emrin, isteme skalasının en üst aralığındaki anlam birimidir (Aslan Demir 2007: 7). Kişinin kendi kendine emir veremediği düşüncesine karşılık, kişinin kendi kendisiyle konuşması söz konusu olduğunda konuşan, benini ikinci kişi olarak konumlandırarak onunla konuştuğunu belirtir. Dolayısıyla teorik olarak biri konuşan, diğeri dinleyen iki kişi söz konusu olup eylemler, biçimsel olduğu gibi kavramsal olarak da ikinci kişi çekimindedir. Bununla birlikte emirde bulunan eşit olmayan güç

ilişkisi⁵⁹kişi ve kendisi arasında bulunmadığından Aslan Demir'e göre, bu ifadeleri de gerçek emir saymak mümkün görünmemektedir⁶⁰. 1. teklik kişi emir çekimi olmadığı için emir kipi şu şekilde gösterilir (Aslan Demir 2007: 172):

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -	-
2. teklik kişi: -Ø, -In(-Iz), -Un(-Uz) (nz.)	gel/ gelin/ geliniz (nz.)
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	gelsin
1. çokluk kişi: -Allm	gelelim
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	gelin/ geliniz
3. çokluk kişi: -sInAr, -sUnAr	gelsinler

1. çokluk kişi çekiminde kullanılan –**Allm** şeklinin kimi özel durumlarda, ikinci kişi veya kişilere yönelik emirlerde kullanıldığını belirtmiştir.

Süer Eker, tasarlama kiplerini bir tabloyla göstermiştir. Bu tabloya göre emir ve istek çekimi şöyledir (Eker, 2009: 343):

Emir Çekimi

İstek Çekimi

1.teklik kişi: -	-A-(y)Im
2. teklik kişi: -Ø	-A-sIn
3. teklik kişi: -sIn, -sUn	-A
1. çokluk kişi: -	-A-Ilm
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)	-A-sIn(-Iz)
3. çokluk kişi: sIn-IAr, -sUn-IAr	-A-IAr
-	diyeyim

⁵⁹ bk. Aslan Demir, 2007: 35.

⁶⁰ -**Allm**'ın ikinci kişi veya kişilere yönelik emir vermede kullanımı için ayrıca bk. Aslan Demir: 2007: 36.

<i>de</i>	<i>diyesin</i>
<i>desin</i>	<i>diye (desin)</i>
-	<i>diyelim</i>
deyin, deyiniz	<i>diyesiniz</i>
desinler (desin)	<i>diyeler (desinler)</i>

İbrahim Necmi Dilmen, Hikmet Dizdaroğlu, Kaya Bilgegil, J. Nemeth, Faruk Timurtaş, G.L. Lewis, Sezai Güneş gibi dilbilgisi yazarları ise bu eklerin istek kipine girmesini doğru bulmuşlardır (Korkmaz, 2009: 666; Ercilasun, 2004: 61) Bu dilcilere göre emir ve istek çekimi şöyledir:

Emir Çekimi

1.teklik kişi: -
2. teklik kişi: -Ø
3. teklik kişi: -sIn, -sUn
1. çokluk kişi: -
2. çokluk kişi: -In(-Iz), -Un(-Uz)
3. çokluk kişi: sIn-lAr, -sUn-lAr
-
<i>gel</i>
<i>gelsin</i>
-
<i>gelin/ geliniz</i>
<i>gelsinler</i>

İstek Çekimi

-Ayım
-A-sIn
-A
-Allm
-A-sIn(-Iz)
-A-lAr
<i>geleyim</i>
<i>gelesin</i>
<i>gele</i>
<i>gelelim</i>
<i>gelesiniz</i>
<i>geleler</i>

Değerlendirme

Türkiye Türkçesi uzmanlarının dil bilgisi ve Dil bilimi kitaplarına bakıldığında emir kipi için birbirinden çok farklı bilgiler yer almaktadır. Çoğuluk itibariyle emir kipinin 1. kişi çekimine yer verilmemiş, bu ekler istek kipinde gösterilmiştir. Bunun için de “İnsan kendi kendine emredemez.” düşüncesi verilmiştir. Temel bir dilbilgisi (core grammar) yapısı, tamamen dilbilgisi kuramlarına aykırı bir yaklaşımla kabul ya da red edilemez. “İnsan kendi kendine emredemez.” düşüncesi tamamen gerçek dünya ile ilgilidir, dilbilgisel bir yargı değildir. Dilbilgisel bir gerçek aranırken sadece gerçek dünyaya gönderme yapmak doğru değildir. Spesifik morfolojik bir yargı yine morfolojiyle açıklanmalıdır. Bunun dışında Emin Özdemir, “3. kişilere de emir verilemez.” demiştir. Anlamsal ulamların dışında morfolojik olarak bakıldığında *doğrudan/dolaylı anlatım (reported speech)* söz konusu olduğunda emir kipinin 3. kişi çekimi kullanılmaktadır.

Emir kipinin 1. kişi çekimini ayrı olarak veren dilbilgisi uzmanları istek kipinin 1. kişi çekimleri olarak *gelem* ve *gelek* örneğini vermişlerdir. Standart Türkçeden bahsedildiğinde bu örnekleri vermek doğru değildir. Bu kullanımlar standart Türkçeden düşmüş sadece ağızlarda kullanılan çekimlerdir.

Tablo 7: Dil Bilgisi ve Dil Bilimi Uzmanlarına Göre Emir 1. Kişi Çekimi

1. Kişi Emir ve İstek Kipini Birlikte Ele Alanlar	1. Kişi Emir Kipini Ayrı Olarak Ele Alanlar	1. Kişi Emir Kipini Yok Sayanlar
A.N. Kononov	Ahmet Bican Ercilasun	Ahmet Topaloğlu
Emin Özdemir	Günay Karaağaç	B.A. Serebrennikov N.Z. Godjeva
Erdoğan Boz	Muharrem Ergin	Berke Vardar
Fatma Türkyılmaz	Nurettin Demir Emine Yılmaz	Faruk Timurtaş
Feyza Hepçilingirler	Saadettin Özçelik Münir Erten	Fevzi Karademir
Gürer Gülsevin		Fuat Bozkurt
Jean Deny		G.L. Lewis
Mustafa Durmuş		Haydar Ediskun
Zeynep Korkmaz		Hikmet Dizdaroğlu
		İbrahim Necmi Dilmen

	J. Nemeth
	Kaya Bilgegil
	Mehmet Hengirmen
	Muhittin Bilgin
	Neşe Atabay Sevgi Özel İbrahim Kutluk
	Nurettin Koç
	Oya Adalı
	Ömer Demircan
	Raşit Keskin
	Sema Aslan Demir Sezai Güneş
	Süer Eker
	Tahir Nejat Gencan
	Tahsin Banguoğlu
	Vecihe Hatiboğlu

Tablo 8: Dil Bilgisi ve Dil Bilimi Uzmanlarına Göre Emir 1. Kişi Çekimi

	1. Kişi Emir ve İstek Kipini Birlikte Ele Alınmalı	1. Kişi Emir Kipini Ayır Olarak Ele Alanlar	1. Kişi Emir Kipini Yok Sayanlar
A. Bican Ercilasun		+	
A. N. Kononov	+		
Ahmet Topaloğlu			+
B.A.Serebrennikov N.Z. Godjieva			+
Berke Vardar			+
Emin Özdemir	+		
Erdoğan Boz	+		
Faruk Timurtaş			+
Fatma Türkyılmaz	+		
Fevzi Karademir			+
Feyza Hepçilingirler	+		
Fuat Bozkurt			+
G. L. Lewis			+
Günay Karaağaç		+	
Gürer Gülsevin	+		
Hanifi Vural Tuncay Böler		+	
Haydar Ediskun			+
Hikmet Dizdaroğlu			+
İbrahim N. Dilmen			+
Jean Deny	+		
J. Nemeth			+
Kaya Bilgegil			+
Mehmet Hengirmen			+
Muharrem Ergin		+	
Neşe Atabay Sevgi Özel İbrahim Kutluk			+
Nurettin Demir Emine Yılmaz		+	

Nurettin Koç			+
Oya Adalı			+
Ömer Demircan			+
Raşit Keskin			+
Sadettin Özçelik Münir Erten		+	
Sema Aslan Demir			+
Sezai Güneş			+
Süer Eker			+
Tahir Nejat Gencan			+
Tahsin Banguoğlu			+
Vecihe Hatiboğlu			+
Zeynep Korkmaz	+		

III. BÖLÜM: EMİR KİPİNİN İŞLEVLERİ

Herhangi bir düşünce eyleme dökülürken, kullanılabilir çok sayıda dil bilgisel tümce seçeneği vardır. Bu tümce yapılarından yalnızca biri seçilir ve onunla iletişime geçilir. Seçilen ve iletişim ortamında kullanılan yapı artık bir sözce olmuştur. Seçimi yaparken kullanım koşullarına özgü olan bazı ölçütler vardır. Neyi, kime, hangi amaçla ve hangi koşullarda söyleneceği önemlidir. Bu noktalar zihinde saptandıktan sonra eyleme geçirilir ve söylenmek istenen ortama uygun bir biçimde dile getirilir (Erkman-Akerson, 2000: 54).

Bunların yanı sıra, konuşan insanın amacı kurallı tümceler kurmak değil, ne demek istediğini anlatabilmektir. Bu amacını da iletişim koşullarını yerine getirerek gerçekleştirir. İletişim koşullarına göre konuşanlar, söylemek istediklerini farklı şekilde dile getirirler, iletişimin toplumsal düzenlemelerine uygun davranırlar. Konuşmayı sağlayan bu toplumsal düzenekler, iletişimde çok önemli bir yere sahiptir. Örneğin; öğretmen “Eylem nedir?” diye sorduğunda, sınıftaki öğrenciler aslında öğretmenin cevabı bildiğini bilirler. Çünkü öğretmen “Bana eylemin ne olduğunu söyler misiniz?” demek istemektedir. Ya da bir kişi “Üzerinde nakit para var mı? “diye sorduğunda karşıdakinin şunu anlamasını istemektedir: “Bana biraz borç para verir misin? Üzerimde yeterli para yok.”

Konuşmaya dayalı ima, cümlenin görünüşteki anlamında belli olmayan bir mesajdır. Konuşucu onu ima eder. Dinleyici, sözcedeki mesajı, konuşmaya dayalı başarılı bir etkileşimi yöneten kurallara başvurmak suretiyle çıkarabilir.

Bu bölümün temelini oluşturan ve kaynağını dilbilimci Austin’de bulan edimbilimsel yaklaşım, dilin kullanımının özellikleri olan konuşmacıların motivasyonları, tepkileri, söylem tipleri, söylemin konuları gibi unsurlar üzerinde durur. Bu yaklaşıma göre, bir ifadenin anlamı iki faktöre bağlıdır: Bir yandan cümlenin anlamına, öte yandan

ifadenin içinde yer aldığı dilsel veya dil-dışı bağlama. *ye-* eyleminin dilsel anlamı bu eylem söylenir söylenmez anlaşılır, şüphe götürmeyen “yemek yeme, karın doyurma” anlamıdır.

Öte yandan bazı eylemler bağlam içinde dilsel anlamının ötesine geçer. Örneğin sokakta herhangi birine “Saatiniz var mı?” diye sorulduğunda sorgulanmak istenen saatin var olup olmadığı değildir. Asıl öğrenilmek istenen saatin kaç olduğudur. Soru sorulan kişi de bu konuda bir ikileme düşmez, sorulmak isteneni net olarak kavrar. Oysa iki nişanlı genç düğün hazırlıkları için bir kuyumcuya gittiklerinde takı alışverişi yaparken biri diğerine “Saatin var mı?” diye sorduğunda gerçekten sorgulanmak istenen saatin var olup olmadığıdır.

Bu bilgiler ışığında emir kipinin işlevlerine bakılacak olursa çok uzun bir liste karşımıza çıkar; ancak amacımız listelerle sözcükleri sınırlandırmak değil emir kipinin istek dışında pek çok işlevi olduğunu göstermektir.

III.1. Acıma İşlevi

Söylem, sözcelem ediminin gözlenebilir sonucudur. İletişim amacıyla dilsel araçların kullanılmasından kaynaklanır. Söylem, yalnız bilgilerin iletilmesi değil, alıcıyı eyleme özendirmek ya da sadece kişilerarası ilişkiler kurmak için de kullanılır (Kıran, 2002: 216).

Sokakta kimsesiz bir çocuğa “*Ah canım **al** da **giy** şunu.*” denildiğinde emir söz konusu değil; merhamet etme, birinin acısına ortak olma, birinin kötü duruma düşmesini önleme isteğini duyma işlevi ön plandadır.

III.2. Açıklama İşlevi

Bağlam üzerine düşünmenin basit bir yolu da dilin dikkat çekici bir biçimde kullanılması gerektiğini bilmektir; çünkü bir konuşucu ya da yazar, dinleyici ya da okuyucuyu fazla uzun ve sıkıcı bir dil kullanarak bıktırmak istemez. Böylece insanlar belki de bir metni daha kısa, daha ilgi çekici, daha uygun, daha amaçlı ve daha kişisel hale getirmek için dilsel anlamlar bulmaya gayret eder. İyice anlaşılmayan ya da yanlış anlaşılan bir sözü, bir ölüyü açıklığa kavuşturma işleviyle emir kipi buna imkan tanır. Yeni bir cihaz alındığında cihazın kullanımı ya da kurulumuyla ilgili açıklama yapan belgelerdeki “ *Parçaları doğru yerleştirdiğinizden **emin olun**, güvenlik kilidini **kırın**, teçhizatın temizliğine **dikkat edin**...*” gibi cümlelerde müşteriye emredilmemekte, açıklama yapılmaktadır.

III.3. Ahdetme İşlevi

Edimbilimsel yaklaşım, semantik açıdan değerlendirildiğinde bitmemiş ya da gerçekte söylemek istediğinden farklı bir anlam taşıyor gibi görünse de bu metinlerden ne gibi anlamlar çıkarılabileceğini araştıran bir yöntemdir. Çocuk kıyafetleri satan bir mağazanın vitrinindeki “Çocuk satışında büyük indirim” yazısı düşünüldüğünde satılan şeyin çocuklar değil onların kullandığı malzemeler olduğu kesinlikle bilinmektedir.

Sınıfta görünüşünden dolayı alay konusu olan bir öğrenci bu durumdan kurtulmak için kendi kendine “*Sınavlarda en yüksek notu **al**, satranç turnuvalarından ödülle **dön**, daha çok antrenman yaparak yüzme şampiyonasında 1.lik kürsüsüne **çık**.*” dediğinde, bu cümlelerde emir kipi, bir şeyi yapmak için kendi kendine söz verme işleviyle kullanılmıştı

III.4. Alay İşlevi

İletişimde dil kullanımı, özellikle tümcelerle kullanıldıkları bağlam ve durumlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerinde çalışılması gereken konulardandır. Sözcelerin yorumlanmaları ve kullanımlarının gerçek dünya bilgisine nasıl dayandığı, konuşanların sözeylemleri nasıl kullanıp anladıkları, tümce yapılarının konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkiden nasıl etkilendiği konularını inceleyen edimbilime göre “*Olur canım, sen bütün işleri berbat et; yetkililer de sana teşekkür etsin.*” cümlesinde emir kipi; bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik yönlerini eğlence konusu yapma işleviyle kullanılmıştır.

III.5. Azarlama İşlevi

Günlük yaşamımızda, karşımızdakine bir şeyler söyler, sorular sorar, emirler, sözler verir, kimi zaman da özür dileriz. Bu iletişim eylemlerinde bulunurken ne yaparız? Dilin yararı ve etkinliği nedir? Bir konuşucu alıcısıyla iletişimde bulunurken neyi amaçlar? İletişim sırasında birbirine nasıl davranılır? Bunlara edimbilimsel dilbilim çerçevesinde çözüm aranmaya başlanmıştır (Kıran Zeynel- Kıran Ayşe, 2002: 213).

Konuşmamıza izin vermeden, karşıdakini dinlemeden aralıksız konuşan birine “*Sus be adam sus artık.*” denildiğinde bu cümledeki eylemler de artık emir işleviyle değil; kırıcı ve sert söz söylemek, paylamak, tekdir etmek anlamlarına gelen azarlama işleviyle kullanılmıştır.

III.6. Beddua İşlevi

Pragmatik, bildirişimi inceleyen bilim dalıdır. Bağlam içindeki anlamın dinamik yönleri üzerinde yoğunlaşır. Örneğin emretmek ve beddua etmek anlam bakımından birbirine taban tabana zıt görünse de birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme,

ilenme, ilenç, kargış esnasında söylenen “*Boynun altında kalsın, verdiğim emekler gözüne dizine dursun, evin başına yıkılsın...*” gibi cümlelerde beddua işlevi vardır.

III.7. Bıkkınlık İşlevi

Konuşucuya, dinleyiciye ve sözce bağlamının diğer özelliklerini ve dil kullanımlarını inceleyen edimbilim; bir yandan sözce bağlamının etkisi, genellikle bildirişimlerde uyulan kurallar ve ifade seçimini düzenleyen konuşucu amaçları ile ilgilenirken, diğer taraftan da bütün etkenlerin, alıcının sözceyi yorumlamasındaki etkisini; bir başka deyişle dilbilimsel ifadelerin anlamını, onların kullanıcıları ve yorumcuları açısından inceler.

Ev hanımları kendi aralarında konuşurken “*Bütün gün evde uğraş, didin, çalış, çabala, ara, bul, süpür, sil, temizle...*” gibi cümleler sıkça kurulur. Bu cümlelerdeki eylemlerin emir kipiyle kullanılmasına rağmen emir anlamı değil; bıkkınlık, usanç anlamı taşıdığı açık olarak görülmektedir.

III.8. Çaresizlik İşlevi

İletişim, iletişime katılanların birbirine yalnızca bilgi aktarma amaçlarını gerçekleştirdikleri bir süreç değildir. İletişimde konuşucunun dinleyiciden birtakım beklentileri vardır ve dinleyiciyi beklentilerinin gerçekleşmesi yönünde etkileyerek harekete geçirmeyi amaçlar. Ayrı bir deyişle, konuşmak bilgi aktarımının yanı sıra, belirli kurallar çerçevesinde bir edimi gerçekleştirmek demektir. Konuşucunun söz verme, rica etme, özür dileme, gözdağı verme, avutma, yatıştırma vb. gibi birçok amacı, bilgi aktarımının yanı sıra, edimsözlerle dile getirir (Toklu 2003: 116).

“*Sana söylüyorum, derdimi sen anla...*” (Kemal 2001: 66). cümlesinde altı çizili sözcük; zor durumda kalma, zavallılık, umarsızlık işleviyle kullanılmıştır.

III.9. Dikkati çekme İşlevi

İletişim durumunda gerçekleşen olguların tümünün açıklanmasında üretimsel dil bilgisinin tamamıyla yeterli olmadığı görülmesi edimbilimin dil araştırmasıyla ilgili yeni bir alan olmasında etkili olmuştur. Edimbilime göre bir sözcük tek başına değil, içinde bulunduğu cümledeki diğer sözcüklerle birlikte ele alınmalıdır.

“*Heey, bana **bakın!***” cümlesinde emir kipi, ünlem olan sözcüklerden de güç olarak duygularla düşünceyi bir şey üzerinde toplama işleviyle kullanılmıştır.

III.10. Dua İşlevi

Bir cümle, karşılıklı konuşmanın geçtiği yerin şartlarından, konuşan ile dinleyenden yola çıkılarak kavranmaya çalışılır. Bu iş yapılırken kelimelerle nesnelere ilişkisini ele alan anlam bilimden de yararlanır. Bu sayede aralarında hiçbir anlam bağı yokmuş gibi görünen “*Allah uzun ömür **versin**. Akşamlar **hayrolsun**, hayırlar **fetholsun**, Hazreti Hüncar kılavuzumuz **olsun**.*” cümlelerinde emir kipi görünümünde olan eylemler, insanların kendisinden çok daha yüce olduğunu düşündüğü Tanrı'ya yalvarma, yakarış işleviyle kullanılmıştır.

III.11. Emir, Buyruk İşlevi

Edimbilimin temel varsayımı “Konuşmak hem alışveriştir, hem de belirli kurallara bağlı olarak edimi de gerçekleştirmektir. Bir sözceyi anlamak için sözcenin iletmek istediği bilginin metinsel içeriği dışında, tehdit, söz verme, emir verme gibi edimsöz değerini, başka bir deyişle, edimbilimsel amacını da bilmek gerekir (Kıran Zeynel-Kıran Ayşe, 2002: 213).

Eylemin gösterdiği işin ve hareketin kendisine, karşıdakine veya orada bulunmayanlara emredilmesi amacıyla kullanılan emir çekiminde 2. ve 3. kişideki emir

anlamının 1. kişilere göre daha kuvvetli ve nettir. Örneğin; *Paşa kükredi: “Bunu da zindana atın.”* (Kemal, 2001: 31).

III.12. Gereklilik İşlevi

Edimbilim, bizim toplumsal etkileşim sırasında dille ilgili tercihlerimizi belirleyen faktörleri ve tercihlerimizin başkaları üzerindeki tesirlerini inceler (Çakır, 2004: 245).

Kendine gel, yoksa sonun iyi olmayacak. (Karaosmanoğlu, 1983: 27) cümlesinde *kendine gel*, “kendine gelmelisin” mesajı taşıyarak “yapılması, olması veya bulunması uygun olan, yerinde olan” işleviyle kullanılmıştır.

III.13. Güdüleme İşlevi

Edimbilim; kelimeler, gramer ve fonoloji arasındaki anlamlarla ilgili her şeydir. Anlamlar ima edilir; takip edilen kurallar da açığa vurulmamış ve yazısız kurallardır (Kocaman 1996: 78).

Amaçlanan davranışa yönelirken bireye güç vermek, hedefe yoğunlaştırmak amacıyla emir kipi kullanılmaktadır:

Ha göreyim seni evlat. Bu işin de üstesinden gel.

III.14. İncelik İşlevi

İnsanlar birbirlerini, söylediklerine değil; demek istediklerine bakarak anlamaktadır. Konuşucunun niyeti, dinleyici tarafından doğru olarak sezildiği zaman konuşma başarıya ulaşmış varsayılır. İnsan bildirişiminin temelinde söylenenle demek istenilen arasındaki ayırım vardır ve başarılı bir bildirişimde bulunmanın tek koşulu, konuşucunun niyetinin sezilmesidir.

İnce davranış gösterme, zarafet, nezaket işlevi “*Kederiniz neyse söyleyiniz.*” (Recaizade 1997: 27) cümlesinde açıkça görülmektedir.

III.15. İstek İşlevi

Herhangi bir duygu veya düşünce birbirinden çok farklı şekillerde ifade edilebilir:

Çekinglilikle: İh, şey, pencereyi, ih, kapatabilir misiniz, acaba?

Kötümserlikle: Pencereyi kapatabileceğinizi sanmıyorum ama yapar mısınız?

Hürmet göstererek: Affedersiniz beyefendi, pencereyi kapatmanızın bir sakıncası var mı?

Özür dileyerek: Rahatsız ettiğim için çok özür dilerim ama pencereyi kapatabilir misiniz?

Resmi şekilde: İdare, bütün pencerelerin kapalı tutulmasını rica ediyor.

Kabalıkla: Kapat çabuk şu pencereyi.

Bir duyguyu, düşünceyi duygusal biçimde yansıtan istek ve eylemin yapılmasını ya da yapılmamasını kesin olarak bildiren emir anlamları birbirine tamamen zıt görünse de emir kipli kullanımlar istek anlatımı için de kullanılmaktadır.

Ey güneş! Rüzgardan kanatlarını ger! Işıklardan saçlarını dök!... Mavi bulutların tüllerine bürün!... Bu güzelliklerle bize daima görün!... Ruhumuzu bir çiy damlası gibi çek ki senin gibi temiz ölelim. Yanıma gel özümün nuru, gönlümün neşesi...

Kimi deyimlerde kullanılan emir kipi dilek, istek bildirir.

Vur patlasın, çal oynasın! Kolay gelsin!

III.16. Kabul Etme İşlevi

“*Madem paranız yok, o zaman sizin dediğiniz gibi **olsun.***” cümlesinde emir kipi, bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olma işleviyle kullanılmıştır.

III.17. Küçümseme İşlevi

Değer ve önem vermemek, küçük görmek anlamı emir kipiyle bir eyleme kazandırılabilir:

***Sevsinler!** Bu dünyadaki tek akıllı sen misin?*

III.18. Kendi Kendine Telkin İşlevi

Kişiler zor günler geçirdiğinde ya da bir zorlukla karşılaştığında kendi kendine: “***Sabırlı ol. Şu birkaç ay geçsin, bak o zaman her şey düzelecek.***” gibi cümleler kurduğunda emir kipi bir düşünceyi kendi kendine aşılama, belleğine sokma işleviyle kullanılmış olur.

III.19. Korkutma İşlevi

Kökleri Dil biliminin dışına kadar uzanan edimbilim; sözcelerin yorumlanması, konuşanların söz eylemleri nasıl kullanıp anladıkları, tümce yapılarının konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkiden nasıl etkilendiği ile ilgilidir. Örneğin, karşıdakini kaygıya düşürmek, ona gözdağı vermek için emir kipi kullanılabilir:

Yakalayın namussuzu! Vurun vatan hainine!

III.20. Meydan okuma İşlevi

Konuşucunun korkmadığını, çekinmediğini açıkça bildirmek, karşıdakileri kavga veya yarışmaya çağırmak için de emir kipinden faydalanılabilir:

Kork korkmazdan, utan utanmazdan

Dönen dönsün, ben dönmem yolumdan

III.21. Öğüt verme İşlevi

Uzun gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş atasözlerinde en çok kullanılan kiplerden biri emir kipidir. (Türkyılmaz 1999:37).

Önce düşün, sonra söyle.

Uhular köprü olsa, basıp geçme.

Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

Al malın iyisini, çekme kaygısını.

III.22. Önemsememe İşlevi

Önemli saymamak, önem vermemek anlamı emir kipiyle verilebilir:

Sen gidersen git, biz seninle gelmiyoruz.

Ne yaparsa yapsın, beni ilgilendirmiyor.

III.23. Özendirme İşlevi

Özenmesini sağlamak, teşvik etmek işlevi de emir kipiyle sağlanabilir:

Ablası gibi kuaföre gitsin, güzelleşsin, giyinsin, eğlensin, gezsün, tozsün ...

III.24. Rica İşlevi

“Sen ona benim gönderdiğimi söyle olur mu? (Kemal 2001: 55). Lütfen söyle buyurun.”

cümlelerinde rica işlevi vardır.

III.25. Sitem İşlevi

Bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık gibi duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme işlevi için emir kipi kullanılabilir:

*Şimdiye değin eğitim alanında, devlet örgütünde görev **al**, gücün yettiğince şiirle **uğraş**; ara sıra gazetelerde, dergilerde birkaç yazı **yaz**. Yaptıklarının tümü bu sınırlar içinde **kalsın**; sonra da **kalk** bir gün, ulusun toplumsal evriminin mutlu bir aydınlığa ulaşmış görüldüğü bir sırada iyi bir gazetede hem de büyük usta Falih Rifkî Atay'ın kullandığı başlık altında denemeler yayınlamaya **giriş**.*

Bu metinde emir kipiyle çekimlenmiş eylemler “karşın” sözünün yerine kullanılmıştır. Örneğin bu metin şu şekilde de ifade edilebilir.

*Şimdiye değin eğitim alanında, devlet örgütünde görev **almana**, gücünün yettiğince şiirle **uğraşmana**, ara sıra da gazetelerde, dergilerde birkaç yazı **yazmana karşın**, yaptıklarının tümü bu sınırlar içinde **kaldı**. Sonra da **kalkıp** bir gün, ulusun toplumsal evriminin mutlu bir aydınlığa ulaşmış görüldüğü bir sırada iyi bir gazetede hem de büyük usta Falih Rifkî Atay'ın kullandığı başlık altında denemeler yayınlamaya **giriştin** (Bozkurt 1995: 58).*

III.26. Şart İşlevi

Olması başka durumların gerçekleşmesini gerektiren durumlarda emir kipinin kullanıldığı görülür:

*Ödevini **bitir**, öyle gel. (Ödevini **bitirirsen** gelebilirsin.)*

*Çalışmalarını **tamamla**, hak ettiğin terfiyi al. (Çalışmalarını **tamamlarsan** hak ettiğin terfiyi alırsın.)*

III.27. Şüphe, Kuşku İşlevi

Bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık, kuruntu, kuşku durumunda her ne kadar anlam ilgisi kurmak zor olsa da emir kipi kullanılmaktadır.

*Senin yerine bu adam **geçmesin**?*

Gelen benim Ali'm olmasın?

III.28. Tahmin İşlevi

Yaklaşık olarak değerlendirme; akla, sezgiye veya bazı verilere dayanarak olabilecek bir şeyi, bir olayı önceden kestirme işlevi emir kipinde belli kalıplarda görülür:

Tut ki karnın acıktı, yiyecek ekmeğin yok.

Piyango sana çıktı, farz et!

III.29. Tavsiye, Öneri İşlevi

Bir şeyin, bir kimsenin iyi, işe yarar olduğunu ilgili kişiye söylemek için de emir kipinden sıkça faydalanılmaktadır.

Bence sevmek; şu kelebek ömürlü dünyanın bitmez tükenmez telaşesinde, düştüm, düşeceğim korkusuyla tutunmaktır mucizeye. İşte bu yüzden toz kondurma sevdiceğinin yüreğine.

III.30. Tehdit İşlevi

Sonradan verilecek bir ceza ile korkutma, yıldırma işlevlerinde emir kipi yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Hadi kır da göreyim.

III.31. Teselli İşlevi

“Üzülme oğlum Ahmet,” diyordu, bütün Osmanlı ordusu üstüme gelse, siz muradınıza erişeceksiniz (Kemal, 1990: 86). cümlesinde emir kipinin acı bir olayı unutturmaya çalışma, acıyı hafifletme işlevi görülmektedir.

III.32. Uyarı, İhtar İşlevi

“*Acele, acele edin. Gün ışmasına az kaldı. Yoksa yakalarlar sizi.*” cümlesinde altı çizili eylem bir kimseye bir davranışta bulunmasını veya bulunmamasını söylemek, ikaz etmek, uyarmak işleviyle kullanılmıştır.

III.33. Ümit verme İşlevi

“*Hele azıcık zaman geçsin, her şey unutulsun, çok daha iyi olacak.*” cümlesinde emir kipi, altı çizili eyleme bir şeyin olmasını inançla beklemek, ümitlenmek, umutlanmak anlamı kazandırmıştır.

III.34. Yakarma İşlevi

Bir dileğin gerçekleşmesi için ısrarla isteme işlevi, belli kalıplarla emir kipinde görülmektedir:

Gözünü seveyim, şu parayı öde de adamın çenesini kapa!

III.35. Yaklaşma İşlevi

“Az kalsın” deyimi emir kipinde çekimlenmiş olmasına rağmen emir anlamı içermemektedir.

Az kalsın söylediklerimi duyacaktı.

III.36. Yasaklama İşlevi

Bir şeyin yapılmamasını buyurmak veya istemek işleviyle emir kipi günlük yaşamın her evresinde sıkça görülür.

Bir daha sokağa çıkmayacaksın.

III.37. Yemin etme İşlevi

Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, ant içmek için de emir kipi kullanılmaktadır.

Ekmek çarpsın aynayı ben kırmadım.

III.38. Yerme İşlevi

“Önce paşanın kendi konağı içindeki kötü idareye, aile bireyleri arasındaki uyumsuzluğa **baksınlar.**” cümlesinde altı çizili eylemdeki kip; birinin veya bir şeyin kusurlarını ortaya koymak, hicvetmek, bir şeyi beğenmemek işleviyle kullanılmıştır.

III.39. Yönlendirme İşlevi

Bir kimsenin davranış, tutum, yapacağı iş gibi alanlarda izleyeceği yolu göstermek işleviyle emir kipi özellikle reklamlarda görülmektedir:

Bankamıza gelip sizin için en uygun ödeme koşullarını **seçin.**

Değerlendirme

Dil kalıplarının işlevlerini yansıttıkları kesin anlam kuralları içinde sınırlamak doğru değildir. Gerek yazılı gerekse sözlü anlatımlarda sözcükler, tümceler kullanıldıkları bütün içinde değer kazandığından emir kipli kimi anlatımlar, başka işlevlerde de kullanılır.

Emir kipinin Türkçenin tarihî gelişimi içinde sadece emir değil; emir ile birlikte, öğüt verme, yakarma, istek, gereklilik, dua, meydan okuma, uyarma, yasaklama gibi işlevleri de karşıladığı görülmektedir (Türkyılmaz 1999: 19).

Bunların dışında emir kipinin temenni, kabul etme, tahmin, önemsememe, umursamama, azarlama, çıkışma, paylama, saygı, incelik, rica, teselli, tavsiye, açıklama, dikkati çekme, alay, küçümseme, yerme, beddua, yüreklendirme, özendirme, ümit verme, hatırlatma, tehdit, ihtar, çağrı, kendi kendine telkin, yemin etme, ahdetme, yönlendirme,

sitem, şart gibi işlevleri de vardır. Emir kipinin bu işlevleri de insana özgü dil kullanımını bağlam⁶¹ içerisinde inceleyen edimbilim⁶² çerçevesinde incelenmiştir.

Bu bölümün amacı emir kipinin işlev listelerini oluşturup anlamlarını sınırlamak değildir. Bu, sözcükleri kafese kapatmakla eşittir. Bir sözcüğün bağlamla açıklanabilen binlerce işlevi olabilir. Bu sebeple bu çalışmada emir kipinin istek kipi ile birlikte belli başlı işlevleri üzerinde durulmuştur; çünkü emir kipinin, bağlam çerçevesinde ele alınabilen işlevlerinin listesi sonsuzdur. Emir kipinin özellikle 1. kişi çekimleri istek işlevli kullanılmış olabilir, ancak bu onun istek kipinde olduğunu göstermez. Bu bölümden de anlaşılacağı üzere emir kipinin istek dışında pek çok işlevi vardır.

⁶¹ 1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. (iç bağlam ya da dil içi bağlam da denir) 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü (Dış bağlam, dil dışı bağlam da denir) (Vardar, 2007: 31).

⁶² Edimbilim (Alm. Pragmatik, Fr. pragmatik ue, İng. pragmatics) özellikle mantıksal kökenli kuramlarda (Ch. W. Morris, R. Cannap, J. R. Searle) dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.)inceleyen dal. Edimdilbilim (Alm. Pragmatilinguistik, Fr. Pragmalinguistik ue, İng. Pragmalinguistics) dilbilimle edimbilimin verileri üzerine kurulu karma nitelikli dal (Vardar, 2007: 88).

SONUÇ

Dil bilgisi kitaplarında emir kipi ve kipin kişilere göre çekimi konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüş, farklı açıklamalar yapılmıştır.

Aslında, 1. kişi teklik ve çokluk çekiminin varlığını kabul etmeme görüşünde birleşenler emir kipinin tarihî dönemlerdeki görevlerini dikkate almadan ondaki isteğe yönelen eğilimi yalnız Türkiye Türkçesindeki gelişme sürecine bağlamışlardır.

Dil bilgisi kavramlarını adlandırmada hareket noktası sadece işlev olmamalıdır. Şekil ve işlev birlikte ele alınmalıdır⁶³. Örneğin Türkiye Türkçesinde ayrılma durum eki **-den**'dir; ancak **-den** eki sadece ayrılma işlevi görmez.

- Yer, ayrılma, uzaklaşma bildirir:

Birçok seneler geçti dönen yok seferinden.

Saat kaçta okuldan çıkarsın?

- Durum bildirir:

Yağmur hafiften yağıyor.

Ben onu yakından tanırım.

- Üstünlük, karşılaştırma bildirir:

İstanbul'dan güzel şehir yok.

Bundan iyisi Şam'da tatlı.

- Bütünün parçasını, bütünden ayrılmasını bildirir.

Verilen tatlıdan bir dilim yedi.

Ne demek istediğimi sözlerimden çıkaracaksınız.

- Zaman bildirir:

⁶³ Hatta Karademir, “emir, dilek, istek, gereklilik kavramlarının hepsi isteme biçimleri olduğuna göre bağımsız birer kip olarak ayrı başlıklarda verilen söz konusu biçim dizileri, aşağıdaki tabloda olduğu gibi tek başlıkta verilmelidir “ bilgisini vermiştir (Karademir, 2012: 2133).

Akşamdan gidelim.

Nohudu sabahtan ısladım.

- Zamanda sınırlama bildirir:

Akşamdan beri seni bekliyoruz.

Yemekten sonra nereye gideceğiz?

- Sebep bildirir:

Gürültüden ders çalışamıyorum.

Yorgunluktan konuşamıyordum.

- Ad tamlamalarında tamlayan ekinin yerine kullanılır:

Geçen gün eski dostlarımdan biri yanıma geldi.

Bu ürünlerden hangisini talep etmiştiniz?

- Yapım eki özelliği kazanarak eklendiği sözcüğü önad yapar:

Toptan satış yapmıyorlarmış.

Biz onunla uzaktan akrabayız.

- İkilemeler kurar:

İşlerimiz günden güne kötüye gidiyor.

Gökyüzü baştan başa bulutlarla kaplanmış.

- Varlıkların neden, hangi maddeden yapıldıklarını bildirir:

Yünden bir kazak almıştı.

Çocuklar tahtadan kılıçlarla oynuyorlar.

Görüldüğü üzere bulunma işlevinin yanı sıra yer, ayrılma, uzaklaşma, durum, üstünlük, karşılaştırma, bütünün parçasının bütünden ayrılmasını, zaman, zamanda sınırlama, sebep, varlıkların neden, hangi maddeden yapıldıklarını bildirmiş; İkilemeler

kurar, yapım eki özelliği kazanarak eklendiği sözcüğü önad yapar. Dil bilgisi kitaplarında bu işlevlerin hepsini gören ek “ayılma durum eki” olarak adlandırılmıştır.

Emir kipinin de 1. kişi çekimleri istek işlevinde kullanılıyor olabilir; ancak bu o ekin istek kipi olduğunu göstermez. İstek kipi işlevi emir kipinin işlevlerinden sadece birisidir.

Bu durumun tam tersi de söz konusu olabilir. Bir cümlede emir kipi olmadan emir anlamı verilebilir. Örneğin gelecek, geniş zamanlarla ve dilek kipleri emir anlamı taşıyabilir.

*Bu çalışmayı yarın tamamlamanı **istiyorum**.*

*Ben uyuyuncaya kadar ona çamlıkta devam **edeceksin**. Sonra da onu **alacaksın**, bir güzel kağıda **saracaksın**. Evine **gideceksin**...*

*Yarın bu işi bitireceğini **söylersin**.*

*Buradan yürüyerek **geçilmez**, eğilin.*

*Ya benim **olursun** ya da hiç **olmazsın**.*

*Vatanın ötesinde **durmayız**, **kalamayız**.*

Söylesenize!

*Şu mektubu bana bir **okusana**...*

Yukarıdaki cümlelerde emir kipi yer bulunmamakla birlikte emir anlamı vardır. Görüldüğü üzere bir yanda emir kipi almış eylem emir bildirmezken, diğer yandan başka kipler almış eylemler emir bildirebilmektedir. Bu durumda gelecek ya da geniş zamanın eklerini alıp emir eki olarak göstermek doğru olmaz. Bu kullanımlar o eklerin işlevlerinden biridir.

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de vurgu ve bağlam büyük önem taşımaktadır. Kimi durumlarda emir kipi kullanılmadan cümlenin emir anlamı ifade etmesi,

kimi durumlarda emir kipi kullanıldığı halde başka anlamlar ifade etmesi ancak bağlam ve vurguyla açıklanabilir. Bağlam olayı, o cümlenin söylendiği bütün içindeki işlevidir. Dilin anlatmak istediği kesitteki bütün içinde yüklendiği görevdir. Emir cümlelerinde özellikle tonlama ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Emir kipi kullanılmayan cümleler tonlama yoluyla emir anlamı içerebilmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında kullanılan istek 1. kişi çekimleri edebî dilde kullanımdan düşmeseydi *gel-eyim* ve *gel-elim* şekilleri istek kipi kabul edilecek miydi?

Bilindiği gibi, tarihî gelişim sürecinde dildeki bazı sözcüklerin ve eklerin kullanımdan düşmesi oldukça doğaldır. (Örneğin emir kipinin 2. teklik kişi eki Eski ve Orta Türkçe döneminde **-gII** iken Türkiye Türkçesinde bu ek kullanımdan düşmüş; ancak emir kipinin 2. teklik kişi çekimi hala kullanılmaya devam etmiştir.) İstek kipinin 1. kişi çekimlerinin zamanla kullanımdan düşmesi de dildeki diğer olaylar gibi olağandır. Düşündürücü olan, zamanla kullanımdan düşen bir istek çekimi yerine işlevsel ve şekilsel olarak varlığını devam ettiren emir çekiminin 1. kişi çekimlerinin alınıp emir kipinin böyle bir kullanımı olmadığı söylenmesidir.

Hemen hemen bütün dil bilgisi kitaplarında şöyle bir tablo verilir:

BİLDİRME KİPLERİ		DİLEK KİPLERİ	
Gelecek Zaman	-yor	Gereklilik Kipi	-mAII
Şimdiki Zaman	-AcAk	Şart Kipi	-sA
Geniş Zaman	-r	İstek Kipi	-A
Bilinen Geçmiş Zaman	-dI, -dU, -tI, -tU	Emir Kipi	eki yok
Öğrenilen Geçmiş Zaman	-mIş, -mUş		

Bu tabloya göre istek eki **-A** olarak gösteriliyorsa istek çekimi şöyle gösterilmelidir:

İstek kipi

1. teklik kişi: <i>gel-e-m</i>	1. çokluk kişi: <i>gel-e-k</i>
2. teklik kişi: <i>gel-e-sin</i>	2. çokluk kişi: <i>gel-e-siniz</i>
3. teklik kişi: <i>gel-e</i>	3. çokluk kişi: <i>gel-e-ler</i>

İstek kipi bu şekilde gösterildiğinde **-A** istek kipi açıkça göze çarpmaktadır.

Bu durum “şimdiki zaman eki **-yor**, gelecek zaman eki **-AcAk**, ya da şart kipi **-sA**” demek kadar nettir; ancak bu tabloyu standart Türkiye Türkçesi için vermek doğru değildir. Bu çekimler (özellikle 1. kişi çekimleri) standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş, sadece ağızlarda yaşamaktadır.

II. Bölümde emir ve istek kipinin dil bilgisi kitaplarında nasıl yer aldığı incelendiğinde istek kipi aşağıdaki şekilde verilmiştir.

İstek kipi

1. teklik kişi: <i>gel-e-yim</i>	1. çokluk kişi: <i>gel-e-lim</i>
2. teklik kişi: <i>gel-e-sin</i>	2. çokluk kişi: <i>gel-e-siniz</i>
3. teklik kişi: <i>gel-e</i>	3. çokluk kişi: <i>gel-e-ler</i>

Teklik 1. kişi çekimine bakıldığında “**-im**” şeklinde görülen kişi ekinin sadece basit bir ses değişikliği ile “**-eyim**”e dönüşen “**-eyin**” ekinin bulunduğu ve orada “**-im**” 1. kişi ekinin olmadığı açıkça görülür. Çokluk 1. kişi ekine bakıldığında da “**-lim**” eki gibi yepyeni bir çokluk 1. kişi eki keşfedilir. (Ercilasun, 2004: 65)

Araştırma konusu olan emir kipinin, 1. kişilerde ölü noktaya geldiğini düşünmek doğru olmaz; çünkü kipi dildeki işlevi ek farkına rağmen etkinliğini sürdürmektedir. İsteğin biçimbirimleri yok olurken emir kendi biçimbirimleriyle isteğin de işlevini yerine getirmektedir.

Araştırmanın sonucuna göre, bilinen ilk yazılı metinlerin bulunduğu Göktürkçeden başlayarak tarihî dönemlerin tamamına bakıldığında işlek bir emir kipi bulunmaktadır. Üstelik bu çekimler istisnasız bir şekilde her kişi için ayrı ayrıdır. Gerek ünlü uyumları gerekse ünsüz uyumları gözetildiğinden oldukça zengin bir ek kullanımına sahiptir. Otuza yakın incelenen Çağdaş Türk Lehçelerinde de aynı durum söz konusudur. İncelenen bütün lehçelerde istisnasız bir şekilde emir çekimi vardır ve bu ekler morfolojik olarak tarihî dönemlerle paralellik göstermektedir. İstek çekimine bakıldığında Eski Türkçede ve Orta Türkçede istek kipinin ayrı bir eki olmadığı, gelecek zaman eki olan **-GAy** ekinden faydalandığı belirtilmiştir. Çağdaş lehçelere bakıldığında, bu ek zamanla **-GA** ya da **-A** ekine dönüşerek istek için ayrı bir çekim olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi için de aynı durum geçerlidir. Çağdaş lehçelerde bu çekimin dışında istek ifadesi için kullanılan çekimler örnek çekimi ve cümleleriyle birlikte verilmiş, tablolarda gösterilmiştir.

Bu bilgiler sonucunda emir kipi yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir kiptir. İstek kipi ise eylemin ifade ettiği hareketin istek yoluyla tasarlandığını anlatan bir kiptir ve her iki kipin de ekleri şunlardır:

Emir Çekimi

- 1.teklik kişi: **-AyIm**
 2. teklik kişi: **-Ø**
 3. teklik kişi: **-sIn, -sUn**
 1. çokluk kişi: **-Allm**
 2. çokluk kişi: **-In(-Iz), -Un(-Uz)**
 3. çokluk kişi: **sIn-IAr, -sUn-IAr**
geleyim

İstek Çekimi

- AyIm**
-A-sIn
-A
-Allm
-A-sIn(-Iz)
-A-IAr
geleyim

gel

gelesin

gelsin

gele

gelelim

gelelim

gelin/ geliniz

gelesiniz

gelsinler

geleler

KAYNAKLAR

- Adalı, O. (2004). *Türkiye türkçesinde biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Akalın, M. (1979). *Tarihî türk şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları.
- Akalın, Ş.H., N.N. Kurpeşko. (1995). *Şor sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları Yayınları.
- Aksan, D. (1980). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2000). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alkaya, E. Dil ve söz bağlamında kırım karay türklerinin atasözleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 89-99.
- Alpay, N. (2004). *Türkçe sorunları kılavuzu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Alpay Tekin, G. (1994). *Ali şir neyayi, ferhâd ü şîrîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Amansarıyev, C. (1970). *Türkmen dialektolojisi*. Aşgabat.
- Arat, R.R. (1959). *Kutadgu bilig II, tercüme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1967). *Türk şivelerinin tasnifi*. Ankara: TDEK.
- (1986). Özbek halk edebiyatı örnekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1882-1883. Ankara.
- (1991). *Kutadgu bilig I, metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, G., vd. (2010). *Karahanlıca, harezmece, kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli türkçe-hakasça sözlük*. Ankara: Akçağ Yayıncılık: 695.
- Asım, N. (1992). *Divan-ü lûgat-it türk'teki eski savlar*. Zaman Kütüphanesi.

- Aslan, S. (2005). Türkiye türkçesinde sezdirmeye dayalı rica stratejileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 114-126.
- (2007). İstek kipliği, gerçeklik ve gerçekleştirilebilirlik. *VII. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişibilim Sempozyumu*, 2-5 Mayıs 2007, Konya.
- Aslan Demir, S. (2007). *Türkiye türkçesinde isteme anlam birimi: dilbilgisel ve toplum dilbilimsel bir inceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-enbiyâ (peygamber kıssaları) nâşirü'd-dîn bin burhânü'd-dîn rabgûzî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2002). *Harezmi-altın ordu türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.
- Atabay, N., Kutluk, İ., Özel, S. (1983). *Sözcük türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1939). *Divanü lûgat-it türk tercümesi*. c. 1. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- (1940). *Divanü lûgat-it türk tercümesi*. c. 2. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- (1941). *Divanü lûgat-it türk tercümesi*. c. 3. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- (1943). *Divanü lûgat-it türk indeksi*. c. 4. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- (1990). *Divanü lûgat-it-türk*. (Tıpkıbasımı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aytmato, C. (1993). *Kader ağı (kıyamet)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bahadırova, S. (1999). *Tomaris hem kir*. Emivderya.
- Banguoğlu, T. (1940). *Ana hatlarile türk grameri*. Ankara: Maarif Vekaleti Yayınları.
- (1995). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Barutçu Özönder, S. (1996). *Ali şir nevayi. muhakemetu'l-Iugateyn iki dilin muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1998). *Üç itigsizler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1960). *Tyurskie yazıki*. Moskova.
- Bekturov, Ş. Serğaliyev, M. (1994). *Kazak tili*. Almatı.
- Benzing, J. (1959). *Das baschkirische, PhTF I*. Wiesbaden, 421-434. (Çev. Mustafa Argunşah. Başkurt Türkçesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 1995/1, 127-142).
- Benzing, J. Menges, K. H. (1959). *Classification of the turkic languages, philologiae turcicae fundamenta I*. Wiesbaden.
- Bergamalı, K. (1946). *Müyesiretü'l ulum*. (Haz. Besim Atalay) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, K. (1982). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bilgin, A. (1996). *Nazmü'l-hilâfiyyat tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgin, M. (2000). *Anlamdan anlatıma anadilimiz türkçe*. İzmir: Ercan Kitabevi.
- Borokov, A.K. (2002). *Orta asya'da bulunmuş kur'an tefsirinin söz varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bosnalı, S. (2010). Halaççanın yitim ve değişim sürecine tasarlama kipleri açısından bir bakış. *Bilig, Bahar 53*, 67-88.
- Boz, E. (2012). *Türkiye türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (tasnif denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- (2005). *Türklerin dili*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1998). *Türk kavimleri*. Ankara.

- Chirli, N. (2005). *Algış bitiği, ermeni kıpçakça dualar kitabı (An armeno kipchak prayer book)*. Haarlem-Netherlands: SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Clason, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century turkish*. Oxford.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çaağatay, S. (1961). *Kazakça metinler*. Ankara.
- (1961). Nogay atasözlerinden birkaç örnek. *TDAY Belleten*, 47-51.
- (1972). *Türk lehçeleri örnekleri*. Ankara.
- (1978). *Türk lehçeleri üzerine denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 279.
- Çatıkkaş, M. A. (1996). *Üniversiteler için uygulamalı türk dili ve kompozisyon kılavuzu*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- (1993). *Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*. Ankara: ABC Matbaacılık.
- Çelik, Ü. (1996). *Ali-şîr nevâyî leylî vü mecnûn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çeneli, İ. (1985). Nogay atasözleri. *Türklük Araştırmaları Dergisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çernova, A.A., Çumakayeva, M.Ç. (1992). *Altayskiy yazık*. Gorno-Altaysk.
- Çudoyakov, A.İ. (2007). *şor destanı incelemeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çulha, T. Karayca bir inceleme: sekirme yolları. *Dil Araştırmaları*, 4, Bahar 2009, 37-55
- Demir, N., Yılmaz, E. (2003). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demir, T. (2004). *Türkçe dil bilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınevi.
- Demircan, Ö. (2005). *Türkiye türkçesinde kök-ek bileşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (osmanlı lehçesi)*. (Çev. A.Ulvi Elöve). İstanbul.
- (2004). *Türk dili gramerinin temel kuralları (türkiye türkçesi)*, (çev. Oytun Sahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca- türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Devletşina, M.S., Atnagolova, S.V. (2001). *Sınıftan tış ukıv kitabı 2*. Ufa.
- Dilmen, İ. N. (1930). *Türkçe gramer*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Doerfer, G., Tezcan, S. (1994). *Folklore texte der chaladsch*. Wiesbaden: Harrassowitzverlag.
- Doğan, L. (2007). *Uygur türkçesi*. Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Durmuş, M., vd. (2009). *Üniversiteler için türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eckmann, J. (1959). *Çağatay dili örnekleri I, nevai divanlarından parçalar*. TDED.IX.
- (1988). *Çağatayca el kitabı*. (çev: Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- (1989). Memlûk kıpçakçasının oğuzca lalmasına dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1964*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2004). *Nehcü'l-ferādîs*. (hz. Tezcan, S., Zülfikar H.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (1992). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Éliyop, T. (1989). *Yantađ*. Şincan.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (1989). *Ahmed yesevî*, T.D.V.İ.A., İstanbul: s.159- 161.
- (1991). *Divan-ı hikmet seçmeler*. Ankara.
- (1991). *Kazak türkçesinin kısa grameri karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü*. c. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- (1993) *Mîzānu'l-evzān*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1994). Türkçede emir ve istek Kipi üzerine. *Türk Dili* 505, 3-9
- (1999). *Mevlāna sekkākî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2001) *Ali şir nevayi mecalisti'n-nefais* I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1993). *Türk dünyası üzerine makaleler-incelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 32.
- (2004). *Türkçe'de emir ve istek kipi üzerine*. Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 61-66.
- (2005). *Türk dili tarihî*. Ankara.
- Ercilasun, A.B., vd. (2006). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old turkic*. The Netherlands: Koninklijke Brill.
- Ergin. M. (1987). *Üniversiteler için türk dili*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım.
- (1988). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.
- (1999). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. 23. Baskı.
- (1994). *Dede korkut kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2009). *Nogay türkçesi grameri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergun, Metin. (2006). *Şor kahramanlık destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M., İbrahimov, G. (2000). *Başkurt halk destanları*. Ankara: Türksoy.
- Ergun, M., Aça, M. (2004). *Tiva kahramanlık destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2000). *Türkçe örneklerle dile genel bir bakış*. İstanbul: Multilingual.
- Ersoy F. (2010). *Çuvaş türkçesi grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Gabain. A. V. (1945). *Özbekische grammatik*. Leipzig ve Wien.

----- (2007). *Eski türkçenin grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Göker, O. (2001). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri III*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Grönbech, K: (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü codex cumanicus'un türkçe sözlük dizini*. (Çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1396.

Gürsoy Naskali, E. (1997). *Türk dünyası gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (1998). *Türkçe el kitabı*. Kayseri: Kıvılcım Yayıncılık.

Gülsevin, G. (1997). *Eski anadolu türkçesinde ekler*, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları.

----- (1999). Eski türkiye türkçesinde istek kipi üzerine. *Türk Dil Kurumu-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Osmanlı Türkçesi Öncesi: Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*, 1-13. İstanbul.

----- (2000). Türkiye türkçesindeki zaman ve kip çekimlerinde birleşik yapılar üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1997, 215-224.

----- (2008). Türkiye türkçesinde istek kipi üzerine. *III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, 1-9. Bilkent Üniversitesi, Girne-KKTC.

Güneş, Sezai. (1997). *Türk Dili Bilgisi*. İzmir: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası.

Güngör, H., Argunşah, M. (2002). *Gagauz türkleri tarih-dil-folklor ve halk edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 2934.

Gronbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. (Çev: Mehmet Akalın). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hahn, R. F. (1998). *Uyghur. the turkic languages*. London-New York.
- Hallida. M. A. K. (1985). *An introduction to funtional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hamilton, J.R. (1998). *İyi ve kötü prens öyküsü*. (Çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1982). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Hengirmen, M. (1997). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Hermann, V. (1867). *Cagataische sprachstudien*. Leipzig.
- İsayev, S. (1991). *Kazirgi kazak tili*. Almatı: Ana Tili.
- Hisamitdinova, F.G. (2000). *Başkırskiy yazık*. Ufa.
- İnayet, A. (2010). *Yusuf mamay ve manas destanı*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- İşbulatov, İ. (1962). *Hezirgi başkurt tili*. Ufa.
- Kabahasanoğlu, V., Demirci, S. (2000). *Üniversitelerde türk dili yazılı ve sözlü anlatım dersleri*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Kadiro, P. (1981). *Yulduzli tünler*. Taşkent.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş türkiye türkçesi dil bilgisi*. Ankara: DuMat Basımevi.
- Kahhar, A. (1966). *Ötmiştin ertegler sergüzeşt kıssa*. Taşkent.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Karababa, Z. C., Saltık, O. (2012). Yabancı dil olarak türkçenin öğretiminde buyrum ve istek kipinin görünümü ve işlevleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12/3, 180-189.
- Karademir, F. (2012). Türkiye türkçesinde emir kip(lik)i üzerine. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012*, 2091-2138, Ankara.
- Karahan, L. (1994). *Kıssa-i yûsuf yûsuf u züleyha*. Ankara: Ankara.
- Karamanlioğlu, A. (1986). *Türk dili*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- (1994). *Kıpçak türkçesi grameri*. Ankara: Ankara.
- Karaörs, M. (1993). *Türkçenin söz dizimi ve cümle tahlileri*. Kayseri.
- Kargı Ölmez, Z. (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1997). *Özbekler ve özbekçe*. Çağdaş Türk Dili. c. 9. s. 108.
- (2003). *Türkmençe el kitabı*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2000). *Abdürrahim ötkür'ün şiirleri I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- (2005) *Kırgız türkçesi grameri- ses ve şekil bilgisi- metin- çeviri- dizin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kavruk, H., Salman, R., vd. (2002). *Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. Malatya: Uğurel Matbaası.
- Kaypbergenov, T. (1985). *Karakalpaknama*. Nökis.
- Kämal, C. (1983). *Süvâyda*. Taşkent.
- Keskin, R. (2004). *Türkçe dil bilgisi ve kompozisyon bilgileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Kiyekbayev, G.F. (1966). *Hezirgi başkurt tili* . Ufa.
- Kiyekbayev, G.F., Seyitbattalov, G. G. (2004). *Başkurt tili*. Ufa.
- Kocaoğlu, T. F. (2008) *Karay: the trakai dialect*. Lincom Europa: Michigan Üniversitesi.
- Koç, N. (1996). *Yeni dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Koç, K., Oğuz, D. (2004). *Kazak türkçesi grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskova.
- Korkmaz, Z., vd. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2003). *Türkiye türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2005). *Türk dili ve kompozisyon*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Kükey, M. (2003). *Türkçenin dilbilgisi* . Samsun: Cem Ofset.
- Lewis, G. (2000) *Turkish grammar*. Great Britain: Oxford University Press.
- Nevä'î. *Leylâ vü mecnûn*. Elyazma. Bibliothék ue Nationale. Suppl. Turc 1008. Blochet. II. ----- . *Fevâ'idül-kiber*. Elyazma. İstanbul. Üniversite Kütüp. T.Y. 1565. İstinsah: 947/1540/41. Levend.
- Ölmez, M. (1995). *Halaçlar ve halaçça*. Çağdaş Türk Dili. S. 84. s. 15-22.
- Öner, M. (1994). Başkurt türkçesinden metinler. *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 8, 114. İzmir.
- Özçelik, S., Erten, M. (2011). *Türkiye türkçesi dilbilgisi*. Diyarbakır.
- Özdemir, E. (1968). Türkçede fiillerin çekimlenişine toplu bir bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1967, 177-203.
- Özkan, M. (1993). *Gülistan tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1998). *Bugünkü kıpçak türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i dā'î divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Özkan, F. (1997) *Altın arıç*. Ankara: Bilig Yayınları.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni uygurca dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1997). *Uygur ve özbek türkçelerinde eylem*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2001). Gagauzca'da emir-istek çekimi. *IV. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu. 17-18 Kasım 1999, 23-32, KKTC.*
- Öztürk, E. (2008). *Kumuk halk şairi yırçı kazak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özyetgin, A. M., vd. (2008). *Tarihten bugüne başkurtlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (1998). *Orta türkçe (karahanlı. harezmi. kıpçak ve eski anadolu türkçesi)*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Palmer. F. (1976). *Grammar*. Harmondsworth. Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Poppe, N. (1964). *Bashkir manual. (descriptive grammar and texts with a bashkir- english glossary)*. Bloomington: Indiana University.
- Pritsak, O. (1959). *Das neuigurisch*. Philologiae Turcica Fundamenta I. Wiesbaden.
- Sağlam, S. (1977). *Türkçenin sözdizimi*. Diyarbakır.
- Sarâyî, S. (1989) *Gülistan tercümesi*. (Haz. Ali Fehmi Karamanlıoğlu) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıçiyil, F. (2008). *İstek ve emir kiplerinin öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Sarıçobanoğlu, A., Hişmanoğlu, M. (2004). Türkçedeki buyrum cümlelerinin edimbilimi üzerine, *Dil Dergisi*, 123, 31-48.
- Serebrennikov B.A., Gadjieva N.Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihî grameri* (çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sergaliyev, M. (1992). *Qazaq tili*. Almatı: Atamura.
- Şahin, H. (2003). *Eski anadolu türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şanlı, C. (2000). Göktürk yazıtlarında emir kipinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve anlam yükleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1997, 237-244.*
- Şeybani. *Divân*. Elyazma. Topkapı Sarayı Kütüphanesi. III.Ahmed. No. 2436. İstanbul.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle türkçe sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A. Ş.
- Tamir, F. (1989). *Barköl'den kazak türkçesi metinleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 94.
- Tannagaşeva, K.N.N., Akalm, Ş.H. (1995). *Şor sözlüğü*. Türkiyat Araştırmaları. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tekin, T. (1977). *A grammar of orkhon turkic*. Bloomington: Indiana University Publications.
- (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1989). *XI. yüzyıl türk şiiri: divânü lugati't türk'teki manzum parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1991). *A new classification of the turkic languages*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları.
- (1995) *Orhon yazıtları: kül tigin. bilge kağan. tunyukuk*. Ankara: Simurg Yayınları.
- (2004). *Irk bitig eski uygurca fal kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Tekin, T., Ölmez, M. (1995). *Türk dilleri*. İstanbul.
- Tezcan, S. (1972). *Halaçça. türk lehçeleri örnekleri II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 255-260.

- Thomsan, V. (1896). *Les inscriptions de l'orkhon dechiffrees*. Helsingfors.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski türkiye türkçesi*. İstanbul: Enderun Yayınları:42.
- (1999). *Osmanlı türkçesi grameri*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Toparlı, R. (2000). *Türk dili ve kompozisyon*. Ankara.
- (2003). *Ed-dürretü'l- mudiyye fi'l- lügati't- türkiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli. S., vd. (1999). *El-kavânînü'l-küllîye li-zabti'l- lügati't- türkiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Argunşah, M. (2008.) *Mu'inü'l-mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tömür, H. (1987). *Hazirki zaman uyğur tili grammatikisi- morfologiya*. Şincan.
- Tulu, S. (1994). İran, halaclar ve horasan türklerinden molla nasreddin fıkraları. *Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, 1*.
- (2010). Halaççada geçmiş zaman ve emir- istek kipi. *Bilig, Bahar 2010, 53, .67-88*.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tüymebayev, J. (1991). *Kazak tili-grammatikalik anıktağış*. Almatı: Bilim.
- Uygur, C.V. (2010). *Karakalpak türkçesi grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Üçok, N. (1947). *Genel dil bilgisi (lengüistik)* . Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Üşenmez, E. (2012). *Modern özbek türkçesi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vahidov, E. (1991). *Ortada bigane yok. gazeller*. Taşket.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Vural, H. Böler, T. (2011). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yaman, E. (1996). Çağdaş özbek şiiri. *Türk Şiiri Özel Sayısı*, 531. Ankara.

Yılmaz, E. (2004). *Narspi*. Ankara: Öncü Kitap.

Yüce, Nuri. (1993). *Mukaddimetü'l-edeb h̄vārizm türkçesi ile tercümelî şuşter nüshası*.

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zülfikar, H. (1990). Yeni bir dil bilgisi terimleri sözlüğü dolayısıyla. *Türk Dili*, Mart 1990, 459, 81-93.